

UDK 343.98

ISSN 1450-6637

TEMIDA

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 1, godina 18, Mart 2015.

Tema broja ZAŠTITA ŽRTAVA: MEĐUNARODNO PRAVO,
NACIONALNA ZAKONODAVSTVA I PRAKSA

Tema broja:

Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa

Theme:

Victims' Protection: International Law, National Legislations and Practice

**Zaštita žrtava kriminaliteta pravnim sredstvima:
međunarodno i evropsko pravo i politika**

Protection of Crime Victims by Legal Means:
International and European Law and Policy

Marc Groenhuysen 3

**Institucionalni seksizam: prepreka efikasnoj zaštiti
od nasilja u porodici**

Institutional Sexism: An Obstacle to an Effective
Protection Against Domestic Violence

Nevena Petrušić

Slobodanka Konstantinović Vilić

Natalija Žunić 31

**Doprinos Ujedinjenih nacija u Srbiji zaštiti žena
žrtava nasilja u porodici i u intimnim partnerskim
odnosima: od međunarodnog prava do prakse**

Contribution of United Nations in Serbia to Protection
of Women Survivors of Violence in Family and in
Intimate Partner Relationships: From International
Law to Practice

Vesna Jarić 55

**Navijači i publika sportskih manifestacija kao
glavne žrtve sportom izazvanog nasilja**

Fans and Sport Events' Audiences as Victims
of Violence Induced by Sport

Zorica Mršević 75

**Korupcija u zdravstvu: žrtve kriminalala belih
mantila u Srbiji**

Corruption in Health Care: Victims of White Coat
Crime in Serbia

Danica Vasiljević-Prodanović 97

**Jezik invalidnosti kao faktor diskriminacije osoba
sa invaliditetom**

Language of Disability as a Factor of Discrimination
of Persons with Disabilities

Filip Mirić 111

**Iskustva u radu s volonterima kao pružateljima po-
drške u odjelima za podršku žrtvama i svjedocima**

Experience in Working with Volunteers as Providers
of Support to Victims and Witnesses in Victim and
Witness Support Departments at the Courts

Nikica Hamer Vidmar

Martina Bajto 127

PRIKAZI KONFERENCIJA

CONFERENCE REVIEWS

**Peta godišnja konferencija Viktimološkog društva
Srbije „Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacio-
nalna zakonodavstva i praksa“**

Fifth Annual Conference of the Victimology Society
of Serbia “Victims’ Protection: International Law,
National Legislations and Practice”

Sanja Ćopić

Nikola M. Petrović 149

PRIKAZI KNJIGA

BOOK REVIEWS

Ruth Jamieson

The Criminology of War

Kriminologija rata

Nikola M. Petrović 155

Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa

TEMIDA

Mart 2015, str. 3-30

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1501003G

Originalni naučni rad

Zaštita žrtava kriminaliteta pravnim sredstvima: međunarodno i evropsko pravo i politika¹

MARC GROENHUIJSEN*

Rad se bavi razvojem međunarodne i evropske politike vezane za žrtve kriminaliteta. Počinje prikazom Deklaracije UN o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći iz 1985. godine. U radu se ističe da je, uprkos ozbiljnim naporima UN da promovišu standarde i norme Deklaracije, usaglašenost zakonodavstva i prakse država članica sa njenim odredbama još uvek nezadovoljavajuća. Sličan trend je uočen i na regionalnom nivou u Evropi. Evropska unija je 2001. godine usvojila Okvirnu odluku (pravno obavezujući instrument) o minimalnim pravima žrtava kriminaliteta u krivičnopravnom sistemu. Evaluacije sprovedene 2004. i 2009. godine pokazale su da nijedna zemlja članica nije u potpunosti usaglasila svoje zakonodavstvo sa njenim sadržajem. Ovaj dokument je zamenjen novim – Direktivom EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta. To je jači instrument od Okvirne odluke i uključuje zahtevnije standarde. Ali, njena implementacija mora da bude pod nadzorom. U radu se ukazuje na to da je nedostatak usaglašenosti nacionalnih zakonodavstava sa normama relevantnih dokumenata obično praćen usvajanjem jačeg pravnog dokumenta, koji sadrži još ambicioznija prava za žrtve kriminaliteta. Da li je to produktivniji pristup pod znakom je pitanja. Diskutabilno je da li je tzv. „tvrdо pravo“ (hard

¹ Rad predstavlja prevod rada koji je objavljen na engleskom jeziku u International Review of Victimology: Groenhuijsen, M. S. (2014) The Development of International Policy in Relation to Victims of Crime. *International Review of Victimology*, 20(1), str. 31-48, a koji je autor prezentovao na V godišnjoj konferenciji Viktimološkog društva Srbije „Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa“, Beograd, 27. i 28. novembar 2014. godine. Rad prevela mr Ljiljana Stevković.

* Dr Marc Groenhuijsen je redovni profesor Odeljenja za krivično pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta Tilburg (Holandija), direktor Međunarodnog instituta za viktimologiju u Tilburgu i predsednik Svetskog viktimološkog društva. E-mail: M.S.Groenhuijsen@uvt.nl.

law) uvek efikasnije od tzv. „mekog prava“(soft law). Najnovija generacija povećanih prava stvara rizik od „zasićenosti žrtvama“ na strani dela zvaničnika, koji su odgovorni za funkcionisanje krivičnopravnog sistema.

Ključne reči: međunarodna i evropska politika o žrtvama, Deklaracija UN o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći, prava za žrtve kriminaliteta.

Uvod

To su bili dani. Tokom ranih 1980-ih, nekolicina pionira u viktimologiji i zagovaranju za prava žrtava preuzeila je inicijativu da se Ujedinjene nacije (UN) uključe u bavljenje pitanjima žrtava kriminaliteta. Ono što je usledilo bila je izvanredno uspešna priča. Zagovornici prava žrtava sproveli su dobro organizovanu kampanju i bili su u stanju da ubede kreatore nacionalnih politika i zakonodavce da je vreme za promene. Prvenstveno su bili usmereni na reformu krivičnopravnog sistema, i to u ime žrtava kriminaliteta. U izuzetno kratkom vremenskom periodu stekli su masovnu podršku za svoje ideje, što je dovelo do toga da Generalna skupština UN jednoglasno usvoji Deklaraciju o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći (u nastavku: Deklaracija UN).²

Naravno, Deklaracija UN odražava duh vremena u kome je nastala. Nije slučajno da je u toku iste 1985. godine, Savet Evrope – nadnacionalna organizacija osnovana prvenstveno da bi promovisala ljudska prava – usvojio Preporuku br. R(85)11 o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka.³ Sadržaj ova dva međunarodna instrumenta pokazuje značajno preklapanje. Ovo nije prikladno mesto za opsežniju diskusiju o političkim i socijalnim uslovima koji su pogodovali donošenju ovih pravnih dokumenata. Dovoljno je reći da je tzv. ženski pokret imao značajnu ulogu; pojedini posebno nasilni teroristički napadi inspirisali su neke države da preduzmu korake u pravcu zaštite žrtava; i, opšti trend povećanja individualizma u društvu – sa građanima koji insistiraju na ličnim pravima – doprineo je da vladini zvaničnici budu otvoreniiji za novo predložene reforme. Sa ove distance, moglo bi se reći da fenomen globalizacije – *avant-la-lettre* – predstavlja savršen pandan za novu viziju kako pravni položaj žrtava kriminaliteta treba da izgleda (Letschert, van Dijk, 2011).

² A/res/40/34 od 29. novembra 1985. godine. Više o istorijatu Deklaracije videti u: Kirchhoff, 2009.

³ Preporuku je usvojio Komitet ministara 28. juna 1985. godine. Više o tome videti u: Reeves, 2009.

Sa jedne strane, Deklaracija UN je veoma važan dokument, a sa druge, to je bio samo jedan od prvih primera međunarodnih odluka u oblasti našeg interesovanja. Deklaracija UN se često naziva "Magna Carta" prava žrtava. Ovaj najviši izraz priznanja je opravdan iz više razloga. Prvo, Deklaracija je poslužila kao primer za različite regionalne političke entitete da slede ovaj pristup. Takođe, pojedini nacionalni zakonodavci su reformisali svoj krivično-pravni sistem direktno se pozivajući na standarde koje je postavila Deklaracija.⁴ Na neki način, to je bio samo početak. Kasnije, inicijative UN su bile usmerene na posebno osetljive kategorije žrtava. To je dovelo do debate da li – ili u kojim situacijama – su potrebni jači pravni instrumenti, kao što je Konvencija. U drugim oblastima akcenat nije bio na posebnim grupama žrtava, ali jeste na konkretnim temama. Primer za to je nadoknada štete od strane države. Tokom istog perioda, više pažnje je poklanjano slučajevima masovnih viktimizacija, koje su često posledica oružanih sukoba između zemalja ili nasilnih previranja unutar granica jedne države. Najistaknutiji primjeri odgovora na ovaku vrstu stradanja bili su osnivanje Međunarodnih *ad hoc* krivičnih tribunalova (ICTY i ICTR)⁵ i kasnije, Međunarodnog krivičnog suda.

Ovakav razvoj je doveo do niza novih pitanja, koja su mogla biti ispitana samo naučnim istraživanjima u oblasti viktimalogije. Ubrzo je postalo jasno da utvrđivanje međunarodnih standarda, koji regulišu položaj žrtava u krivičnom pravu i krivičnom postupku, ne znači automatski stvarnu promenu u praksi za ljudi na koje se ovi standardi odnose. Pokrenuto je pitanje usklađenosti. Pod kojim uslovima međunarodni protokoli mogu biti efikasni? Da li status pravnog instrumenta stvarno dovodi do promene? Da li je takozvano „tvrdi pravo“ (*hard law*) po definiciji više korisno za žrtve kriminaliteta nego „meko pravo“ (*soft law*)? Zašto su mnoge države tako lako prihvatile nove zahteve međunarodne zajednice, kada je od samog početka bilo očigledno da neće biti u mogućnosti da ih u potpunosti ispoštuju? Koliko je izvodljivo baviti se pravom na pristup pravdi i pravom na naknadu štete u situacijama u kojima je hiljade ljudi viktimizirano? Šta bi, u tom smislu, trebalo da bude buduća uloga tradicionalnog krivičnopravnog sistema? Da li će nove (ili revidirane drevne) prakse, poput medijacije i restorativne pravde, imati primat kao nove i alternativne paradigme krivičnog pravosuđa?

⁴ Primer je Indija (Chockalingam, 2005).

⁵ Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (International Criminal Tribunal for ex-Yugoslavia) i Međunarodni krivični tribunal za Ruandu (International Criminal Tribunal for Rwanda).

Ova pitanja se analiziraju u radu. Podrazumeva se da nije moguće svako pitanje detaljno analizirati. To bi zahtevalo novi priručnik iz viktimologije. Ipak, čini se mogućim kratko se osvrnuti na ove teme, na koristan, sistematičan način. Osnovna svrha ovog rada je da stavi do znanja da smo mi – viktimološka zajednica – otišli dalje od faze zalaganja za žrtve. Naša preporuka je da se realizuje više istraživanja nego pre par decenija (Schneider, 2001). Ipak, imamo još mnogo toga da uradimo. Ovaj rad ima za cilj da predstavi neke ubedljive dokaze koji podržavaju ove akademske tvrdnje.

Deklaracija Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći i koraci koji su usledili

U uvodnom delu rada izričito je navedeno da je bilo potrebno relativno malo truda da se Deklaracija UN usvoji. Ova izjava se mora malo izmeniti. Nai-me, postojao je jedan problem koji je podelio neke države članice, odnosno neke grupe zemalja. Razvijene zemlje su želele da Deklaracija UN bude isključivo ograničena na žrtve kriminaliteta. Za razliku od toga, mnogi predstavnici zemalja u razvoju isticali su žrtve zloupotrebe moći (posebno pod pritiskom problema u „trećem svetu“) i insistirali da im se dodele ista prava kao žrtvama kriminaliteta. Na kraju, spor je rešen proširivanjem Deklaracije UN na obe kategorije žrtava, s tim što se žrtvama kriminaliteta garantuje znatno veći broj prava i više specifičnih prava nego žrtvama zloupotrebe moći.

Ne može se sagledati suština Deklaracije UN bez navođenja osnovnih prava žrtava kriminaliteta (koja su u Deklaraciji UN predstavljena kao „principi“). Prema UN, žrtve imaju sledeća prava:

- pravo da budu tretirane s poštovanjem i uvažavanjem
- pravo na informacije
- pravo da iznesu svoje mišljenje i da ono bude razmotreno
- pravo na odgovarajuću pomoć tokom sudskog postupka
- pravo na zaštitu privatnosti i fizičku bezbednost tokom sudskog postupka⁶
- pravo na obezbeđivanje mehanizama za neformalno rešavanje sukoba (uključujući medijaciju)

⁶ Mora se napomenuti da su pravo na zaštitu privatnosti i zaštitu fizičke bezbednosti, gotovo bez izuzetka, pomenuti u istom članu ili odredbi. Ovo je više nego iznenadjuće, jer oba prava zastupaju potpuno različite interese i postavljaju potpuno drugačije zahteve pred državne organe odgovorne za zaštitu ovih prava.

-
- pravo na socijalnu/društvenu pomoć
 - pravo na naknadu štete od strane države.⁷

Prava žrtava zloupotrebe moći je mnogo teže sumirati. Razlog je ograničen broj tih prava (čl. 19-21) i mnogo terminoloških nejasnoća. Prema članu 19 države treba da razmotre uključivanje u nacionalno zakonodavstvo normi kojima se zabranjuje zloupotreba moći i predviđaju pravni lekovi za žrtve takve zloupotrebe.⁸ Član 20 je još sentimentalnija odredba, kojom je propisano da države treba da razmotre pregovaračke multilaterarne međunarodne sporazume u ovoj oblasti. Član 21 je – više ili manje – ponavljanje člana 19: Države treba periodično da proveravaju postojeće zakone i praksu, i treba da donose i primenjuju, ako je potrebno, zakonodavstvo kojim se propisuju postupci, koji predstavljaju tešku zloupotrebu političke ili ekonomске moći.

Očigledno je da Deklaracija UN – kada se uporede dva odvojena poglavlja – odražava odnose moći tih dana. Ako pogledamo deo o žrtvama kriminaliteta,⁹ nema sumnje da je dokument bio vizionarski i inspirativan. Kao takav, on je inspirisao buduće generacije zakonodavaca i kreatora politike (van Dijk, 2005).¹⁰

Pisanje zakona je jednostavno, ali primena napisanog u praksi može biti izuzetno teška. Ovo je posebno važno kada se govori o reformi krivičnopravnog sistema sa aspekta položaja žrtava kriminaliteta. Postoje dva očigledna razloga za to.¹¹ Jedan je da su razmere ove vrste reforme ogromne. Ako međunarodna zajednica odluči da želi nove i jedinstvene odredbe o borbi protiv falsifikovanja novca, relativno je lako povinovati se tim zahtevima. To samo zah-

⁷ Može se uočiti da poslednja dva prava (pravo na socijalnu/društvenu pomoć i pravo na naknadu štete od strane države), strogo govoreći, nisu prava žrtava kojima se reguliše postupanje krivičnopravnog sistema.

⁸ Doslovnim čitanjem zapaža se koliko je besramno malo zaštite žrtava predviđeno („s obzirom... da zabranjuje zloupotrebu moći“, sic!)

⁹ U fokusu ovog članka su žrtve kriminaliteta, ne i zloupotrebe moći, čak i u delu gde se analizira uloga Međunarodnog krivičnog suda i ad hoc tribunala, jer je njihova nadležnost za masovne viktimizacije ograničena na teške oblike krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava. Više o tome videti u Rimskom statutu, o kome se piše u nastavku rada.

¹⁰ Da bi bilo jasnije, mora se istaći da se u ovom radu ne pravi sistemska razlika između međunarodnog prava i pravila politike. Oba se posmatraju kao dva dela međunarodnog konteksta postavljanja standarda, i verovatno bi jedan set odredbi bez drugog bio beskoristan. To će biti predmet rasprave u nastavku rada.

¹¹ Naravno ima mnogo više prepreka, ali su ova dva faktora pomenuta u radu nesporna.

teva promenu jednog ili dva poglavlja u nacionalnom krivičnom zakonu. Ali, kada ta ista međunarodna zajednica utvrdi da je žrtva „zaboravljena strana u krivičnopravnom sistemu“, mnogo više je potrebno. Tada je potrebno ceo krivičnopravni sistem prilagoditi. Svi tradicionalni postupci odjednom se smatraju zastarelim. To postavlja mnogo zahteva pred sve države potpisnice. Drugo, i povrh toga, konvencionalni sistem koji je postojao sve do tog trenutka bio je zasnovan na nekim osnovnim vrednostima, vrednostima koje su kulturno-duboko ukorenjene. Verovatno se za dve glavne osnovne vrednosti može reći da su od presudnog značaja. Jedna od njih je da predstavnici zakona, uvek, kao svoj glavni posao vide hvatanje kriminalaca. Ako neko odjednom počne od njih da zahteva da, pored hvatanja kriminalaca, budu i „priyatni“ sa žrtvama, to bi značilo da se od njih traži da promene svoj pogled na svet. Slično, sudije su uvek svojim osnovnim posлом smatrali da treba da se pobrinu za to da se svakom okrivljenom pravično sudi. Ovo je bio njihov najsvetiji imperativ još od prvih dana njihovog pravničkog školovanja. To je postala prirodna stvar za svakog sudiju. S obzirom na činjenicu da se pravnici obično imenuju za sudije posle mnogo, mnoga godina službe unutar sistema, ne treba da čudi da su u potpunosti internalizovali osnovne vrednosti svoje profesije. Ako, i kada, shvate veću ulogu žrtve tokom krivičnog postupka kao potencijalnu pretnju za pravo optuženog na pravično suđenje, očigledno je da će doći do masivnog oklevanja (najblaže rečeno) da istinski podrže takvu vrstu reforme.

Zvaničnicima Ujedinjenih nacija ovakve pravne prepreke nisu bile neочекivane. Nisu mislili da će usvajanje Deklaracije UN odmah promeniti svet. Preduzeli su konkretne korake kako bi se olakšala efektivnost odredbi sadržanih u Deklaraciji. Generalna skupština Ujedinjenih nacija je 1989. godine donela „akcioni plan“ i usvojila ECOSOC rezoluciju (1989/57) sa ciljem, ne samo da bodri države članice da odlučno deluju, već i da ih uputi kako lakše da postignu taj cilj. Nekoliko godina kasnije, tokom 1994. godine¹² zemljama članicama UN je distribuiran upitnik sa ciljem da dostave izveštaj o napretku u implementaciji Deklaracije. Rezultat je bio veoma razočaravajuć. Rekordno mali broj upitnika je vraćen (manje od 25% država članica je uopšte i odgovorilo), a one koje jesu (prepostavlja se vodeće u ovoj oblasti), nisu mogle da ubede Sekretarijat UN da je njihov učinak bio potpuno zadovoljavajuć.¹³ Kao sledeći korak, 1997. godine, Ujedinjene nacije su donele dva nova dokumenta

¹² Točkovi međunarodne diplomatiјe su već počeli da se okreću mnogo opuštenijim tempom.

¹³ Više o tome videti u: Groenhuissen, 1999.

u cilju dalje realizacije svojih ciljeva. To su „Priručnik o upotrebi i primeni Deklaracije“ i „Vodič za kreatore politike“.¹⁴ Oba su se – iako na drugaćiji način – bavila temama koje su poznate svim stručnjacima iz oblasti viktimalogije i pomoći žrtvama. U oba ova dokumenta je objašnjeno kako treba delovati na podizanju svesti državnih zvaničnika; istaknuta je potreba za obukom u svim službama u kojima su zaposleni u direktnom kontaktu sa žrtvama; i precizirana je procedura osnivanja organizacija koje pružaju usluge žrtvama. Ovo je sve urađeno sa velikom pažnjom i podržano od strane predstavnika naučne zajednice i predstavnika prakse. Uprkos tome, napori su uglavnom bili uzaludni. Nekoliko godina kasnije, i dalje neizbežan zaključak je bio da se implementacija Deklaracije UN može opisati samo kao nezadovoljavajuća.¹⁵ Nažalost, ovaj zaključak se odnosio kako na zemlje u razvoju, tako i na razvijene zemlje.

Ovo je svetskoj zajednici nametnulo pitanje šta dalje. Pošto sve drugo do tada nije uspelo (u velikoj meri), pojedini akteri su smatrali da bi najbolje bilo da se doneše pravno jači instrument: Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima žrtava. Sugerisano je, između ostalog, da će Konvencija povećati vidljivost problema žrtava; da će „tvrdno pravo“ izvršiti veći pritisak na vlade i da će biti ozbiljnije shvaćeno od strane sudova (Garkawe, 2009). Drugi su upozoravali da bi težnja za konvencijom dovela do razvodnjavanja odredbi (kompromisna rešenja) i da bi predugo trajalo donošenje takvog dokumenta (van Genugten i dr., 2006).

Kako bi ubedili UN o važnosti donošenja Konvencije, 2005. godine grupa akademskih stručnjaka je izradila Nacrt konvencije Ujedinjenih nacija o pravdi i podršci žrtvama kriminaliteta i zloupotrebe moći.¹⁶ Namera je bila da se pokaže da bi Konvencija mogla – suštinski – biti bogatija od Deklaracije, jer bi mogla da sadrži najnovije rezultate viktimaloških istraživanja. Primeri za to

¹⁴ Ovakav sled događaja potvrđuje da je nemoguće napraviti jasnu razliku između formalnih pravila (čak i kada su uključena u neobavezujući dokument kao što je Deklaracija) i „pravila“ politike, koja u mnogim državama nisu ni priznata kao prava pravna pravila. U svakom pravnom sistemu, treba da postoji delikatna interakcija između dve grupe mera.

¹⁵ Naučno zasnovano opravdanje za ovakav opšti zaključak ne može biti zasnovano na rezultatima kasnijih follow-up projekata iniciranih od strane UN. Dokazi počivaju na studijama o usklađenosti regionalnih pravnih instrumenata koji se bave pravima žrtava sličnim onima u Deklaraciji UN. Primer za to je Evropska okvirna odluka o pravima žrtava, detaljnije analizirana u sledećem odeljku.

¹⁶ www.tilburguniversity.edu/upload/f482b949-fb05-4fae-8632-0263d903d6dc_convention.pdf; i www.worldsocietyofvictimology.org/publications/Draft%20Convention.pdf. Unapređena i poboljšana verzija konvencije se može naći u: Dussich, Mundy, 2009 i Groenhuijsen, Letschert, 2012.

se, između ostalog, odnose na posebno osetljive kategorije žrtava¹⁷; zaštitu od reviktimizacije¹⁸; pravo da sud preispita odluku o nepokretanju krivičnog postupka; pravo da država vodi brigu o sprovođenju bilo koje sudske odluke kojom se garantuje novčana nadoknada; pravo žrtve na informacije¹⁹; proširenje prava na podršku žrtvama i pristupe mehanizmima restorativne pravde; i, konačno i najvažnije, bolji sistem praćenja usklađenosti.²⁰

Da li je verovatno da će UN usvojiti Konvenciju poput ove u narednih nekoliko godina? Jednostavan odgovor je: ne, nije moguće. Prva rečenica ovog rada glasi: „to su bili dani“. Pa, vremena su se promenila. Proći će dani dok mala grupa obrazovanih i posvećenih stručnjaka bude mogla ubediti Ujedinjene nacije da urade ono što je najbolje za žrtve kriminaliteta. Danas se puno govori o „zasićenju konvencijom“. Konkretnije, prema zapisniku sa godišnjeg sastanka Komisije UN za prevenciju kriminaliteta i krivično pravosuđe jasno je da je od 2006. godine interesovanje za ovaj projekat opalo. Na 15. sednici Komisije 2006. godine odlučeno je da će se održati sastanak međuvladine grupe eksperata (IEGM), koja će razmatrati položaj žrtava kriminaliteta i, između ostalog, analizirati način i sredstva da se promoviše primena standarda i normi Ujedinjenih nacija u ovoj oblasti. Održan je sastanak međuvladine grupe eksperata i njihov izveštaj je uključio i pozivanje na pomenuti Nacrt konvencije. Od 16. sednice, 2007. godine, pa nadalje, svako pozivanje na potencijalnu konvenciju je izostavljeno u službenim evidencijama. Tokom 12. kongresa Ujedinjenih nacija o kriminalitetu, koji je održan 2010. godine u Salvadoru u Brazilu, pitanja žrtava nisu bila deo opšte teme Kongresa, niti neka od tačaka dnevnog reda ili tema radionica. Za posmatrače Ujedinjenih nacija to sve govori. Da li to znači da je proces razmišljanja o konvenciji bio besmislen? Ne. Samo postojanje Nacrta konvencije UN otvorilo je put za nove rasprave o najboljem mogućem obimu prava žrtava i merama politike za žrtve na globalnom nivou. To je, samo po sebi, napredak.

¹⁷ Još od 1985. godine naučili smo mnogo o različitim potrebama različitih grupa žrtava.

¹⁸ Koncept koji nije bio poznat 1985. godine, ali koji je postao izuzetno važan za kreiranje adekvatnih politika za žrtve. Više o tome u: Farrell, 1992, 1995.

¹⁹ Prema navodima žrtava kriminaliteta jedno od najčešćih prava žrtava koje se krši je pravo na informacije. Više o tom u: Brienen, Hoegen, 2000.

²⁰ U izlaganju o razvoju međunarodne politike za žrtve kriminaliteta ne bi trebalo proći nezapušteno da se – osim poslednjeg – sva ova poboljšanja vis-a-vis Deklaracije mogu pronaći u Preporuci Komiteta ministara br. R(2006)8 o pomoći žrtvama kriminaliteta (2006), koju je usvojio Savet Evrope 24. juna 2006. godine.

Regionalni primer: pravo i politika na nivou Evropske unije

Na mnogo načina priča Evropske unije (EU, u nastavku) je dosta drugačija od prethodno prikazane priče Ujedinjenih nacija. Pa ipak, postoji veliki broj značajnih sličnosti.

Sredinom 1980-ih, EU još uvek nije imala formu političkog entiteta. To je bila međunarodna organizacija osnovana sa ciljem ostvarivanja ekonomskе saradnje.²¹ Kao takva, EU je odbila bilo kakvu nadležnost u bavljenju kričnim zakonodavstvom i krivičnom procedurom. Sa usvajanjem Ugovora iz Maastrichta (Maastrichtski ugovor) 1992. godine, formirana je EU.²² Maastrichtskim ugovorom uspostavljen je takozvani „treći stub“, koji se odnosio na saradnju između država članica u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova. Kasnije je ovo preimenovano na „oblast slobode, bezbednosti i pravde“.²³ Ovo je omogućavalo EU da donosi „okvirne odluke“ koje utiču na pravosudne sisteme država članica. Važno je naglasiti da okvirne odluke predstavljaju obavezujuće pravne dokumente. One obavezuju države članice da svoje nacionalno zakonodavstvo prilagode standardima EU (proces koji se naziva „prenos“).

EU je 2001. godine usvojila Okvirnu odluku o položaju žrtava u krivičnom postupku.²⁴ Glavni cilj ovog novog dokumenta sadržan je u tački br. 8 preambule:

„Pravila i praksa treba da budu usklađeni u pogledu osnovnih prava žrtava, sa posebnim osvrtom na pravo žrtve da bude tretirana sa poštovanjem njenog dostojanstva, pravo žrtve da pruži i prima informacije, pravo da razume i da bude shvaćena, pravo na zaštitu u različitim fazama postupka i pravo na novčanu nadoknadu zbog gubitaka nastalih kada žrtva živi u različitoj državi članici EU od one u kojoj je izvršeno krivično delo.“

Ova formulacija ne navodi samo osnovni cilj, već takođe odražava međunarodni ambijent za koji je ovaj novi dokument donet: istaknuti su problemi jezika, delimično kako bi se zaštitilo pravedno unutrašnje ekonomsko tržište i kao posledica česte pojave prekograničnog kriminaliteta.

²¹ To se vidi iz samog naziva: Evropska ekonomska unija.

²² Ugovor o Evropskoj uniji, 7. februar 1992. godine, prečišćeni tekst OV 2002, C 325/1. Klip, 2012a, 2012b.

²³ Više o tome videti u: Kaunert, 2005.

²⁴ Usvojena 15. marta 2001. godine, 2001/220/JHA.

Pored međunarodne dimenzije, odredbe Okvirne odluke su u velikoj meri slične onima u Deklaraciji UN. Neka odstupanja, koja se mogu posmatrati kao poboljšanja, odnose se na to koliko puta žrtva može biti ispitivana od strane predstavnika policije i pravosuđa,²⁵ naprednija prava na informacije,²⁶ naknadu troškova nastalih kada žrtva mora da se pojavi na sudu; i – što je zanimljivo – konstrukciju (izgled) samih sudova²⁷.

Kao što je to bio slučaj sa Deklaracijom UN, osnovno pitanje je bilo kako će se države članice uskladiti sa ovim novim obavezama. Zapamtite: Okvirna odluka je – za razliku od Deklaracije UN-a ili Preporuke Saveta Evrope – *pravno obavezujući dokument*. Kao mehanizam monitoringa, EU se oslanjala na samoprijavljanje svakog postignutog napretka (član 18). Ovo nije uspelo (Groenhuissen, Pemberton, 2009). U predviđenom roku, *nijedna* (da: nijedna!) od država članica nije podnela traženi izveštaj Evropskoj komisiji u Briselu. Nakon oštih podsetnika o njihovim dužnostima, na kraju je samo 10 država „poslalo relativno kompletan izveštaj o usklađenosti“.²⁸ Zaključak Komisije bio je izuzetno kritičan. U izveštaju iz 2004. godine zaključeno je da ni jedna od članica nije u potpunosti ispunila svoje obaveze. Kao najdramatičniji primer neuspeha Komisija je navela da nijedna država nije ispunila verovatno najosnovniju i najvažniju odredbu Okvirne odluke, odnosno član 2, koji glasi:

„Svaka država članica će osigurati da žrtve imaju stvarnu i odgovarajuću ulogu u krivičnopravnom sistemu. Država će nastaviti da čini sve napore da osigura da se u toku krivičnog postupka poštuje dostojanstvo žrtve i da se priznaju prava i legitimni interesi žrtava, posebno u vezi sa krivičnim postupkom.“

²⁵ Član 3: „...da osigura da će predstavnici policije i pravosuđa ispitivati žrtvu samo ukoliko je to neophodno za potrebe krivičnog postupka“.

²⁶ Član 4: „...da osigura da, barem u slučajevima kada žrtve može biti u opasnosti, kada je okriljeno ili osuđeno lice pušteno, može biti doneta odluka da se žrtva o tome obavesti, ako je neophodno“. (Ne može se zanemariti da je ovo osetljivo pitanje: kvalifikacije u ovoj odredbi omogućavaju državama članicama dosta diskrecije u primeni ove obaveze).

²⁷ Član 8: „... osigurati da se kontakt između žrtve i prestupnika u prostorijama suda može izbeći, osim ako krivični postupak ne zahteva takav kontakt. Gde je potrebno, u tu svrhu, svaka država će postepeno osigurati da sudovi imaju posebne prostorije za žrtve“ .

²⁸ Report from the Commission pursuant to Article 18 of the Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings (2001/220/JHA), Brussels 16 February 2004, COM (2004)54 final/2.

Pet godina kasnije Komisija je tražila sledeći izveštaj o napretku.²⁹ Ovaj put je 13 od 27 država članica „poslalo relativno kompletan izveštaj“. Ne bi bilo korisno prikazati listu nedostataka koji su i dalje bili prisutni. Umesto toga, dovoljno je citirati glavni zaključak : „... Implementacija Okvirne odluke nije zadovoljavajuća. Izveštaj o nacionalnom zakonodavstvu poslat Komisiji ukazuje na brojne propuste. Povrh toga, to u velikoj meri odražava praksu koja je postojala pre usvajanja Okvirne odluke“.

Ovo je veoma interesantan zaključak. Ništa se bitno nije promenilo u odnosu na postojeće prakse pre 2001. godine. Kako je to moguće? Zar nikome nije stalo do novog zakonodavstva EU? Očigledno objašnjenje je da su tada države članice bile ubedjene da su svoje zakonodavstvo već usaglasile sa osnovnim zahtevima Okvirne odluke. Postoje ubedljivi dokazi da su nacionalni predstavnici zaduženi za komunikaciju u vezi sa ovim dokumentom dobili uputstva da ne prihvataju dodatne obaveze, koje bi prevazilazile okvire postojećeg zakonodavstva.³⁰ Nisu želeli promene i verovali su da im promene nisu ni bile potrebne.

Evropska komisija je napravila drugačiju analizu. Prema Radnom dokumentu Evropske komisije, neefikasnost ovog propisa je posledica tri faktora.³¹ Najpre, Okvirna odluka je dvosmislena. Ovo je otežalo državama članicama da znaju koji je najbolji način da implementiraju odredbe Okvirne odluke, ili im je ostavljena tako široka sloboda odlučivanja u primeni odredbi da to nije dovelo ni do kakvih promena.³² Potom, navedeno je da brojni članovi Okvirne odluke ne nameću konkretne obaveze. U stvari, države članice mogu da ne preduzmu nikakve korake, a da opet postupaju u skladu sa Odlukom.³³ I, konačno, Okvirna odluka ne omogućava Komisiji ili pojedincima da pokreću prekršajni postupak protiv država članica, što dodatno utiče na smanjivanje poštovanja obaveza.³⁴

²⁹ Report from the Commission pursuant to Article 18 of the Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings (2001/220/JHA), Brussels 20 April 2009, COM(2009) 166 final.

³⁰ Primeri za to se mogu pronaći u: Groenhuijsen, Pemberton, 2009.

³¹ European Commission, Commission Staff Working Paper Impact Assessment, Brussels, 18 May 2011, SEC(2011)580 final.

³² Komentar: Ovo je iznenađujuće zapažanje; jezik Okvirne odluke je barem podjednako precizan kao i jezik bilo kojeg drugog međunarodnog dokumenta o pravima žrtava.

³³ Komentar: Ovo je očigledno neubedljiva tvrdnja. Ako ne postoje stvarne obaveze, kako je onda Komisija mogla doći do zaključka da države članice nisu ispunile obaveze?

³⁴ Komentar: Tužba očigledno nije rešenje ako Komisija smatra da sve države članice nisu ispunile njihove obaveze. Međutim, ovo nije pravo mesto da se analiziraju pravni aspekti.

Možda je najvažnije to da je Komisija očigledno imala nepokolebljivu veru u snagu i efikasnost formalnog (EU) zakonodavstva.³⁵ Primenili su takozvanu „komandnu teoriju“ prava.³⁶ Kada Okvirna odluka nije dala rezultate, posegnuli su za još jačim pravnim instrumentom: direktivom.³⁷ Umesto doslovног prepisivanja odredbi Okvirne odluke u novu Direktivu – što bi imalo smisla, s obzirom na žalosno stanje u pogledu primene postojećih odredbi – Komisija je započela još ambicioznu avanturu, uključujući još zahtevnije standarde u Direktivu.³⁸ Nova prava uključuju pravo na individualnu procenu, olakšanje upućivanja na službe za svedoke od strane policije, pravo da se preispita odluka o nepokretanju krivičnog postupka, kao i pravo na zaštitu od sekundarne viktimizacije i reviktimizacije, zastrašivanja i osvete tokom svih faza policijske istrage i krivičnog postupka. Neke od tih promena imaju smisla, dok su druge preambiciozne. Kako bismo ukazali na implikacije ovih odredbi, citiraćemo član 22 u celini:

„Države članice će osigurati da žrtve dobiju blagovremenu i individualnu procenu, u skladu sa nacionalnim procedurama, da se identifikuju specifične potrebe za zaštitom i da se utvrди da li su i u kojoj meri žrtve imale koristi od posebnih mera u toku krivičnog postupka, (...)³⁹ zbog njihove specifične vulnerabilnosti na sekundarnu viktimizaciju i reviktimizaciju, zastrašivanje i osvetu.“

Ne može se poreći da je ova odredba veoma simpatična i izuzetno napredna. Takođe, koreni ove odredbe nalaze se u viktimološkoj teoriji, koja

³⁵ Ovo uverenje su u osnovi osporili Groenhuissen i Pemberton, 2009 tvrdeći da „meko“ pravo nema nužno slabiji uticaj od „tvrdog“ prava.

³⁶ Više o tome videtu u: Finch, 1974 i mnogim drugim referencama. Ovu teoriju je u osnovi osporio Hart, 1958. Postoji poseban razlog da budemo skeptični u vezi ovog mišljenja unutar EU. Istraživanje u oblasti političkih nauka je otkrilo tendenciju jednog broja država članica da se opredeli za „književne promene“, pre nego za stvarno usklađivanje sa zakonodavstvom EU, svodeći to na „svet mrtvih slova“. Više o tome videti u: Falkner i dr., 2005 i Pemberton, Groenhuissen, 2012.

³⁷ Konvertovanje okvirnih odluka u direktive omogućeno je Lisabonskim ugovorom (Ugovor o Evropskoj uniji i Ugovor o funkcionisanju Evropske unije) koji je stupio na snagu 1. decembra 2009. godine.

³⁸ Direktiva Evropskog parlamenta i Saveta Evrope 2012/29/EU od 25. oktobra 2012. godine utvrdila je minimalne standarde u pogledu prava, podrške i zaštite žrtava kriminaliteta, i zamenila je Okvirnu odluku Saveta 2001/220/JHA.

³⁹ Ovo je praćeno upućivanjem na članove 23 i 24, u kojima su propisani dalji detalji individualne procene.

otkriva raznovrsnost u potrebama žrtava (Shapland, Hall, 2007). Problem je, međutim, što to nije praktično. Nije izvodljivo. Ne postoji način da to funkcioniše u praksi. Svako ko je upoznat sa modelima za procenu rizika zna da je nemoguće otkriti sve simptome navedene u članu 22 jednostavnim testom koji se može primeniti u trenutku prijavljivanja krivičnog dela. To neminovno dovodi do osnovnog problema. Ako neko od policije zahteva da izvrši dodatne i dugotrajne procene žrtava – što bi moglo da odloži uobičajene administrativne procedure – to bi moglo da ima negativan uticaj na osnovni stav policijaca prema pravima žrtava uopšte. Ovo će biti detaljnije objašnjeno u nastavku.

Naknada štete od strane države

Deklaracija UN je bila prilično napredna po pitanju naknade štete od strane države.⁴⁰ Iako pažljivo formulisana – što je sasvim razumljivo s obzirom na globalni obim njene primene – osnovni principi su sasvim jasno definisani. Član 12 glasi:

„Kada naknada nije u potpunosti dostupna od strane prestupnika ili iz drugih izvora, države će nastojati da obezbede finansijsku nadoknadu: a) žrtvama koje su pretrpele znatnu telesnu povredu ili oštećenje fizičkog ili mentalnog zdravlja kao rezultat teških krivičnih dela; b) porodici, naročito članovima koji su zavisni od osobe koja je umrla ili postala fizički ili mentalno nesposobna kao rezultat takve viktimizacije.“

Prema članu 13: „Treba podržati osnivanje, jačanje i širenje nacionalnih fondova za naknadu štete žrtvama“. Ideja koja stoji iza ovih odredbi predstavlja važan korak u razvoju međunarodne politike u odnosu na žrtve kriminaliteta. Ona poziva na društvenu solidarnost sa žrtvama kriminaliteta. Poručuje da, iako država nije zakonski odgovorna za štetu nanetu žrtvama teških krivičnih dela, ne može jednostavno zažmiriti pred posledicama tih dela po žrtve. Naknada štete od strane države može se smatrati kao civilizacijska mera – za one države koje mogu to da priuštite.

⁴⁰ Jedini međunarodni-regionalni-instrument koji prethodi Deklaraciji, u tom smislu, je evropska Konvencija o naknadi štete žrtvama krivičnih dela sa elementima nasilja, koju je usvojio Savet Evrope u Strazburu 24. novembra 1983. godine. Treba imati na umu da je ovo konvencija, čija je ratifikacija dobrovoljna.

Narednih godina, usvojen je prilično mali broj međunarodnih protokola koji podržavaju opštu ideju naknade štete od strane države. Interesantno je primetiti da je Okvirna odluka EU iz 2001. godine potpuno ignorisala ovu temu. Razlog je što, kako je navedeno u prethodnom delu, države nisu želele da preuzmu dodatni teret preko onoga što je već prisutno u njihovim nacionalnim sistemima. Tokom 2004. godine, EU je usvojila direktivu koja je usmerena na posebne komplikacije u vezi sa naknadom štete od strane države.⁴¹ Direktiva je utvrdila sistem saradnje kako bi olakšala pristup naknadi štete žrtvama kriminaliteta u prekograničnim situacijama. Ovaj sistem treba da obezbedi da žrtve kriminaliteta uvek mogu da se obrate predstavnicima vlasti u svojoj državi, članici EU u kojoj imaju prebivalište, i da olakša bilo kakve praktične i jezičke poteškoće, koje se javljaju u situacijama prekograničnog kriminaliteta.⁴² Ovo predstavlja važnu meru za žrtve koje su viktimizirane u drugoj državi od one u kojoj žive. Predviđeno je da se uspostavi „odgovorna služba“ u zemlji u kojoj je učinjeno krivično delo (i koja je odgovorna za naknadu štete žrtvi) i „pomoćna služba“ u zemlji prebivališta žrtve. Kako sam naziv sugeriše, „pomoćna služba“ je tu da pomogne žrtvi. Žrtva može podneti zahtev za naknadu štete u svojoj domovini i na svom maternjem jeziku. Pomoćna služba će potom procesuirati zahtev i rešiti sve eventualne administrativne poteškoće. Ovaj jednostavan, ali inteligentan sistem je evaluiran 2009. godine.⁴³ Na prvi pogled, rezultati izgledaju bolje nego u slučaju Okvirne odluke. Prema izveštaju, nacionalni programi za naknadu štete žrtvama obezbeđuju pravednu i odgovarajuću nadoknadu štete; u tom smislu „izgleda da postoji značajan stepen saglasnosti u svim državama članicama“. Međutim, kada je reč o specifičnostima prekograničnog kriminaliteta – korišćenje standardnih oblika, jezika i korišćenje komunikacionih tehnologija – potražioci imaju mnogo manje pozitivno mišljenje o procesu nego nacionalni organi (čitaj: odgovorna i pomoćna služba). Evropska komisija je dala brojne preporuke za poboljšanje stanja. Države se podstiču da prikupljaju podatke o primeni Direktive.⁴⁴ Države treba

⁴¹ Direktiva 2004/80/EC od 29. aprila 2004. godine u vezi sa nadoknadom štete žrtvama kriminaliteta.

⁴² Tačke 7 i 12 preambule Direktive.

⁴³ Report from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee on the application of Council Directive 2004/80/EC relating to compensation of crime victims, Brussels, 20 April 2009, COM(2009)170 final.

⁴⁴ Zapanjujuće je kako uvek nedostaju pouzdani podaci nekoliko godina nakon predstavljanja novih važnih pravnih instrumenata.

da osiguraju bolju informisanost građana o Direktivi i nacionalnom sistemu za naknadu štete („važna je jasnoća i transparentnost u vezi ključnih elemenata nacionalnih sistema za naknadu štete“). Konačno, države bi trebalo da osiguraju da se poštuju jezički zahtevi Direktive.

Nezavisna viktimoška istraživanja su dovela do brojnih dodatnih zaključaka u vezi sa naknadom štete.⁴⁵ Svake godine, oko milijardu ljudi postane žrtva kriminaliteta. Znatan broj njih su žrtve nasilnog kriminaliteta i pate od teških fizičkih, psihičkih i ekonomskih posledica. Samo mali broj njih će ikada dobili odštetu od učinioца ili naknadu štete od države.⁴⁶ Ovo se može objasniti time što, uprkos svim postojećim pravilima (sa mnogim kvalifikovanim klauzulama), na globalnom nivou većina država nema nacionalnu šemu za naknadu štete žrtvama. U državama koje imaju nacionalnu šemu za naknadu štete od strane države, više puta je potvrđeno da žrtve nisu svesne postojanja ovog sistema ili nisu u mogućnosti da mu pristupe. Sa izuzetkom nekoliko zemalja, uobičajeno je da samo mali broj onih koji imaju pravo na naknadu štete od strane države stvarno i primi naknadu. Drugi problem povezan sa nedostatkom diseminacije informacija o ovoj temi je da se u mnogim zemljama preko 50% zahteva za naknadu štete odbacuje (Strang, 2002; Miers, 2007). Mogu se zamisliti značajne implikacije ovog statističkog nalaza. Nekoliko faktora doprinosi sekundarnoj viktimizaciji više od podsticanja očekivanja žrtava, a zatim njihovog razočaranja neispunjavanjem tih očekivanja. Sledeći problem koji se pojavio u znatnom broju zemalja je brzina. Vrlo često proces od podnošenja zahteva za naknadu štete do konačne odluke dosta dugo traje (može trajati godinama!). Ovde važi stara izreka: odložena pravda je uskraćena pravda. Srećom, postoje i dobre vesti. Istraživanja pokazuju da, ukoliko se naknada štete dodeljuje na vreme, žrtvama nije preterano bitna količina novca koji dobijaju (Braithwaite, 1999 (sa povratnim naglaskom na simboličnom aspektu naknade štete); Strang, 2002).

⁴⁵ O teorijskoj osnovi i situaciji u Holandiji videti: Mulder, 2013; na međunarodnom i uporednom nivou: Groenhuijsen, 2001, Goodey, 2005 i Miers, 2007.

⁴⁶ Važan i dosledni rezultat istraživanja je da žrtve pre primaju uplatu od učinioца, nego od države ili drugih izvora (Shapland i dr., 1985; Okimoto, Wenzel, 2008).

Posebne kategorije žrtava

Prema članu 17 UN Konvencije iz 1985. godine prilikom pružanja usluga i pomoći žrtvama, posebnu pažnju treba posvetiti onima koji imaju posebne potrebe. U razvoju međunarodne politike u odnosu na žrtve, prešli smo dug put od tada.

Nije preterano tvrditi da smo se tokom proteklih decenija usmerili u pravcu „diferencijalne viktimalogije“. To znači da smo shvatili da žrtve nisu homogena grupa, nego pojedinci u veoma različitim okolnostima koji mogu da imaju potpuno različite potrebe posle viktimizacije krivičnim delom (Lakminaraian, 2012). Istraživanja na ovu temu počela su sa kreiranjem tipologija žrtava (videti, između ostalog, Fattah, 1991). Međutim, ista ideja je, sve više prožimala politička dokumenta i druge međunarodne pravne instrumente. Vrhunac ovog novog pristupa predstavljen je u EU Direktivi iz 2012. godine, koji je prešao dug put do tumačenja različitih vrsta žrtava koje bi, tokom prethodnih godina, sve bile svrstane u okviru koncepta „posebno osetljivih žrtava“. Direktiva razlikuje posebne potrebe koje proizilaze iz ličnih karakteristika žrtve⁴⁷ od onih koje su uslovljene vrstom ili prirodom krivičnog dela, ili koje proizilaze iz okolnosti krivičnog dela. Potom, Direktiva prelazi na nabranjanje velikog broja krivičnih dela kod kojih su potrebni posebna briga i pomoć:

„... posebna pažnja će biti posvećena žrtvama koje su pretrpele znatnu štetu zbog težine krivičnog dela; žrtvama krivičnog dela izazvanog predrasudama ili diskriminatornim motivima koji bi, posebno, mogli biti u vezi sa ličnim karakteristikama žrtve; žrtvama koje odnos sa učiniocem i zavisnost od učinioca čini posebno ranjivim. U tom smislu, posebna briga i pomoć biće pružene žrtvama terorizma, organizovanog kriminaliteta, trgovine ljudima, rodno zasnovanog nasilja, nasilja između bliskih srodnika, seksualnog nasilja, iskorišćavanja ili zločina iz mržnje, i žrtvama sa invaliditetom.“

Povrh toga, za decu žrtve se, po definiciji, pretpostavlja da imaju posebne potrebe za zaštitom.⁴⁸ Može se reći da je ovo jedna od retkih oblasti koja je reformisana u ime žrtava, gde međunarodni standardi prethode i usmeravaju nacionalne zakonodavce. Nekoliko zemalja sada ima odredbe u

⁴⁷ Najčešći primeri navedeni u naučnoj literaturi su prethodni kontakti sa krivičnopravnim sistemom, osobine ličnosti i slično.

⁴⁸ Sve ovo se nalazi u članu 22 Direktive.

svojim zakonima o krivičnom postupku (ili sličnim aktima) koji štite ove kategorije žrtava na sistematski drugačiji način. Poređenja radi, mnogi međunarodni protokoli u našoj oblasti predviđaju mere koje su već implementirane u mnogim – ili čak većini – domaćih pravnih sistema.

U skladu sa ovim argumentom, korisno je istražiti brojne međunarodne instrumente posvećene ovim pitanjima. U drugom poglavlju zaključeno je da je malo verovatno da se u bliskoj budućnosti desi usvajanje Konvencije UN o pravima žrtava. U tom kontekstu korišćen je izraz „zasićenje konvencijom“. Dakle, ovo „zasićenje“ se očigledno odnosi samo na opštu populaciju žrtava kriminaliteta. Na nivou Ujedinjenih nacija to je dokazano, između ostalog, usvajanjem UN Konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta⁴⁹ i Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta.⁵⁰ Treba takođe pomenuti Rimski statut (1998);⁵¹ Konvenciju o pravima deteta,⁵² praćenu Uputstvima o pravdi u slučajevima koji uključuju decu žrtve i svedoke krivičnih dela; i Osnovne principe i Uputstva o pravu na pravni lek i obeštećenje za žrtve teških kršenja ljudskih prava i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava.⁵³

Isti fenomen se može uočiti na regionalnom nivou. Ovde opet vidimo sve više novih instrumenata razvijenih da obezbede konkretne mere koje imaju za cilj da zaštite interese jednog broja posebno osetljivih žrtava. Dovoljno je pomenuti Konvenciju Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima⁵⁴ i Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.⁵⁵

Ovakav proces razvoja međunarodne politike u vezi sa žrtvama kriminaliteta verovatno će biti nastavljen još neko vreme. Nema sumnje da je sasvim

⁴⁹ Sa posebnim odredbama za žrtve u članu 24 (zaštita svedoka) i članu 25 (pomoći i zaštita žrtava).

⁵⁰ Usvojena Rezolucijom Generalne skupštine 55/25 od 15. novembra 2000. godine, sa brojnim merama zaštite i pomoći žrtvama trgovine ljudima (čl 6 ff).

⁵¹ Više o ovome u nastavku.

⁵² Rezolucija Generalne Skupštite 44/25, Aneks.

⁵³ Usvojena i proglašena Rezolucijom Generalne skupštine 60/147 od 16. decembra 2005. godine. Ovi osnovni principi su obično nazivaju principima Van Boven-Bassiouni, budući da su ova dva eminentna naučnika napravila prvi nacrt Principa.

⁵⁴ Varšava, 16. maj 2005. godine.

⁵⁵ Istanbul, 11. maj 2011. godine. Svi pomenuti dokumenti su objedinjeni u: Groenhuijsen, Letschert, 2012.

uverljivo da se bavi žrtvama na način koji najbolje odgovara njihovim individualnim potrebama. Možda jedina očigledna opasnost koja proizilazi iz ovoga je to da neke kategorije žrtava dobiju „povlašćen“ tretman, a da to nije opravданo.⁵⁶ Ako bi se to dogodilo, to bi prekršilo osnovni princip zabrane diskriminacije po bilo kom osnovu (Best, 1999).

Međunarodni krivični sud i masovna viktimizacija

Među naučnim radnicima i stručnjacima u oblasti prava, koji se bave međunarodnim odnosima, prisutno je sve veće interesovanje za koncept „globalnog prava“.⁵⁷ Globalno pravo obuhvata sistem normi koji je usmeren da služi interesima globalnog društva u bilo kom mestu na ovoj planeti. Važno je napomenuti da je globalno pravo više nego proizvod uporednog prava. To je istinski nova ideja za rešavanje sukoba. Kao takav, pojam globalnog prava bi trebalo da bude posebno privlačan za kreatore politike koji žele da služe najboljim interesima žrtava kriminaliteta na međunarodnom nivou.

U ovom delu se ovim pitanjem bavimo sa aspekta analize toga kako bi svetska zajednica mogla da se bavi masovnim stradanjima, masovnom viktimizacijom koja se događa u ratu i ratnim situacijama. U tom cilju, 1998. godine je usvojen Rimski statut, kojim je uspostavljen Međunarodni krivični sud.⁵⁸ Poznato je da se nadležnost Međunarodnog krivičnog suda prostire na poznati trio: genocid, ratne zločine i zločine protiv čovečnosti.

Osvrćući se na proceduralne karakteristike Međunarodnog krivičnog suda, vidimo da izgleda kao savršena smeša različitih „porodica prava“, koje preovladavaju među različitim regionima i zemljama sveta.⁵⁹ Sadrži različite elemente adversarialnog sistema, ali ostavlja jednak (ili barem suštinski isti) prostor za sistem građanskog prava. Kreatori međunarodne politike su, očigledno, uspeli u kreiranju sistema za rešavanje najsloženijih i ozbiljnih krivičnih predmeta na način koji koristi svim uključenim stranama. Optuženi su

⁵⁶ Konkretni slučaj gde bi ovo moglo biti problematično su posebni aranžmani u ime žrtava terorizma; videti: Albrecht, Kilchling, 2007 i Letschert i dr., 2010

⁵⁷ Neki od primera su Nardin, 2011 i Lesaffer, 2012.

⁵⁸ Rimski Statut o Međunarodnom krivičnom sudu; tekst kružio kao dokument A/CONF.183/9 od 17. jula 1998. godine. Statut je stupio na snagu 1. jula 2002. godine i bio je dopunjeno Pravilnikom o proceduri i dokazima.

⁵⁹ Videti: Damaska, 1986.

sigurni da će imati pravično suđenje, a žrtvama se nudi pravedan dogovor. Po prvi put u istoriji, žrtvama su zagarantovana procesna prava u međunarodnom krivičnom pravosuđu.⁶⁰ Pravila predviđaju pravo na učešće, pravo na zastupanje i pravo na zaštitu (Wemmers, de Brouver, 2011). Da bi se zaista zaštitila ova prava, ne manje od tri različite jedinice su osnovane pri Međunarodnom krivičnom sudu, konkretno zadužene da štite interesu žrtava (Garkawe, 2001, 2003). Dakle, ukratko, *model* Međunarodnog krivičnog suda izgleda gotovo savršeno. Ali kako taj model funkcioniše? (Groenhuijsen, 2009). To je mnogo komplikovano pitanje. Pošto će Međunarodni krivični sud tek sada zapravo da sudi, moramo se, u velikoj meri, osloniti na iskustva drugih međunarodnih sudova kako bi odgovorili na ovo pitanje. Jedna stvar je jasna od samog početka: veliki broj žrtava će imati veliki uticaj na sve strukturalne aranžmane i odredbe vezane za Međunarodni krivični sud. Za početak, za razliku od nacionalnih pravosudnih sistema, žrtve neće automatski biti priznate kao takve prijavom krivičnog dela učinjenog protiv njih. Da bi im bio priznat status žrtve s pravom učešća, one moraju da se prijave za taj status. Ispostavlja se da je ovo spor proces. Povezana sa ovim je praktična primena odredbi o učešću žrtve. Nezamislivo je da imamo stotine ili čak hiljade pravih žrtava koje fizički prisustvuju suđenju u Hagu. Jedini način da se reši ovaj problem je da velike grupe žrtava predstavlja jedna osoba – ukoliko je potrebno, na obaveznoj osnovi.⁶¹ Povrh toga, iskustva sa *ad hoc* tribunalima pokazuju koliko je teško zaštititi žrtve (i njihove porodice) koji su svedočili u Hagu. Na kraju, pitanje o naknadi štete dobija jednu novu, drugačiju dimenziju kada se ne odnosi na pojedinca, već na više hiljada žrtava. Ovaj problem je rešen proširenjem sadržaja koncepta naknade štete prema Van Boven-Bassiouni principima, koji takođe omogućavaju simbolične i kolektivne oblike naknade štete.

Sve u svemu, izgleda da model ne može funkcionisati bez nailaženja na, ili čak provociranja nekih ozbiljnih tenzija. Ove tenzije neminovno utiču na profesionalce koji zapravo vode sistem, a takođe su privukle pažnju naučnika. Praktično je javna tajna da su mnogi tužioci i sudije u međunarodnom sudu

⁶⁰ Usmerenost na žrtve je bila potpuno odsutna tokom suđenja posle II svetskog rata (Nirnberg i Tokio) i bila je posebno ograničena u specijalnim *ad hoc* tribunalima, poput Međunarodnog krivičnog tribunalisa za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnog krivičnog tribunala za zločine u Ruandi. Nema prostora u ovom radu za detaljnije bavljene relevantnim odredbama. Literatura o žrtvama u okviru Međunarodnog krivičnog suda je obimna; dovoljno je spomenuti Ferstman i dr., 2009.

⁶¹ Za pravne detalje o oba problema – procesu prijave i obaveznom predstavljanju – videti Bro-uwer i Groenhuijsen, 2009.

i tribunalima ozbiljno zabrinuti u vezi sa aktivnim učešćem žrtava u njihovim suđenjima. U akademskim krugovima, mnogi naučnici su sve više kritični prema odredbama o žrtvama u Rimskom statutu i Pravilniku o proceduri i dokazima (RPE).⁶² Ovo je stvarnost kojom moramo da se bavimo.

Da zaključim ovu raspravu, pozivanje na nacionalno krivično pravosuđe može biti od koristi. Međunarodni protokoli o pravima žrtava ne prave izuzetak za slučajeve u kojima postoji veoma veliki broj žrtava. Očigledni primeri su primeri kompjuterskog kriminaliteta (Prins, 2011), kriminaliteta protiv životne sredine (Verschuuren, Kuchta, 2011) i određene manifestacije ekonomskog kriminaliteta. Nesporno je da redovni sudovi nisu opremljeni da se bave ova- kvim masovnim viktimizacijama. Dakle, opet, ovo dovodi do nelagodnosti na strani vlasti u pogledu prava žrtava, ponekad čak i na granici odbijanja. Rezultat toga je da se prava žrtava zaobilaze. Njihove tvrdnje se proglašavaju neprihvatljivim od strane sudova, čak i kada ne postoji zakonska osnova za to.

Trenutna aktuelna pitanja i zaključne napomene

Razvoj međunarodne politike u vezi sa žrtvama kriminaliteta je previše široka tema da bi se analizirala u jednom radu. Dakle, potrebno je izabrati šta staviti u rad, a šta ostaviti po strani. Logično polazište je Deklaracija UN iz 1985. godine i kasniji uporedivi regionalni dokumenti. Naknada štete od strane države je važno pitanje, s obzirom da je stalno prisutno na međunarodnoj sceni, jer predstavlja značajan problem u svakodnevnoj realnosti većine zemalja. Posebne kategorije žrtava moraju biti analizirane posebno, jer diferencijalna viktimologija brzo postaje uočljiva, što je itekako prepoznato od strane međunarodnih zakonodavaca. Konačno, Međunarodni krivični sud je izabran kao primer problema koji se javljaju u vezi sa masovnom viktimizacijom. Ono što je bitno je da izbor pitanja nije bio slučajan. Izbor je vršen prema njihovom značaju za donošenje zaključaka koji su takođe od značaja za oblast politike kojom se ne mogu baviti u ovom radu.

Ukratko će biti predstavljeni glavni zaključci. Prvi se odnosi na izbor pravnih instrumenata od strane međunarodnih kreatora politike. Izgleda da je opšti trend da tela koja su odgovorna za uspostavljanje minimalnih stan-

⁶² Videti: McGonigle, Leyh, 2011. RPE se odnosi na Rules of Procedure and Evidence (Pravilnik o proceduri i dokazima).

darda imaju sklonost da progresivno koriste moćne pravne instrumente: od preporuke i deklaracije do konvencija; u Evropi: od Okvirne odluke do Direktive; svuda je prisutan isti obrazac. Nikada nije dokazano da ova vrsta pravne eskalacije (u smislu prelaska sa manje na više obavezujuće instrumente) daje željene rezultate. Kao dodatak ovome, može se konstatovati da se sa svakim progresivnim korakom podižu suštinski zahtevi u okviru „minimalnih“ standarda. Ako države ne postupaju u skladu sa međunarodnim standardima, ti standardi se podižu. Neko će se zapitati zar onda ne bi bilo besmisleno ulagati energiju u postizanje usaglašenosti sa početnim standardima i normama.

Drugo zapažanje koje proizilazi iz prethodnih poglavlja odnosi se na pravne lekove. Problem koji je uočen i koji se stalno ponavlja je da se prava žrtava krše u velikoj meri, čak i kada su obuhvaćena nacionalnim zakonodavstvom.⁶³ Čak i kada se razmatra niz mogućnosti za poboljšanje ove situacije, veoma malo pažnje se posvećuje pravnim lekovima. Da li su predviđene sankcije kada se ne poštuju prava žrtava? U većini država nisu. Ako se krše prava okriviljenih, postoje sve vrste pravnih lekova (pravilo o izuzeću, i mnogi drugi). Međutim, kada se krše osnovna prava žrtava, krivičnopravni sistem ne nudi bilo kakvu vrstu sistematskog obeštećenja. Korigovanje ove čudne neravnoteže može biti put u pravcu postizanja većeg poštovanja prava žrtava, oko čega smo se zajednički usaglasili.

Tema restorativne pravde nije posebno analizirana u prethodnim celi-nama ovog rada. Međutim, posmatrano iz ugla kreiranja međunarodne politike, nekoliko reči o restorativnoj pravdi je opravdano. U onome što se može nazvati „prva generacija“ međunarodnih instrumenata o restorativnoj pravdi, bilo je, manje ili više prepostavljeno – uzeto zdravo za gotovo – da su medijacija i drugi oblici restorativne pravde u najboljem interesu žrtava kriminalista.⁶⁴ Nasuprot njima, najnoviji dokumenti o restorativnoj pravdi su realniji i napredniji sa viktimološkog aspekta.⁶⁵ Može se reći da je učinjeno unapređenje celokupnog koncepta prakse restorativne pravde s obzirom da sada Direktiva EU sadrži nove odredbe, kao što je „mere restorativne pravde se primenjuju samo ako su u interesu žrtve...“; i „Države članice će preuzeti mere

⁶³ Jedan primer da nas podseti: obaveza države da žrtvi pruži informacije je prekršena u velikom broju slučajeva (videti drugo poglavље ovog rada).

⁶⁴ The UN Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters, 2002/12; the Council of Europe Recommendation R(99)19 concerning Mediation in Penal Matters (15 September 1999).

⁶⁵ Pemberton i dr., 2007, 2008 i Sherman, Strang, 2007.

kojima se obezbeđuje zaštita žrtve od sekundarne viktimizacije i reviktimizacije, od zastrašivanja i odmazde, u slučaju primene bilo kojeg restorativnog pristupa”.

U uvodu je pomenuto da u nekim delovima pravosudnog sistema postoji neki ukorenjeni otpor prema promenama u korist žrtava kriminaliteta. Nakon razmatranja procesa razvoja promena u prethodnim celinama, mora se konstatovati da se u nekim krugovima otpor čak i povećao. Sudije smatraju da neki od najnovijih standarda kompromitiraju pravo okrivljenog na pravično suđenje. Čak i neki naučni radnici tvrde u javnim raspravama da se termin „prava žrtava“ olako koristi; oni bi radije da se koristi izraz prava „navodnih žrtava“.⁶⁶ Trebalo bi da smo zabrinuti ovim razvojem, da pokušamo da ga razumemo i da nam cilj bude da ga zaustavimo. Problem je, između ostalog, što su neke od mera, koje su nedavno uvedene kao da su u interesu žrtava, zaista nepravedne i preterane. Primeri za to su često uvođenje obaveznih kazni; ukidanje instituta zastarevanja (čak i retroaktivno) i ukidanje načela presuđene stvari (*ne bis in idem*). To je izazivanje nevolje. To dovodi do tzv. „zasićenja žrtvama“.

To su bili dani. Početkom i sredinom 1980-ih godina, kada je bilo relativno lako ostvariti reformu krivičnopravnog sistema u korist žrtava kriminaliteta i kada su ove reforme sadržajno bile relativno umerene. Vremena su se promenila. Nove mogućnosti su pred nama, ali se takođe suočavamo sa ozbiljnim pretnjama. Mi – međunarodna viktimološka zajednica – moramo se čuvati preteranih zahteva i ne dozvoliti užarenim političarima ili zastupnicima naivnih žrtava da budu odgovorni za nazadovanje.

Bez obzira na teret da se prevaziđu i izbegnu zamke, prevashodno i nesporno, konačno zapažanje mora da bude to da smo tokom protekle tri decenije ostvarili ogroman napredak kako bismo ovaj svet učinili manje neprijatnim mestom za žrtve kriminaliteta.

⁶⁶ Schunemann, 2011, očigledno veličanje pogrešne precepcije prepostavke nevinosti.

Literatura:

- Albrecht, H.J., Kilchling, M. (2007) Victims of Terrorism Policies: Should Victims of Terrorism be Treated Differently? *European Journal of Criminal Policy and Research*, 1-2, str. 13–31.
- Best, J. (1999) *Random Violence: How We Talk About New Crimes and New Victims*. Berkeley. CA: University of California Press.
- Braithwaite, J. (1999) Restorative Justice: Assessing Optimistic and Pessimistic Accounts. U: M. Tonry (ur.) *Crime and Justice: A Review of Research* 25, Chicago, IL: University of Chicago Press, str. 1–127.
- Brienen, M.E.I., Hoegen, E.H. (2000) *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems. The Implementation of Recommendation (85)11 of the Council of Europe on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Chockalingam, K. (2005) Impact of the UN Declaration on Victims: Developments in India. U: E. Vetere, D. Pedro (ur.) *Victims of Crime and Abuse of Power: Festschrift in Honour of Irene Melup*. Viena: United Nations Press David, str. 118–125.
- Damaska, M. (1986) *The Faces of Justice and State Authority; A Comparative Approach to the Legal Process*. New Haven, CT/London: Yale University Press.
- de Brouwer, A.M., Groenhuijsen, M.S. (2009) The Role of the Victims in International Criminal Proceedings. U: G. Sluiter, S. Vasiliev (ur.) *International Criminal Procedure: Towards a Coherent Body of Law*, London: Cameron May Ltd, str. 149–204.
- Dussich, J.P.J., Mundy, K.G. (2009) (ur.) *Raising the Global Standards for Victims: The Proposed Convention on Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*. Tokiwa: Seibundo Publishing.
- Falkner, G., Treib, O., Hartlapp, M., Lieber, S. (2005) *Complying with Europe: EU Harmonization and Soft Law in the Member States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Farrell, G. (1992) Multiple Victimization: Its Extent and Significance. *International Review of Victimology*, 2, str. 85–102.
- Farrell, G. (1995) Preventing Repeat Victimization. *Crime and Justice*, 19, str. 469–534.
- Fattah, E.A. (1991) *Understanding Criminal Victimization. An Introduction to Theoretical Victimology*. Scarborough, Ontario: Prentice-Hall Canada.
- Ferstman, C., Goetz, M., Stephens, A. (ur.) (2009) *Reparations for Victims of Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity: Systems in Place and Systems in the Making*. Leiden: Martinus Nijhoff.

Marc Groenhuizen

- Finch, J.D. (1974) *Introduction to Legal Theory*, 2nd edition. London: Sweet and Maxwell.
- Garkawe, S. (2001) The Victim-Related Provisions of the Statute of the International Criminal Court: A Victimological Analysis. *International Review of Victimology*, 3, str. 269–289.
- Garkawe, S. (2003) Victims and the International Criminal Court: Three Major Issues. *International Criminal Law Review*, 4, str. 345–367.
- Garkawe, S. (2009) A Victims' Convention – The Arguments in Favor and an Analysis of the Draft by the World Society of Victimology/Intervict. U: F.W. Winkel, P.C. Friday, G.F. Kirchhoff, R.M. Letschert (ur.) *Victimization in a Multidisciplinary Key: Recent Advances in Victimology*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, str. 171–206.
- Goodey, J. (2005) Compensating Victims of Violent Crime in the European Union. U: E. Vetere, D. Petro (ur.) *Victims of Crime and Abuse of Power: Festschrift in Honour of Irene Melup*, Vienna: United Nations Press David, str. 395–409.
- Groenhuizen, M.S. (1999) Victims' Rights in the Criminal Justice System: A Call for More Comprehensive Implementation Theory. U: J.J.M. van Dijk, R. van Kaam, J-A. Wemmers (ur.) *Caring for Victims*, Monsy, NY: Criminal Justice Press, str. 85–114.
- Groenhuizen, M.S. (2001) Public Damage Funds: European Developments and Some Comparative Observations. U: E. Fattah, S. Parmentier (ur.) *Victim Policies and Criminal Justice on the Road to Restorative Justice: Essays in Honor of Tony Peters*, Leuven: Leuven University Press, str. 83–97.
- Groenhuizen, M.S. (2009) Victims' Rights and the International Criminal Court: The Model of the Rome Statute and Its Operation. U: W. van Genugten, M. Scharf, S. Radin (ur.) *Criminal Jurisdiction 100 Years after the 1907 Hague Convention*, The Hague: T.M.C. Asser Press, str. 300–309.
- Groenhuizen, M., Letschert, R. (2012) (ur.) *Compilation of International Victims' Rights Instruments*, 3rd (revised) edition. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Groenhuizen, M.S., Pemberton, A. (2009) The EU Framework Decision for Victims of Crime: Does Hard Law Make a Difference? *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 1, str. 43–59.
- Hart, H.L.A. (1957) Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, 3, str. 493–529.
- Kaunert, C. (2005) The Area of Freedom, Security and Justice: The Emergence of a European Public Order. *European Security*, 4, str. 469–483.
- Kirchhoff, G.F. (2009) The Function of UN Instruments and the Path to Success. U: J.P.J. Dussich, K.G. Mundy (ur.) *Raising the Global Standards for Victims: The Proposed Conven-*

-
- tion on Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, Tokiwa: Seibundo Publishing, str. 50–63.
- Klip, A. (2012a) *European Criminal Law: An Integrative Approach*, 2nd edition. Cambridge/Antwerp/Portland: Intersentia.
- Klip, A. (2012b) *Materials on European Criminal Law*. Cambridge/Antwerp/Portland: Intersentia.
- Laxminarayan, M. (2012) *The Heterogeneity of Crime Victims: Variations in Procedural and Outcome Preferences*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Lesaffer, R (2012) The Lighthouse of Law. *Tilburg Law Review*, 2, str. 153–158.
- Letschert, R., Staiger, I., Pemberton, A. (2010) *Assisting Victims of Terrorism: Towards a European Standard of Justice*. Dordrecht/Heidelberg/London/New York: Springer.
- Letschert, R., van Dijk, J. (2011) (ur.) *The New Faces of Victimhood: Globalization, Transnational Crimes and Victims Rights*. Dordrecht/Heidelberg/London/New York: Springer.
- McGonigle Leyh, B. (2011) *Procedural Justice? Victim Participation in International Criminal Proceedings*. Antwerpen/Oxford: Intersentia.
- Miers, D. (2007) Looking Beyond Great Britain: The Development of Criminal Injuries Compensation. U: S. Walklate (ur.) *Handbook of Victims and Victimology*, Cullompton: Willan Publishing, str. 337–362.
- Mulder, J.D.W.E. (2013) *Compensation: The Victim's Perspective*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Nardin, T. (2011) Justice and Authority in the Global Order. *Review of International Studies*, 5, str. 2059–2072.
- Okimoto, T.G., Wenzel, M. (2008) The Symbolic Meaning of Transgressions: Towards a Unifying Framework of Justice Restoration. *Advances in Group Processes*, 25, str. 291–326.
- Pemberton, A., Groenhuijsen, M.S. (2012) Developing Victims' Rights Within the European Union: Past, Present, Future. U: H. Morosawa, J. Dussich, G. Kirchhoff (ur.) *Victimology and Human Security: New Horizons*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers, str. 535–559.
- Pemberton, A., Winkel F.W., Groenhuijsen, M.S. (2007) Taking Victims Seriously in Restorative Justice. *International Perspectives in Victimology*, 1, str. 4–14.
- Pemberton, A., Winkel, F.W., Groenhuijsen, M.S. (2008) Evaluating Victims Experiences in Restorative Justice. *British Journal of Community Justice*, 2, str. 99–119.
- Prins, C. (2011) Digital tools: Risks and Opportunities for Victims. Explorations in E-victimology. U: R. Letschert, J. van Dijk (ur.) *The New Faces of Victimhood: Globalization*,

Transnational Crimes and Victims Rights, Dordrecht/Heidelberg/London/New York: Springer, str. 215–230.

Reeves, H. (2009) New Developments in Policies and Services for Victims in Europe: An Introduction to Council of Europe Recommendation (2006)8. U: F.W. Winkel, P.C. Friday, G.F. Kirchhoff, R.M. Letschert (ur.) *Victimization in a Multidisciplinary Key: Recent Advances in Victimology*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers.

Schneider, H.J. (2001) Victimological Developments in the World During the Last Three Decades: A study of Comparative Victimology. U: A. Gaudreault, I. Waller (ur.) *Beyond Boundaries: Research and Action for the Third Millennium*, Montreal: Association Quebecoise Plaidoyer Victimes, str.19–68.

Schü Nemann, B. (2011) Die Vorschläge der Europäischen Kommission für eine Opferschutzrichtlinie ('The European Commission's Proposals for a Victims' Rights Directive'). *ERA-Forum*, 3, str. 445–463.

Shapland, J., Hall, M. (2007) What Do We Know About the Effects of Crime on Victims? *International Review of Victimology*, 2, str. 175–217.

Shapland, J., Wilmore, J., Duff, P. (1985) *Victims in the Criminal Justice System*. Cambridge: Gower.

Sherman, L.W., Strang, H. (2007) *Restorative Justice: The Evidence*. London: The Smith Institute.

Strang, H. (2002) *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice*. Oxford: Oxford University Press.

van Dijk, J.J.M. (2005) Benchmarking Legislation on Crime Victims: The UN Victims Declaration of 1985. U: E. Vetere, D. Petro (ur.) *Victims of Crime and Abuse of Power: Festschrift in Honour of Irene Mellup*. Vienna: United Nations Press.

van Genugten, W.J.M., Groenhuijsen, M.S., van Gestel, R.A.J., Letschert, R.M. (2006) Loopholes, Risks and Ambivalences in International Lawmaking: The Case of a Framework Convention Victims' Rights. *Netherlands Yearbook on International Law*, 37, str. 109–154.

Verschuuren, J., Kuchta, S. (2011) Victims of Environmental Pollution in the Slipstream of Globalization. U: R. Letschert, J. van Dijk (ur.) *The New Faces of Victimhood: Globalization, Transnational Crimes and Victims Rights*, Dordrecht/Heidelberg/London/New York: Springer, str.127–156.

Wemmers, J.-A., de Brouwer, A.-M. (2011) Globalization and Victims' Rights at the International Criminal Court. U: R. Letschert, J. van Dijk (ur.) *The New Faces of Victimhood: Globalization, Transnational Crimes and Victims Rights*, Dordrecht/Heidelberg/London/New York: Springer, str. 279–300.

MARC GROENHUISEN

Protection of Crime Victims by Legal Means: International and European Law and Policy

The article addresses the development of international and European policy in relation to victims of crime. It starts with an outline of the 1985 United Nations (UN) Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. It demonstrates that compliance by Member States with the provisions of the Declaration is still unsatisfactory, despite serious efforts by the UN to promote its standards and norms. A similar trend is described on a regional level in Europe. In 2001, the European Union adopted a Framework Decision (a legally binding instrument) on minimum rights for crime victims in the criminal justice system. This document brought some improvement to victims and their position compared to the UN Declaration, particularly in terms of limit repeated questioning, advanced informational rights, reimbursement of expenses and construction of court facilities. Nevertheless, evaluations undertaken in 2004 and 2009 have proved that none of the Member States fully complied with its content. This document was replaced with the new one – the EU Directive on establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime. It is stronger instrument than the Framework Decision and it includes more demanding standards. But, its implementation needs to be monitored. Therefore, in the presentation it is argued that a lack of compliance is usually followed by the adoption of an even stronger legal instrument, containing even more ambitious rights for victims of crime. It is questioned whether this is the most productive approach. It is doubted that "hard law" is always more effective than "soft law". The most recent generation of more elevated rights run the risk of leading to "victim fatigue" on the part of the officials responsible for the operation of the criminal justice system.

Keywords: International and European victims' policy, United Nations Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, rights for victims of crime.

Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa

TEMIDA

Mart 2015, str. 31-54

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1501031P

Pregledni rad

Primljeno: 2.3.2015.

Odobreno za štampu: 28.4.2015.

Institucionalni seksizam – prepreka efikasnoj zaštiti od nasilja u porodici¹

NEVENA PETRUŠIĆ*

SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ VILIĆ

NATALIJA ŽUNIĆ

Uradu je analiziran društveni i institucionalni odgovor na nasilje u porodici u kontekstu široko rasprostranjenog institucionalnog seksizma, koji predstavlja duboko ukorenjen sistem stavova i ponašanja profesionalaca zasnovanih na rodnim stereotipima i predrasudama. Cilj rada je da prikažemo i objasnimo kako, i na koji način, institucionalni seksizam postaje prepreka za delotvorno sprečavanje, procesuiranje i sankcionisanje nasilja u porodici i predstavlja uzrok diskriminacije žrtava ovog oblika nasilja u ostvarivanju prava na pravnu zaštitu. Aktuelno stanje u Srbiji u prevenciji, zaštiti i sankcionisanju dela nasilja u porodici sagledano je kroz prizmu međunarodnog standarda „potpune posvećenosti“ (“due diligence”), koji je normativno operacionalizovan Istanbulskom konvencijom iz 2011. godine. Iz perspektive ovog standarda razmotreni su i stavovi CEDAW komiteta, kao i novi stavovi Evropskog suda za ljudska prava, izraženi u presudi Eremija i drugi protiv Moldavije iz 2013. godine, u kojoj je izostanak adekvatne zaštite žrtava nasilja ovaj sud po prvi put cenio u kontekstu institucionalnog seksizma. Autorke ukazuju da u Srbiji rad na prepoznavanju, demistifikovanju i eliminisanju duboko ukorenjenog seksizma u insti-

¹ Koautorke, prof. dr Nevena Petrušić i mr Natalija Žunić napisale su rad u okviru projekta br. 179046 *Zaštita ljudskih i manjinskih prava u evropskom pravnom prostoru*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

* Dr Nevena Petrušić je redovna profesorka Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
E-mail: nevena.petrusic@gmail.com.

Dr Slobodanka Konstantinović Vilić je redovna profesorka Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu u penziji. E-mail: boba411@gmail.com.

Mr Natalija Žunić je asistentkinja Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu.
E-mail: natalija1954@prafak.ni.ac.rs.

tucijama sistema predstavlja jedan od ključnih preduslova za delotvorno suzbijanja nasilja u porodici i ispunjenje standarda „potpune posvećenosti“.

Ključne reči: nasilje u porodici, rodna dimenzija nasilja u porodici, institucionalni seksizam, standard „potpune posvećenosti“.

Uvod

U savremenom međunarodnom pravu nasilje u porodici definiše se kao svakog delo fizičkog, seksualnog, psihičkog, odnosno ekonomskog nasilja, do kojeg dolazi u okviru porodice ili domaćinstva, odnosno, između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, nezavisno od toga da li počinilac deli, ili je delio isto boravište sa žrtvom.² Važeći međunarodni standardi u domenu suzbijanja i zaštite od nasilja u porodici bazirani su na stavu da je to oblik rodno zasnovanog nasilja i da je manifestacija istorijski nejednakih odnosa moći između žena i muškaraca, koji su doveli do muške dominacije i diskriminacije žena. Zato je ključni preduslov za kreiranje efikasnih javnih politika u domenu suzbijanja nasilja u porodici, kao i za pružanje delotvorne pravne zaštite žrtvama ovog nasilja, razumevanje njegove rodne dimenzije i faktora koji ga uzrokuju.

Republika Srbija je, počev od 2002. godine, zahvaljujući snažnom javnom zagovaranju ženskih nevladinih organizacija, oslanjajući se na uporedna iskustva, uspostavila celovit i koherentan sistem pravne zaštite od nasilja u porodici,³ koji je u međuvremenu više puta noveliran (Petrušić, Konstantinović Vilić, 2010: 15-17). Usvojen je i niz strateških dokumenata i protokola, sa ciljem da se obezbedi efikasno i koordinisano delovanje institucija sistema u suzbijanju nasilja u porodici i pružanju podrške i pomoći žrtvama.⁴

² Videti, na primer, čl. 3 t. b. Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koja je usvojena u Istanbulu 7.4.2011. godine, a stupila na snagu 1.8.2014. godine. Republika Srbija je pristupila ovoj Konvenciji donošenjem Zakona o potvrđivanju Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 12/2013. Slične definicije nasilja u porodici sadržane su i u dugim međunarodnim dokumentima.

³ Sistem čine instrumenti porodičnopravne zaštite, regulisani Porodičnim zakonom, Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2011, 6/2015, i instrumenti krivičnopravne zaštite regulisani Krivičnim zakonom, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

⁴ Videti: Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, Službeni glasnik RS, br. 027/2011; Opšti protokol o postupanju

Istraživanja pravosudne prakse na području Srbije pokazuju da postoje mnogi problemi i negativne pojave u radu policije, javnog tužilaštva i sudova u pružanju porodičnopravne i krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2007; Jovanović, Simeunović-Patić, Macanović, 2012; Petrušić, Konstantinović Vilić, 2012). Izostanak reakcije, odnosno, neadekvatno postupanje u slučajevima nasilja u porodici, nepreduzimanje mera za osiguranje bezbednosti žrtve, nedelotvoran pristup pravdi, sporost u sprovođenju postupaka, nejednako tumačenje propisa, blago kažnjavanje počinilaca, samo su neki od problema zbog kojih se praktično funkcionisanje domaćeg sistema zaštite od nasilja u porodici ne ocenjuje pozitivnom ocenom. To potvrđuju nalazi sadržani u službenim izveštajima državnih organa, u nezavisnim izveštajima ženskih nevladinih organizacija (Jovanović i dr., 2009: 25-26), ali i u Zaključnim komentarima Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena (u daljem tekstu: CEDAW Komitet) upućenim Srbiji, u kojima se, pored ostalog, država podstiče da pojača svoje napore u prevazilaženju stereotipnih stavova prema ulogama i odgovornostima žena i muškaraca u porodici i u društvu, te da nastavi sa sprovođenjem mera za eliminaciju rodnih stereotipa promovisanim pozitivne slike i suštinske ravnopravnosti žena.⁵

Nesumnjivo je da postoji čitav niz uzroka zbog kojih mehanizmi namejeni suzbijanju i zaštiti od nasilja u porodici u praksi ne ostvaruju projektovane ciljeve. Jedan deo uzroka je opšteg karaktera i odnosi se na probleme u funkcionisanju pravosudnog sistema, koji je već dugi niz godina u „stanju reforme“, ni približno blizu standarda koje treba da zadovolji u pogledu dostupnosti, nezavisnosti, kvaliteta pravde, stručnosti, odgovornosti i efikasnosti (Rabrenović, 2010: 26). Drugi deo uzroka izvire iz činjenice da pojedina

i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, Vlada RS, 2011; Posebni protokol Ministarstva unutrašnjih poslova o postupanju policijskih službenika u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, 2013; Posebni protokol Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike o postupanju centara za socijalni rad – organa starateljstva u slučajevima nasilja u porodici i ženama u partnerskim odnosima, 2013; Posebni protokol Ministarstva zdravlja za zaštitu i postupanje sa ženama koje su izložene nasilju, 2010. Svi ovi protokoli su dostupni na: <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/SRBfinal.pdf>, stranici pristupljeno 1.2.2015.

Posebni protokol za pravosuđe u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i partnerskim odnosima, Ministarstvo pravde i državne uprave, 2014, www.mpravde.gov.rs/files/Protokol%20p14%202014.doc, stranici pristupljeno 1.2.2015.

⁵ Videti: Zaključna zapažanja o kombinovanom Drugom i Trećem periodičnom izveštaju Republike Srbije, Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, CEDAW, /C/SRB/CO/2-3, od 22.7.2013. godine. www.zenskavlada.org.rs/downloads/ukidanje.diskriminacije.doc, stranici pristupljeno 10.2.2015.

zakonska rešenja nisu adekvatna i usklađena.⁶ Ipak, ključni uzroci nezadovoljavajućeg stanja izviru iz činjenice da odgovor države na nasilje u porodici u velikoj meri zavisi od institucionalnog seksizma – seksističkih stavova, duboko ukorenjenih i široko rasprostranjenih među službenim licima u institucijama sistema nadležnim za postupanje u slučajevima nasilja u porodici. Razumevanje tog procesa može doprineti uspostavljanju sistema zaštite koji obezbeđuje pružanje sveobuhvatne i rodno senzibilisane podrške i pomoći žrtvama nasilja u porodici, što je preduslov za ispunjavanje obaveza države, koje proizilaze iz standarda „potpune posvećenosti“.

Rodni odnosi i ideologija seksizma

Rodna (ne)ravnopravnost prepostavlja društveno i kulturno izgrađene uloge polova, odnosno, način na koji se u jednom društvu gleda na uloge koje se pripisuju ženama i muškaracima. Analiza aktuelnog rodnog režima (Blagojević-Hjuson, 2012: 33-34)⁷ ukazuje da se rodne uloge ogledaju u društvenim stereotipima o muškarcima i ženama. Realno razlikovanje muškarca i žene, koje se manifesuje kao postojanje rodnog jaza, pokazuje da je svet u kome živimo još uvek podeljen i da se kategorija pola/roda mora uvažavati. To se najbolje uočava u socijalnoj distribuciji rodnih uloga u porodici, kao i u javnoj sferi. Dok su „tradicionalne norme muškarca kao dobavljača, a žene kao čuvara kuće, svakako opale“ (Lawless, Fox 2005: 23), analize pojedinih društvenih sistema nastavljaju da otkrivaju rasprostranjenost stereotipa povezanih sa ovim tradicionalnim ulogama. Istraživanje i

⁶ Tako je, na primer, „član porodice“, definisan u čl. 112, st. 28 Krivičnog zakonika, uži jer ne obuhvata „lica koja su međusobno bila ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi“. Ova lica su, prema čl. 197 Porodičnog zakona, svrstana u članove porodice i uživaju pravo na porodičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici. Osim toga, da bi se braća i sestre, njihovi supružnici i deca, bivši supružnici i njihova deca i roditelji bivših supružnika smatrali „članom porodice“ u smislu odredbi Krivičnog zakonika, potrebno je da žive u zajedničkom domaćinstvu.

⁷ Rodni režim čine „relativno strukturirani odnosi između muškaraca i žena, muškosti i ženskosti, u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, na nivou diskursa i na nivou praksi. Ova strukturacija je opredmećena u različitim rodnim ulogama, različitim identitetima i različitim rodnim reprezentacijama (uključujući i različit rodni performans). Rodni režim je društveni obrazac koji je dominantan način uređenja odnosa među rodoma u jednom društvu. Rodni režim se formira u zavisnosti od različitih ekonomskih, društvenih, istorijskih i kulturnih karakteristika jednog konteksta i on je duboko funkcionalan za to društvo“ (Blagojević-Hjuson, 2012: 33).

kritika ideologije seksizma zbog toga mora da pođe od analize binarnog sistema muško-žensko i analize socijalne konstrukcije polnosti.

Izvesno je da rodni stereotipi snažno utiču na interpretaciju muškog i ženskog ponašanja, a onda i na kreiranje odgovarajućih društvenih uloga. Baret smatra da se stereotipnim značenjima, truizmima i „prečutnim prepostavkama”, koje se tiču muških i ženskih rodnih uloga, proizvodi društvena svest polne/rodne diskriminacije, koja postaje „alibi” za praksu neravnopravnosti muškaraca i žena (Baret, 1983: 88).

Za razumevanje mehanizama kojima se reprodukuje rodna nejednakost neophodna je analiza celokupnog socijalnog instrumentarija za proizvodnju stereotipa, predrasuda i „gotovih istina”. Mnoga istraživanja (Sapiro, 1983; Levit, 1998; Whitaker, 1999) govore o izuzetno visokom vrednovanju uticaja socijalizacije na date rodno-specifične razlike. Jedan od najvažnijih mehanizama kulture jesu stereotipna shvatanja o karakteristikama muškog i ženskog pola, koja stvaraju dve različite društveno legitimisane ideologije – ideologiju muškog pola i ideologiju ženskog pola (muškarci su: racionalni, agresivni, mudri, ambiciozni, i dr., a žene su: emocionalne, labilne, lukave, slabe, i dr.) ili, ideologiju dominacije i ideologiju subordinacije (Žunić, 2012: 281-296). I rasprava o tipično muškim ili ženskim profesijama i afinitetima potvrđuje polne stereotipe.⁸

U većini teorija o stereotipima prepostavlja se da će stereotipi biti u glavama onih ljudi koji se na neki način bave ili su u vezi sa grupama na koje se stereotipi odnose. Međutim, iako su ranija istraživanja sugerisala da svako ko se sretne sa članovima grupe, na koju se stereotipi odnose, aktivira spontano grupne stereotipe, savremena istraživanja pokazuju da takvo spontano aktiviranje stereotipa nije ni neizbežno, ni univerzalno, i da ono zavisi od predrasuda, ciljeva, kognitivnih resursa i naučene asocijativnosti onog ko posmatra (Kunda, Spencer, 2002: 523). Zanimljivo je da, ako pogledamo Srbiju ili Balkan ili zemlje sličnog kulturno-istorijskog porekla ili statusa, možemo uočiti da se stereotipna predstava o ženi vekovima ne menja, što potvrđuju i empirijska istraživanja (Trebješanin, 2002: 3).

Glavne seksističke predrasude pobojala je Wisniewski i ona misli da one još uvek, ali sa opadajućom tendencijom, postoje ne samo u glavama muškaraca već, sasvim nereflektovano, i u svesti žena. Jedna od njih je da su logička, umska, duhovna aktivnost, sposobnost rukovođenja i odlučivanja,

⁸ Po rečima Žunić „Možemo prepostaviti da će sredina koja oštro razlikuje tipično muška i ženska zanimanja i uloge i unutar porodice prihvati takvu podelu. Takođe, odnosi u porodici su „mera“ za ponašanje i razumevanje uloga pojedinca u društvu“ (Žunić, 2012 : 288).

svest o odgovornosti i kreativno delanje, preovlađujuća svojstva muškarca i ona zahtevaju i njegovu vodeću ulogu u porodici, društvu i državi, gde bi jednaka ovlašćenja žena u zapovedanju i odlučivanju vodila neredu (Wisniewski, Kunst, 1988: 471-472). Teorija ideologije neravnopravnosti polova prikazuje muškost i ženskost kao reprezentaciju realnog poretka, poretka tradicionalnog/patrijarhalnog društva. Zbog toga istraživanje i kritika ideologije seksizma, koju su pokrenule feminističke teoretičarke, mora poći od analize binarnog sistema muško-žensko i analize socijalne konstrukcije polnosti. Seksizam, kao paradigma socijalne nejednakosti polova, predstavlja njen ideološki izraz, njenu ideologiju. Nastao je kao proizvod ideologije dominacije muškog pola i „označava duboko ukorenjen sistem verovanja, stavova, institucija u kojima se razlike u suštinskim vrednostima ljudi čine na osnovu njihovog pola i njihove polne uloge“ (Bullock, Stallybrass, 1977: 205). Seksizam je, takođe i „predrasudama određeno držanje, koje procenjuje i vrednuje ljude, u prvom redu, prema stereotipima pola. Ako je takvo držanje u jednom društvu široko rasprostranjeno, onda iz njega nastaju štete koje mogu ići do ugnjetavanja, iskorisćavanja, proganjanja, pa i uništavanja čoveka na osnovu njegove polne priпадnosti. Seksizam bi se mogao odnositi kako na žene, tako i na muškarce“ (Wisniewski, Kunst, 1988 : 471). Badinter analizira seksizam opisujući njegovu dominantnu negativnu društvenu konotaciju, koja više značno korespondira sa ostalim diskriminatornim praksama u društvu (npr. rasizam), i kaže: „Riječ seksizam ušla je u rečnik Robert iz 1977. godine sa sledećom definicijom: *Diskriminacioni stav u odnosu na ženski spol*. Termin diskriminacija postaje, u svakodnevnom govoru, sinonim segregacije, akcije odvajanja jedne društvene grupe od ostalih, tretirajući ih lošije“ (Badinter, 1988: 207). Naravno, možemo se pozvati i na domaće sociološke analize, u kojima se seksizam razume kao vrsta mišljenja, stavova i ponašanja, koja u ime jednog pola nipoštašava i isključuje pripadnike drugog pola. Takođe, pojmom seksizam označava se i diskriminatorski stav, i odnos muškaraca i patrijarhalnih društvenih institucija prema ženskom rodu u modernom društvu. Dakle, na nivou društvenih praksi, seksistički odnos prema ženama naročito dolazi do izražaja u sferi zapošljavanja, profesionalnog rada i zarađivanja, kao i političkog angažmana (Mimica, Bogdanović, 2007: 507).

Svakodnevni život ljudi, privatna i javna sfera društva, jasno pokazuje da ustvari žene mnogo više doživljavaju i podnose ugnjetavanja i teškoće zbog svoje polne/rodne pripadnosti. To u najmanju ruku važi za savremenost. Jer seksizam prema ženama koreni se takođe u jednom, danas još uvek prisut-

nom, patrijarhalnom i/ili tradicionalnom stavu koji se neguje uz ideološko podupiranje i učvršćivanje svakovrsne patrijarhalne prakse društva. Rodne norme i stereotipi koji čine nejednakosti većitim, duboko su ugrađene u društvenu i individualnu svest, i kao takve otporne su na promene (Seguino, 2007: 1). O tome govori i činjenica da se rodna nejednakost sporo prevazilazi u tradicionalnim društvenim kontekstima. Same institucije su strukturirane duž linije roda (*gender line*) i deo su sistema rodnih nejednakosti u institucionalnim strukturama društva. Jedna od vidljivo artikulisanih institucionalnih diskriminatorskih praksi je seksizam u tretmanu žena žrtava porodičnog nasilja.

Institucionalni seksizam u svetu standarda „potpune posvećenosti“ države u radu na suzbijanju i zaštiti od nasilja u porodici

Međunarodni dokumenti

U Konvenciji Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija), kojom su ustanovljeni pravno obavezujući standardi za zaštitu žena od nasilja u porodici, ukazuje se da su rodne predrasude i nedostatak potrebnih znanja o rodnoj (ne)ravnopravnosti i rodno zasnovanom nasilju, ozbiljna prepreka za uspostavljanje delotvornog sistema zaštite od nasilja u porodici. Saglasno tome, od država članica očekuje se da, u skladu sa standardom „potpune posvećenosti“ (due diligence)⁹ rade na iskorenjivanju seksizma i uspostavljaju *de iure* i *de facto* rodne ravnopravnosti. To, pored ostalog, podrazumeva preduzimanje neophodnih mera u promociji promena društvenih i kulturnih obrazaca ponašanja žena i muškaraca, s ciljem iskorenjivanja predrasuda, običaja, tradicije i drugih praksi koje se zasnivaju na ideji inferiornosti žena, odnosno na stereotipnim ulogama

⁹ Termin „potpuna posvećenost“ prevod je engleskog izraza *due diligence*, koji je upotrebljen u Istanbulskoj konvenciji. *Due diligence* se još prevodi i kao „dužna prilježnost“ i „dužna pažnja“. Ovaj koncept se pojavljuje u dokumentima o ljudskim pravima i njime se izražava obaveza države da sprečava kršenje ljudskih prava koja vrše privatna lica, putem preventivnog delovanja, sprečavanja povreda, sankcionisanja izvršilaca (otkrivanje, procesuiranje i kažnjavanje), kao i da žrtvama pruži adekvatno obeštećenje. U radu je korišćen termin „potpuna posvećenost“ jer je to zakonski termin naveden u čl. 5 Zakona o potvrđivanju Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 12/13.

žena i muškaraca.¹⁰ U praksi međunarodnih institucija primena ovog koncepta veoma je složena jer se mora dokazati da država nije postupala u skladu sa standardom „potpune posvećenosti”, da njene institucije nisu preuzele sve potrebne mere prevencije, a da su u konkretnom slučaju morali i mogli da preduzmu mere za sprečavanje i kažnjavanje počinjocu nasilnog akta (Branković, 2013: 38-39).

Koncept „potpune posvećenosti”, koji je u Istanbulskoj konvenciji detaljno razrađen, sadržan je u opštim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima, a kada je reč o ljudskim pravima žena, ovaj koncept je sadržan i u Konvenciji UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine¹¹, kojom je rodno zasnovano nasilje, tj. nasilje upereno protiv žene zato što je žena ili koje neproporcionalno pogađa žene, definisano kao jedan od oblika diskriminacije.¹² Ratifikacijom ove Konvencije države su se obavezale da će preduzimanjem odgovarajućih mera sprečiti svaki vid diskriminacije žena, što uključuje i sprečavanje i zaštitu od rodno zasnovanog nasilja. To, pored ostalog, podrazumeva dužnost država članica da preduzimaju sve potrebne mere u ciju promene socijalnih i kulturnih modela ponašanja i eliminisanja stereotipa o ulozi polova u društvu.¹³

U Opštoj preporuci br. 19 CEDAW Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena iz 1992. godine¹⁴, koja se odnosi na obaveze država u pogledu sprečavanja nasilja nad ženama i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja, sastavni deo standarda „potpune posvećenosti“ čini dužnost država članica da rade na iskorenjivanju stavova, običaja i postupaka koji podstiču nasilje nad ženama, da uvedu programe obrazovanja i informisanja, koji će pomoći u iskorenjivanju rodnih predrasuda i obezbediti da zaposleni u

¹⁰ Čl. 12 Istanbulske konvencije. Pored toga, u čl. 6 je navedeno da su države obavezane da vode rodno osjetljive politike, što podrazumeva da će raditi na uključivanju pitanja roda tokom primene i procene uticaja odredbi Konvencije, i na promociji i delotvornoj primeni politika jednakosti između žena i muškaraca i osnaživanja žena.

¹¹ Usvojena Rezolucijom Generalne skupštine UN, 34/180 18. decembra 1979. godine. Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 11/81.

¹² Videti čl. 6 Konvencije.

¹³ U čl. 5 CEDAW navedeno je da države članice treba da preduzimaju sve podesne mere radi izmene društvenih i kulturnih običaja u pogledu ponašanja muškaraca i žena da bi se otklonile predrasude, kao i uobičajena i svaka druga praksa zasnovana na shvatanju o inferiornosti ili superiornosti jednog ili drugog pola ili tradicionalnoj ulozi muškaraca, odnosno žena.

¹⁴ General Recommendation 19, *UN Doc A/47/38* (1992). Dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/generl19.htm>, stranici pristupljeno 10.12.2014.

sudstvu i policiji budu obučeni da razumeju značaj i posledice nejednakosti među polovima.¹⁵

Slični stavovi sreću se i u Deklaraciji UN o eliminisanju nasilja nad ženama iz 1993. godine¹⁶, u kojoj je posebno naglašen značaj obuke i rodne senzibilizacije službenika, kao i eliminisanje predrasuda, običaja i svih drugih praksi baziranih na ideji inferiornosti ili superiornosti bilo kog pola, kao i na stereotipnim ulogama muškaraca i žena. Ukazano je i na potrebu obezbeđivanja adekvatne obuke i senzibilizacije za potrebe žena službenika koji primenjuju prinudu i onih koji su odgovorni za prevenciju, istragu i kažnjavanje počinilaca.

U Pekinškoj deklaraciji i Platformi za akciju¹⁷ takođe je istaknuta potreba aktivnog podsticanja i sprovođenja mera i programa koji imaju za cilj širenje znanja i razumevanje uzroka, posledica i mehanizama nasilja nad ženama, pri čemu ova znanja treba da steknu i oni koji snose odgovornost za sprovođenje zakona i javnih politika, jer se time može sprečiti revictimizacija žena žrtava zbog rodno nesenzitivnih zakona, ili sudske i policijske prakse.¹⁸

Da je efikasno suzbijanje diskriminacije žena, promovisanje rodne ravнопravnosti i eliminisanje institucionalnog seksizma sastavni deo standarda „potpuna posvećenost“ potvrđuju i izveštaji Specijanog izvestioca UN za nasilje nad ženama, njegovim uzrocima i posledicama.¹⁹ U izveštaju specijalne izvestiteljke Rašide Mandžu iz 2013. godine²⁰ ukazuje se da je osnovni princip u primeni standarda „potpuna posvećenost“ princip nediskriminacije, koji zahteva od država da sprečavaju, istražuju, kažnjavaju, i štite žene žrtve nasilja sa istom onom posvećenošću koju pokazuju kada su u pitanju drugi oblici

¹⁵ Tač. 24, b, e, f. Opšte preporuke br. 19 CEDAW Komiteta.

¹⁶ Declaration on the Elimination of Violence Against Women, UN A/RES/48/104. Dostupno na: <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>, stranici pristupljeno 10.12.2014.

¹⁷ Pekinška deklaracija i Platforma za akciju su dostupne na: www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/međunarodni%20dokumenti.pdf, stranici pristupljeno 10.12.2014.

¹⁸ Čl. 124, tač. g Platforme za akciju.

¹⁹ Mandat specijalnog izveštča UN o nasilju nad ženama, njegovim uzrocima i posledicama utvrđen je Rezolucijom Komisije UN za ljudska prava 1994/45, a produžen je Rezolucijom 2003/45. Videti: Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences, dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/SRWomen/Pages/SRWomenIndex.aspx>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

²⁰ Report of the Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences, Rashida Manjoo, U.N. A/HRC/23/4, 14.5.2013. Dostupno na: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session23/A_HRC_23_49_English.pdf, stranici pristupljeno 14.12.2014.

nasilja. U radnom dokumentu *Standard potpune posvećenosti nasilju nad ženama*²¹, koji je korišćen u pripremi izveštaja, kao elementi standarda „potpune posvećenosti”, navedene su i dužnosti država da rade na uklanjanju uzroka nasilja nad ženama, što podrazumeva suzbijanje diskriminacije, rodne neravноправности i stereotipnih društvenih i kulturoloških stavova o rodu, kao i pružanje rodno senzitivnih obuka policiji, tužiocima, sudijama i službenicima u drugim organima javne vlasti. Ukazano je, takođe, i na dužnost eliminisanja sistemske subordinacije i rodne hijerarhije, marginalizacije i strukturalne nejednakosti, koji se prepoznaju kao uzrok nasilja nad ženama.

Primena standarda „potpune posvećenosti” u praksi nadzornih tela i Evropskog suda za ljudska prava

Standard „potpuna posvećenost“ ključni je kriterijum koji koriste međunarodna nadzorna tela i pravosudne institucije prilikom ispitivanja odgovornosti država za neispunjerenje pozitivne obaveza u pogledu sprečavanja nasilja u porodici i pružanja adekvatne zaštite žrtvama.

Standard „potpuna posvećenost“ primenjuje i CEDAW komitet u ostvarivanju svoje nadzorne funkcije nad primenom Konvencije: kada razmatra izveštaje država članica, ali i kada, na osnovu Opcionog protokola uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena²², postupa po individualnim predstavkama i sprovodi istrage o teškom ili sistematskom kršenju prava. Kao jedan od važnih indikatora, CEDAW komitet uzima u obzir i delovanje vlasti na planu suzbijanja rodnih stereotipa i tradicionalnih obrazaca o ulogama i obavezama žena i muškaraca u porodici i društvu, kao i delovanje u domenu edukacije i obuke sudija, policijskih službenika i predstavnika organa javne vlasti, u cilju razumevanja rodnih dimenzija nasilja u porodici, njegovih uzroka i posledica.

²¹ Manjoo, R. (2011) Summary Paper: The Due Diligence Standard for Violence Against Women, dostupno na: <http://www2.ohchr.org/english/issues/women/rapporteur/docs/SummaryPaperDueDiligence.doc>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

²² Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, usvojen je 1999. godine u Njujorku, stupio na snagu 22. decembra 2000. godine. Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 13/2002.

Tako je, na primer, postupajući po predstavci gospođe A.T. protiv Mađarske²³, koja je, kao žrtva višegodišnjeg partnerskog nasilja, pritužbu podnela zbog kršenja prava na delotvornu zaštitu od nasilja u porodici, Komitet utvrdio da „pravni i institucionalni sistem Mađarske još uvek nije spremam da obezbedi međunarodno očekivanu, koordiniranu, sveobuhvatnu i efikasnu zaštitu i podršku žrtvama nasilja u porodici“²⁴, nalazeći da su deo uzroka takvog stanja „ukorenjeni tradicionalni stereotipi u pogledu uloga i obaveza žena i muškaraca u okviru porodice [...], kao i odnos i ponašanje prema ženama u celoj državi“.²⁵ Zbog toga je Mađarskoj preporučeno²⁶ da preduzme sve neophodne mere kako bi se sudijama, advokatima i drugim službenicima koji sprovode zakon obezbedila rodno senzitivna obuka i edukacija.²⁷

Evropski sud za ljudska prava dugi niz godina bio je izložen kritikama feminističkih teoretičara/teoretičarki zbog toga što je slučajevi nasilja u porodici razmatrao u kontekstu formalne jednakosti, ne sagledavajući njegove rodne i diskriminatorne aspekte. Prvi veliki zaokret u jurisprudenciji Evropskog suda učinjen je donošenjem odluke u predmetu *Opuz protiv Turske* 2009. godine.²⁸ Ovim svojim istorijskim precedentom Evropski sud je po prvi put iskoracio iz ovih uskih okvira i utvrdio da su turske vlasti, pozivajući se na dužnost poštovanja privatnog i porodičnog života (čl. 8 Evropske konvencije),

²³ A.T. v. Hungary, CEDAW Communication No. 2/2003, U.N. Doc. CEDAW/C/32/D/2/2003 (2005), dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/cedaw/decisions/2-2003.html>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

²⁴ Par. 7.4. Mišljenja CEDAW komiteta u predmetu *A.T. v. Hungary*.

²⁵ Par. 9.4. Mišljenja CEDAW komiteta u predmetu *A.T. v. Hungary*.

²⁶ Sličnu preporuku CEDAW Komitet je dao i Vladi Austrije, u predmetu po pritužbi koju su zajednički podneli bečki Intervencionci centar protiv nasilja u kući i Udruženje žena za nesmetan pristup pravdi, u ime Banu Akbak, Gülen Khan i Melisse Özdemir, rođaka Fatime Yıldırım, koju je suprug, pripadnik policijskih snaga, više godina zlostavljao i na kraju ubio. Ukažujući na vezu koja postoji između nasilja u porodici i tradicionalnog mišljenja prema kojem su žene u podređenom položaju u odnosu na muškarce, CEDAW Komitet je Austrijskoj vladai, pored ostalog, preporučio da „osnaži programe za obuku i obrazovanje na temu nasilja u porodici, namenjen sudijama, advokatima i službenicima organa koji sprovode zakon“. Videti: Vienna Intervention Centre against Domestic Violence and the Association for Women's Access to Justice v. Austria, CEDAW Communication No. 6/2005, U.N. Doc. CEDAW/C/39/D/6/2005, dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/cedaw/decisions/2-2003.html>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

²⁷ Tač. II d Mišljenja CEDAW komiteta u predmetu *A.T. v. Hungary*.

²⁸ *Opuz v. Turkey*, Application no. 33401/02, odluka od 9. juna 2009. godine. Dostupno na: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-92945>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

svojim neadekvatnim delovanjem, prekršile obavezu da zaštite pravo na život (čl. 2 Evropske konvencije), kao i obavezu zaštite pojedinaca od nečovečnog i ponižavajućeg postupanja (čl. 3 Evropske konvencije)²⁹, te da su time povredile princip zabrane diskriminacije na osnovu pola, utvrđen čl. 14 Evropske konvencije. Evropski sud je ocenio da propust države da zaštiti žene od nasilja u porodici predstavlja povredu njihovog prava na jednaku pravnu zaštitu, te da takav propust ne mora biti učinjen namerno.³⁰ Oslanjajući se na stavove CEDAW komiteta, kao i na izveštaje nevladinih organizacija u vezi sa nasiljem u porodici i položajem žena u Turskoj³¹, konstatujući da su žrtve nasilja u porodici uglavnom žene, Evropski sud je zaključio da turske vlasti nisu obezbedile efikasne pravne instrumente za zaštitu žena od nasilja u porodici, da su bile inertne u suzbijanju ovog oblika nasilja, te da su nekažnjavanjem počinilaca manifestovale tolerantan stav prema nasilju nad ženama, stvarajuće time klimu pogodnu za njegovo vršenje.³²

Četiri godine nakon donošenje odluke u predmetu *Opuz protiv Turske*, 2013. godine Evropski sud je doneo odluku u slučaju *Eremia i drugi protiv Moldavije*³³, koja predstavlja prekretnicu u jurisprudenciji Evropskog suda. Za razliku od predmeta *Opuz protiv Turske*, u kojem je sud svoju odluku zasnovao, pre svega, na činjenici da vlast nije uspostavila adekvatne zakonske mehanizme za zaštitu od nasilja u porodici i da je bila inertna u primeni standardnih instrumenata zaštite, u predmetu *Eremia i drugi protiv Moldavije*, odluka Evropskog suda bazirana je na činjenici da zakonski mehanizmi zaštite, koji su solidno projektovani, nisu efikasno primenjeni, što je, u suštini, posledica institucionalnog seksizma.

U ovom predmetu pritužbe su podnele gospođa Eremia i njene dve čerke zbog toga što nisu bile na delotvoran način zaštićene od kontinuiranog fizičkog i psihičkog nasilja kojem su bile izložene. Počinilac nasilja bio je muž

²⁹ O potrebi da se nasilje u porodici redefiniše kao akt torture ili terorizma u porodici videti više u: Markus, 2014: 13-24.

³⁰ Par. 191.

³¹ Izveštaje su priložile Fondacija Purple Roof sklonište za žene (Mor Çati Kadın Sığınacı Vakfı), Centar za informiranje i implementaciju Advokatske komore u Diyarbakır-u (KA-MER), Centar za informisanje i implementaciju prava žena, kao i organizacija Amnesty International, koja je 2004. godine pripremila izveštaj *Turska: žene se suočavaju sa nasiljem u porodici*.

³² Videti par. 199, 200 i 201.

³³ *Eremia v. Republic of Moldova*, Application no. 3564/11. Dostupno na: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-119968>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

gospođe Eremie, koji je radio kao policijski službenik u lokalnoj policijskoj staniči. Sud je počiniocu naložio iseljenje iz stana i zabranio mu da se približava žrtvama, ali se on nije povinovao ovoj naredbi. Nakon što je gospođa Eremia o tome obavestila policiju, oni su u više navrata dolazili u stan i opominjali svog kolegu, ukazujući mu da nanosi sramotu svojoj porodici. Počinilac je napustio stan, počeo je da prati svoju suprugu i da je zlostavlja, a posle kraćeg vremena vratio se u porodični stan i nastavio sa vršenjem nasilja. Gospođa Eremia je bila pozvana u policijsku stanicu kako bi dala izjavu u vezi krivične prijave koju je podnela protiv supruga. Tom prilikom joj je sugerisano da povuče krivičnu prijavu, uz ukazivanje da će u protivnom njen suprug izgubiti posao, što će se negativno odraziti na obrazovanje i karijeru njenih čerki. Narednog dana gospođa Eremia je došla na sastanak kod lokalnog javnog tužioca, na koji je pozvan i počinilac, i tom prilikom izjavila da je želela razvod, ali da ne želi „da stvara probleme svom suprugu“. Javni tužilac je sutradan obavestio počinioca da protiv njega neće biti pokrenuta krivična istraga, pa se on vratio u porodični stan i ponovo napao i verbalno maltretirao suprugu, preteći joj da će je ubiti. U daljem sledu događaja, socijalna služba je obavestila gospođu Eremiju da zbog grešaka u formulaciji mera zaštite, odluka kojom su one određene nije stupila na pravnu snagu, a par meseci kasnije Apelacioni sud je ukinuo mere zaštite, navodeći da zakon samo generalno predviđa zabranu kontakta, ali ne i mogućnost određivanja zone udaljenosti, niti propisuje mogućnost izdavanja naloga počiniocu da dalje ne uznemirava žrtvu i vrši nasilje nad njom. U toku trajanja postupka po krivičnoj prijavi gospođe Eremie, ona je pozvana u socijalnu službu, gde joj je savetovano da se pomiri sa počiniocem jer „nije prva ni poslednja žena koju je suprug prebio“. Na osnovu priznanja da je fizički i psihički zlostavljao tri člana svoje porodice, počinilac je sa javnim tužiocem sklopio sporazum o krivici. Iako su postojali materijalni dokazi o izvršenom delu i krivici počinioca, javni tužilac je, uzimajući u obzir da je izvršen „manje ozbiljan prekršaj“, da počinilac ne zloupotrebljava drogu ili alkohol, da ima troje dece koje izdržava, da je „veoma poštovan na poslu i u zajednici“ i da „ne predstavlja opasnost za društvo“, odložio istragu na godinu dana, uz mogućnost da ona bude ponovo otvorena ako za to vreme počinilac izvrši novo krivično delo. Žalba podnositeljke pritužbe je odbijena, sa obrazloženjem da se odlukom o odlaganju istrage podnosiocima pruža efikasna zaštita.

Na osnovu detaljne analize načina postupanja nadležnih organa, Evropski sud je zauzeo stav da država nije ispunila svoje pozitivne obaveze prema čl. 3 Evropske konvencije, kojim je zabranjeno mučenje, nečovečno i ponižava-

juće postupanje. Prilikom razmatranja predstavke, Evropski sud je, primenjujući „test efikasnosti”, utvrdio da mere koje su nadležni organi preduzeli radi zaštite od nasilja, nisu bile efikasne, posebno zato što nisu uzeli u obzir da je gospođa Eremia „posebno ranjiva” jer je njen muž bio policajac, što su ignorisali kršenje zaštitnih naloga i što su obustavili krivični postupak koji je protiv počinioca pokrenut.

Posebno je važan stav Evropskog suda da neuspeh vlasti da primenjuje domaće zakone predstavlja rezultat unapred stvorene ideje o ulozi žena u porodici, što predstavlja kršenje njihovog prava na nediskriminaciju, garantовано čl. 14 Evropske konvencije. Sud je pri tome imao u vidu da su policijski službenici i socijalni radnici vršili pritisak da gospođa Eremia odustane od tužbe protiv muža nasilnika, iznoseći tokom razgovora sa njom niz seksističkih i stereotipnih komentara. Evropski sud je prihvatio ocenu Fonda za jednaka prava, koji je u ovom predmetu bio intervenijent, da nasilje u porodici utiče na žene drugačije i neproporcionalno, i zato se mora tretirati kao pitanje rodne diskriminacije, te da je u konkretnom slučaju, suštinski uzrok propusta državnih organa da adekvatno procesuiraju nasilje i žrtvama pruže zaštitu minimiziranje samog problema nasilja u porodici, kao i ignorisanje njegovih rodnih aspekata.

Utvrđujući da moldavska Vlada nije ispunila svoju pozitivnu obavezu da spreči, istraži, krivično goni i kazni diskriminatorno nasilje, Evropski sud je iskoraciо iz uskih okvira formalne jednakosti i po prvi put priznaо da je „instituciјonalni seksizam” suštinski uzrok zbog kojeg je u konkretnom slučaju izostala delotvorna zaštita žrtve nasilja. Iako u konkretnom slučaju državni organi nisu bili inertni, niti je njihova reakcija bila neblagovremena, po oceni Evropskog suda, postupanje je rezultat diskriminatornog odnosa prema gospođi Eremi kao ženi, kao i propuštanja da se sagleda ozbiljnost i obim problema nasilja u porodici u Moldaviji i njen diskriminatorni uticaj na žene.³⁴

Ocenjuje se da je donošenjem ove odluke Evropski sud učinio korak u pravom smeru – ka razumevanju suštinske jednakosti i potrebe da se prepoznaju i eliminišu rodne predrasude u institucijama sistema (Petrova, 2013).

³⁴ Odluka u slučaju *Eremia protiv Moldavije* važna je i zbog toga što je njome učvršćen stav da u slučajevima nasilja država ima pravo da se meša u privatni i porodični život (čl. 8 Evropske konvencije) i da se nasilje u porodici, kada dostigne prag surovosti, mора kvalifikovati kao nehumano postupanje, zabranjeno čl. 3 Evropske konvencije.

Stavovi domaćih profesionalaca prema nasilju u porodici – manifestacija seksizma

Iskustvo pokazuje da su seksistički stavovi u glavama državnih službenika koji neposredno rade na slučajevima nasilja u porodici, ključni uzroci institucionalne diskriminatorne prakse koja se ispoljava u tretmanu žena žrtava porodičnog nasilja. U redovima koji slede dat je pregled istraživanja koja ilustruju seksističke stereotipe i predrasude³⁵ državnih službenika.

U obimnoj domaćoj literaturi posvećenoj nasilju u porodici mali broj istraživanja bavi se ispitivanjem stavova profesionalaca u institucijama sistema nadležnim za postupanje u slučajevima nasilja u porodici. Ipak, u pojedinim teorijsko-empirijskim istraživanjima posvećenim analizi načina procesuiranja dela nasilja u porodici prikupljeni su i podaci o odnosu državnih službenika prema žrtvi, počiniocu i samom delu nasilja u porodici, kao i o načinu njihovog postupanja u slučajevima nasilja, koji jasno pokazuju da su seksistički stavovi široko rasprostranjeni. Psihološki procesi kod profesionalaca nisu uskladjeni sa njihovim procesnopravnim pozicijama, što dovodi do toga da profesionalci ne pokazuju dovoljan stepen saosećanja za nevolje žrtve, niti njene zahteve smatraju ozbiljnim (Nikolić-Ristanović, 1984: 102).

Istraživanje stavova profesionalaca u policiji, tužilaštvu i sudu o nasilju u porodici i njegovom sankcionisanju, koje su u okviru studije „Krivično delo nasilja u porodici – pravna praksa u Republici Srbiji“ uradile Konstantinović Vilić i Petrušić (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2004: 126) pokazalo je, pored ostalog, da stavovi profesionalaca prema samom delu nasilja, nasilniku i žrtvi, zavise u velikoj meri od njihovih ličnih stavova o uzrocima nasilja u porodici i društvenoj opasnosti ove pojave.

Osnovni podaci o istraživanju

Predmet istraživanja je analiza stavova profesionalaca u policiji, tužilaštvu i sudu o nasilju u porodici (pojam, uzroci, posledice), učiniocima (odnos nasilnika prema nasilju u porodici), žrtvama (odnos žrtve prema nasilju u poro-

³⁵ Prepoznavaju se dve vrste seksizma: tzv. hostilni (otvoreni) seksizam, koji podrazumeva uverenje da su žene manje sposobne, i tzv. benigni (prikriveni) seksizam koji se ispoljava u stavu da se ženama mora pomagati pošto su one slabiji pol. Kao otvoreni, i prikriveni seksizam podstiče diskriminaciju žene i služi kao opravdanje za inferioran položaj žene kroz kvazizaštitničke postupke. Videti više o tome u: Mihić, 2010: 308-309.

dici, ostajanje sa nasilnikom, napuštanje nasilnika, obraćanje za pomoć), radu institucija pravnog sistema na otkrivanju i kažnjavanju nasilnika, sankcijama i kažnjavanju učinilaca, adekvatnosti zakonskog rešenja kojim je inkriminisano nasilje u porodici, predlozima novih zakonskih rešenja, potrebi za preventivnim merama i radu centra za socijalni rad, policije, tužilaštva, suda i nevladinih organizacija na sprečavanju nasilja u porodici.

Cilj istraživanja je bio da se utvrdi odnos profesionalaca prema žrtvi, nasilniku i samom krivičnom delu nasilja u porodici, tokom procesuiranja slučajeva porodičnog nasilja, i postojanje stereotipnih shvatanja i predrasuda u odnosu na žrtvu nasilja.

Uzorak je obuhvatio 64 ispitanika/ispitanica i to: 22 policajca, 23 tužioca/tužiteljki i 19 sudija opštinskih i okružnih sudova u Beogradu, Novom Sadu, Subotici i Nišu. Korišćen je metod ispitivanja putem intervjeta primenom upitnika. Postavljena pitanja su bila otvorenog tipa tako da su pružala ispitanicima/ispitanicama mogućnost da, bez ikakvog ograničenja, iznesu svoje stavove, komentare, zapožanja i objašnjenja. Ispitanici/ispitanice su imali profesionalno iskustvo u radu na procesuiranju slučajeva nasilja u porodici i slučajno su odabrani od strane istraživačica ili njihovih prepostavljenih, tj. rukovodilaca u institucijama.

Rezultati istraživanja

Većina profesionalaca smatra da je nasilje u porodici manje opasan oblik kriminaliteta, privatna stvar pojedinaca, da ga prevashodno treba tretirati unutar ustanova socijalne zaštite i da je „lek“ za nasilje u porodici pružanje psihološke i savetodavne pomoći porodici, kako bi se porodica održala na okupu. Većina ispitanika/ispitanica nasiljem u porodici smatra samo fizičko i psihičko nasilje, 11 (17%) je onih koji i seksualno nasilje svrstavaju u oblik nasilja u porodici, a nijedan ispitanik ekonomsko nasilje ne percipira kao oblik nasilja u porodici. Čak 26 (40%) ispitanika/ispitanica smatra da je bitni element pojma nasilja u porodici njegovo duže trajanje, i da je samo tada opravdano krivično procesuiranje dela (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2004: 126).

Većina ispitanika/ispitanica (42 ili 65%) smatra da u kontekstu krivično-pravne zaštite od nasilja u porodici status člana porodice treba priznati jedino bračnim supružnicima i deci, a samo 7 (11%) ispitanika/ispitanica se izjasnilo da takav status treba da ima i vanbračni partner/partnerka.³⁶ Nijedan ispitanik

³⁶ Treba imati u vidu da u vreme sproveđenja istraživanja (mart 2002.–decembar 2003.) Krivičnim zakonom nije bio određen krug lica koji se smatraju „članom porodice“.

ispitanica ne smatra da pravo na krivičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici treba da uživaju bivši bračni i vanbračni partneri/partnerke, niti lica koja se nalaze, ili su se nalazila, u emotivnoj zajednici sa izvršiocem nasilja (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2004: 134).³⁷

Rodni stereotipi profesionalaca dolaze do izražaja i prilikom sagledavanja uzroka nasilja u porodici. Većina ispitanika/ispitanica smatra da je dominantan uzrok nasilja u porodici ekonomска zavisnost žrtve od nasilnika, upotreba alkohola (45 ili 70%), nastojanje žrtve da očuva porodicu, strah žrtve od nasilnika (većinski stav policajaca) i emotivna vezanost žrtve za nasilnika. Samo jedan (0,5%) ispitanik smatra da je nasilje u porodici uzrokovano patrijarhalnim modelom porodičnih odnosa (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2004: 124).³⁸

Kada je reč o postupanju policije u slučajevima nasilja u porodici, čak 10 (15%) ispitanika smatra da bi policija trebalo da izađe na lice mesta samo ako je u pitanju fizičko nasilje koje je ostavilo tragove, pravdajući svoj stav time da „ima dosta slučajeva lažnog prijavljivanja“ i da su slučajevi „retko ozbiljni“.³⁹ Iako je ispitanicima poznato da se krivično delo nasilja u porodici goni po službenoj dužnosti i da izjava žrtve da se ne pridružuje krivičnom gonjenju nije od pravnog značaja, 10 (15%) ispitanika ima saznanja da javni tužioци često odbacuju krivičnu prijavu kad žrtva izjavi da se ne pridružuje gonjenju, a toliki je i broj onih koji smatraju da bi žrtvu trebalo upozoriti da će biti kažnjena ako lažno prijavljuje nasilje.

³⁷ Sličnu sliku pružilo je i istraživanje Mršević sprovedeno 2013. godine putem intervjua u sudovima, javnim tužilaštvoima, policiji, centru za socijalni rad u Republici Srpskoj. Zapaženo je da postoji tobože „racionalno“, „neutralno“ shvatanje nasilja u porodici, po kome su „krive obe strane“. Ipak većina deli mišljenje da je sigurnost porodice sigurnost svakog njenog člana, a da je za nasilje odgovoran počinilac. Ispitana lica iz svih institucija pokazuju nerazumevanje uzroka zbog kojih dolazi do pomirenja žrtve sa počiniocem nasilja, ne uviđajući da se to dešava pod pritiskom počinjoca i okoline, iz ekonomskih razloga i nemogućnosti žrtve da organizuje život izvan zajednice sa nasilnikom. Takođe, postoji nerazumevanje zbog čega se žrtve zalažu za blaže kažnjavanje nasilnika. Ipak, ohrabruje shvatanje većine ispitanika da navodna provokacija žrtve nije nikakvo opravdanje za nasilje, Mršević, 2014. Dostupno na: www.zenskicentar.org/images/publikacije/studija/STUDIJA/doc, stranici pristupljeno 10.2.2015.

³⁸ Istraživanje je pokazalo da profesionalcima nedostaju osnovna saznanja o fenomenu nasilja u porodici: Nijedan ispitanik nije znao da objasni ciklus zlostavljanja, niti da objasni sindrom zlostavljane žene. Zbog toga ne iznenađuje da većina ispitanika ne smatra da napuštanjem izvršioca nasilja može biti rešen problem nasilja jer su žrtve i dalje izložene nasilju, a 1/6 ispitanika (najviše sudija) smatra da se žrtve time mogu „osloboditi nasilnika“.

³⁹ Zanimljivo je da veliki procenat ispitanika, čak 90%, smatra da policija nije dovoljno edukovana za intervenisanje i obavljanje razgovora sa nasilnikom i žrtvom. Stepen edukovanosti policije naročito negativno ocenjuju javne tužiteljke. Većina policajaca smatra da nisu dovoljno edukovani i da im je potrebna posebna edukacija radi osposobljavanja za rad sa žrtvama nasilja.

Ovakvi nalazi ne iznenađuju, imajući u vidu da su rodni stereotipi i predrasude široko rasprostranjeni u društvu i da je veoma visok nivo diskriminatorskih stavova prema ženama i među predstavnicima organa javne vlasti na svim nivoima. Prema istraživanju CESID-a sprovedenom 2013. godine, čak 24% građana/ki u Srbiji saglasno je sa stavom da „Rukovodeća mesta u poslovnom svetu treba da budu u rukama muškaraca”, te da „Najvažnija vrlina svačake žene je da bude dobra domaćica” (Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji, 2013: 52). Slične nalaze beleži i istraživanje sprovedeno 2005. godine na području južne i istočne Srbije (Popović, 2005: 56). Kada je reč o predstavnicima organa zakonodavne, sudske i izvršne vlasti, njihovi stavovi se ne razlikuju bitno od stavova opšte populacije. Zbog toga ne iznenađuje da čak 49% predstavnika organa javne vlasti negira postojanje diskriminacije žena (Odnos predstavnika organa javne vlasti prema diskriminaciji u Srbiji, 2013: 22).

Zaključne napomene

Kao država potpisnica svih međunarodnih ugovora relevantnih za suzbijanje nasilja u porodici, uključujući i Istanbulsku konvenciju, Srbija se obavezala da će raditi na suzbijanju ovog oblika nasilja i obezbediti celovitu, delotvornu i efikasnu zaštitu žrtvama nasilja u skladu sa standardom „potpuna posvećenost“. Jedan od važnih elemenata ovog standarda jeste rad na uklanjanju suštinskih uzroka nasilja nad ženama, što podrazumeva suzbijanje diskriminacije žena, eliminisanje postojeće rodne hijerarhije, marginalizacije žena i strukturalne rodne nejednakosti. To podrazumeva prevazilaženje stereotipnih društvenih i kulturoloških stavova o rodu i uspostavljanje stvarne ravnopravnosti žena i muškaraca. Ostvarivanje ovog zadatka nije moguće bez integrisanja rodne perspektive u obrazovanje na svim nivoima, uključujući i univerzitetsko. S druge strane, imajući u vidu da je institucionalni seksizam ključni uzrok nedelotvornog suzbijanja i zaštite žena od nasilja u porodici, neophodne su kontinuirane obuke namenjene policiji, tužiocima, sudijama i drugim državnim službenicima. Programi takvih obuka moraju biti rodno senzitivni, tj. takvi da onima koji rade na sprovođenju zakona omoguće da prepoznaju i suštinski razumeju rodnu i diskriminatorsku dimenziju nasilja u porodici.

Literatura

- Badenter, E. (1986) *Jedno je drugo*. Sarajevo: Svetlost.
- Baret, M. (1983) *Potčinjena žena*. Beograd: Radnička štampa.
- Blagojević-Hjušon, M. (2012) *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*. Beograd: UN Women.
- Branković, B. (2013) *Vesti iz budućnosti: Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama. Funkcionisanje opštih servisa – operacionalizacija dužne prilježnosti*. Beograd: UNDP.
- Bullock, A., Stallybrass, O. (ur.) (1977) *The Fontana Dictionary of Modern Thought*. Collins: Fontana Press.
- Jovanović, N., Višnjić, J., Ignatović, T., Macanović, B. (2009) *Mapiranje praznine – Nezavisni nadzor nad sprovođenjem Zaključnih komentara i preporuka UN Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena u državi Srbiji*. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Jovanović, S., Simeunović-Patić, B., Macanović, V. (2012) *Krivičnopravni odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.
- Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2004) *Krivično delo nasilja u porodici: pravna praksa u Republici Srbiji*. Beograd-Niš: Autonomni ženski centar, Ženski centar za edukaciju i komunikaciju.
- Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2007) *Krivično delo nasilja u porodici: aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Konvencija UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 11/81.
- Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – isp. 107/2005 – isp. 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.
- Kunda, Z., Spencer J.S. (2003) When Do Stereotypes Come to Mind and When Do They Color Judgment? A Goal-Based Theoretical Framework for Stereotype Activation and Application. *Psychological Bulletin*, 4, str. 522-544.
- Lawless, J., Fox, R. (2005) *It Takes a Candidate: Why Women Don't Run for Office*. New York: Cambridge University Press.
- Levit, N. (1998) *Men, Women and the Law*. New York: New York University Press.
- Mimica, A., Bogdanović, M. (2007) *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.

Mihić, V. (2010) Izraženost i korelati rodnih predrasuda kod stanovnika Vojvodine. *Pri-mjenjena psihologija*, 4, str. 307-321.

Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, Službeni glasnik RS, br. 027/2011.

Nikolić-Ristanović, V. (1984) *Uticaj žrtve na pojavu kriminaliteta*. Beograd: Savremena administracija.

Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji (2013) Beograd: CeSid, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, UNDP.

Odnos predstavnika organa javne vlasti prema diskriminaciji u Srbiji (2013) Beograd: IPSOS Strategic Marketing, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, UNDP.

Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimina-tion Against Women, Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 13/2002.

Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S. (2010) *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije*. Beograd-Niš: Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S. (2012) *Vodič kroz sistem porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici*. Beograd-Niš: Autonomni ženski centar, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

Popović, N. (ur.) (2005) *Društvena svest, ljudska prava i aktivizam građana u Južnoj i Istočnoj Srbiji*. Niš: Odbor za građansku inicijativu.

Porodični zakon, Službeni glasnik RS, br. 18/2005, 72/2001, 6/2015.

Rabrenović, A. (2010) Stanje u sudskom pravosuđu u poređenju sa drugim evropskim zemljama. *Strani pravni život*, 2, str. 25-44.

Rezolucija Generalne skupštine UN 34/180, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugo-vori, br. 11/81.

Sapiro, V. (1983) *The Political Integration of Women: Roles, Socialization and Politics*. Chi-cago: University of Illinois Press.

Seguino, S. (2007) PlusÇa Change? Evidence on Global Trends in Gender Norms and Stereotype. *Feminist Economics*, 2, str. 1-28.

Whitaker, L.D. (ur.) (1999) *Women in Politics – Outsiders or Insiders*. New Jersey: Prentice Hall.

Wisniewski, R. Kunst, H. (ur.) (1988) *Handbuch für Frauenfrage: Zur Stellung der Frau in der Gegenwart; Informationen – Analysen – Anregungen*. Stuttgart, Verlag Bonn: Aktuell GmbH.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori br. 12/2013.

Žunić, N. (2012) Rodni stereotipi o ženama i muškarcima u politici. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 63, str. 281-296.

Internet izvori

A.T. v. Hungary, CEDAW Communication No. 2/2003, U.N. Doc. CEDAW/C/32/D/2/2003 (2005). Dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/cedaw/decisions/2-2003.html>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Declaration on the Elimination of Violence against Women, UN A/RES/48/104. Dostupno na: <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>, stranici pristupljeno 10.12.2014.

Eremia v. Republic of Moldova, Application no. 3564/11 (2013). Dostupno na: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-119968>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

General Recommendation 19, *UN Doc A/47/38* (1992). Dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/generl19.htm>, stranici pristupljeno 10.12.2014.

Manjoo, R. (2011) *Summary Paper: The Due Diligence Standard for Violence Against Women*. Dostupno na: <http://www2.ohchr.org/english/issues/women/rappoiteur/docs/SummaryPaperDueDiligence.doc>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Mršević, Z. (2014) Intervjui u sudovima, javnim tužilaštima, policiji, centru za socijalni rad vođeni tokom 2013. godine. U Z. Mršević (ur.) *Pravna regulativa tretmana žrtava domaćeg nasilja u Republici Srbkoj*, str. 67-114. Dostupno na: www.zenskicentar.org/images/publikacije/studija/STUDIJA.doc, stranici pristupljeno 10.12.2014.

Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2011) Beograd: Vlada RS. Dostupno na: <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/SRBfinal.pdf>, stranici pristupljeno 1.2.2015.

Opuz v. Turkey, Application no. 33401/02 (2009). Dostupno na: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-92945>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Pekinška deklaracija i Platforma za akciju. Dostupno na: www.womenngo.org.rs/publikacije-dp/medjunarodni%20dokumenti.pdf, stranici pristupljeno 10.12.2014.

Petrova, D. (2013) *Evolving Strasbourg Jurisprudence on Domestic Violence: Recognizing Institutional Sexism*. Dostupno na: <http://ohrh.law.ox.ac.uk/evolving-strasbourg-jurisprudence-on-domestic-violence-recognising-institutional-sexism/>, stranici pristupljeno 10.12.2014.

Posebni protokol Ministarstva unutrašnjih poslova o postupanju policijskih službenika u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2013). Dostupno na: <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/SRBfinal.pdf>, stranici pristupljeno 1.2.2015.

Posebni protokol Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike o postupanju centara za socijalni rad – organa starateljstva u slučajevima nasilja u porodici i ženama u partnerskim odnosima (2013). Dostupno na: <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/SRBfinal.pdf>, stranici pristupljeno 1.2.2015.

Posebni protokol Ministarstva zdravlja za zaštitu i postupanje sa ženama koje su izložene nasilju (2010). Dostupno na: <http://www.sigurnakuca.net/upload/documents/SRBfinal.pdf>, stranici pristupljeno 1.2.2015.

Posebni protokol za pravosuđe u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i partnerskim odnosima (2014). Beograd: Ministarstvo pravde i državne uprave. Dostupno na: www.mpravde.gov.rs/files/Protokol%20p14%2014%2014.doc, stranici pristupljeno 1.2.2015.

Report of the Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences, Rashida Manjoo, U.N. A/HRC/23/4, 14.5.2013. Dostupno na: http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session23/A_HRC_23_49_English.pdf, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Special Rapporteur on Violence Against Women, Its Causes and Consequences. Dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/SRWomen/Pages/SRWomenIndex.aspx>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Trebješanin, Ž. (2002) *Stereotip o ženi u srpskoj kulturi*. Nova srpska politička misao, Posebno izdanje 2. Dostupno na: <http://magazin.6yka.com/do/da,282>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Vienna Intervention Centre against Domestic Violence and the Association for Women's Access to Justice v. Austria, CEDAW Communication No. 6/2005, UN Doc. CEDAW/C/39/D/6/2005 (2006). Dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/cedaw/decisions/2-2003.html>, stranici pristupljeno 14.12.2014.

Zaključna zapažanja o kombinovanom Drugom i Trećem periodičnom izveštaju Republike Srbije, Komitet za eliminaciju diskriminacije žena, CEDAW, /C/SRB/CO/2-3 (2013). Dostupno na: www.zenskavlada.org.rs/downloads/ukidanje.diskriminacije.doc, stranici pristupljeno 10.2.2015.

NEVENA PETRUŠIĆ

SLOBODANKA KONSTANTINOVIC VILIĆ

NATALIJA ŽUNIĆ

Institutional Sexism: An Obstacle to an Effective Protection Against Domestic Violence

The subject of this paper is an analysis of the social treatment of victims of domestic violence and their institutional treatment in the context of gender stereotypes, prejudices and discriminatory attitudes, which are deeply rooted and widely spread among professionals involved in the prevention and prosecution of domestic violence. The aim of the paper is to point out how, and in what way institutional sexism becomes a barrier to effective prevention, prosecution and sanctioning of domestic violence and the cause of discrimination of victims of this form of violence in the exercise of the right to legal protection. In this context, the current situation in Serbia has been observed in light of the international standard of "due diligence", which is normatively operationalized in Istanbul Convention (2011). From the perspective of this standard, the authors discuss the standpoints of the CEDAW Committee as well as the latest opinion of the European Court of Human Rights in the verdict of the case *Eremia and others v. Moldova* (2013), which was the first time that the Court held that institutional sexism was the main reason for the state authorities' failure to provide adequate legal protection against domestic violence. The authors underscore that the state action on the recognition, demystification and eradication of the deeply rooted institutional sexism is one of the key prerequisites for an effective prevention of domestic violence in compliance with the international "due diligence" standard.

Key words: domestic violence, gender aspect of domestic violence, institutional sexism, *due diligence* standard.

Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa

TEMIDA

Mart 2015, str. 55-74

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1501055J

Pregledni rad

Primljeno: 3.2.2015.

Odobreno za štampu: 26.3.2015.

Doprinos Ujedinjenih nacija u Srbiji zaštiti žena žrtava nasilja u porodici i u intimnim partnerskim odnosima: od međunarodnog prava do prakse

VESNA JARIĆ*

*R*ad prikazuje analizu angažmana Ujedinjenih nacija u Srbiji na polju prevencije i unapređivanja sistema zaštite žena od nasilja u porodici i u intimnim partnerskim odnosima. Naučni cilj rada je deskripcija doprinosu UN intervencija u ovoj oblasti u Srbiji, dok je praktični cilj da se rezultati analize primene u planiranju državne intervencije za efikasnu implementaciju Istanbulske konvencije na osnovu naučenih lekcija iz UN intervencija u ovoj oblasti. Predmet rada je analiza pristupa koji Ujedinjene nacije u Srbiji primenjuju tokom protekle decenije u uspostavljanju institucionalnog odgovora na nasilje, kao i doprinos UN agencija u Srbiji horizontalnom i vertikalnom umrežavanju institucija sistema koje iz nadležnosti različitih sektora pružaju usluge žrtvama, s posebnim osvrtom na uspostavljanje multisektorskog pristupa u zaštiti žrtava i na proces institucionalnog prepoznavanja specijalizovanih servisa za žene žrtve nasilja. Oba aspekta stavljena su u kontekst obaveza koje proizilaze iz ratifikacije Istanbulske konvencije, ukazujući uz kritički osrv na korelaciju pristupa UN-a u Srbiji i pristupa definisanog u Istanbulske konvenciji.

Ključne reči: Ujedinjene nacije u Srbiji, Istanbulska konvencija, nasilje nad ženama u porodici i u intimnim partnerskim odnosima, multisektorska saradnja, specijalizovani servisi.

* Vesna Jarić je u vreme pisanja ovog rada bila koordinatorka zajedničkog projekta Ujedinjenih nacija *Integrисани одговор на насилје над женама у Србији*, програм Ујединjenих нација за развој (UNDP), Србија.

E-mail: vesna.jaric@gmail.com.

Uvod

Nasilje usmereno protiv žena je uvek rodno zasnovano nasilje, jer ono u svojoj osnovi ima nejednak odnos moći između muškaraca i žena, na štetu žena. Na taj način ga definišu ključni međunarodni dokumenti za ovu oblast, kao što su Deklaracija Ujedinjenih nacija za eliminisanje nasilja nad ženama iz 1993. godine (u nastavku: DEVAW)¹ i Konvencija Saveta Evrope za sprečavanje i eliminisanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici (u nastavku: Istanbulska konvencija).²

Agencije Ujedinjenih nacija (u nastavku: UN) u Srbiji primenjuju holistički pristup nasilju nad ženama koji se artikuliše kroz 5P, simbolično predstavljen logotipom šake sa pet prstiju koja označava potpunu posvećenost u suzbijanju nasilja nad ženama.

- 1) *Policy* – Ujedinjene nacije (u nastavku: UN) podržavaju Vladu Republike Srbije (u nastavku: Vlada RS) u uspostavljanju holističkog strateškog okvira koji sagledava multidimenzionalnost nasilja nad ženama u porodici i u intimnim partnerskim odnosima³ i potrebu za artikulisanjem institucionalne akcije koja zalazi u više sektora, kao i da taj strateški okvir implementira.
- 2) *Partnership* – UN u Srbiji, kao neutralan partner bio je u poziciji da facilitira konstruktivni dijalog u cilju uspostavljanja partnerstva između javnog i privatnog sektora, između institucija sistema i specijalizovanih ženskih servisa koji se nalaze pretežno u nevladinom sektoru.

¹ UN General Assembly Resolution 48/104, 20th December 1993, known as Declaration on Elimination of Violence Against Women (DEVAW).

² Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence, CETS n. 210. Istanbulska konvencija je zvanično otvorena za pristupanje u aprilu 2011. godine u Istanbulu. Srbija je potpisala Konvenciju u aprilu 2012. godine, a ratifikovala je u Narodnoj skupštini RS 31. oktobra 2013. godine, a položila ratifikacione instrumente 21.11.2013. godine. Konvencija je stupila na snagu 1. avgusta 2014. godine, dva meseca nakon što ju je ratifikovalo 11 zemalja potpisnica, među kojima najmanje 8 zemalja članica Saveta Evrope.

³ Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) je podržao izradu i implementaciju prvog državnog dokumenta u kome se definiše politika delovanja za ovu oblast – Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, Službeni glasnik RS, br. 27/2011. UN Women je podržao implementaciju Strategije za borbu protiv nasilja AP Vojvodine u periodu 2008-2013, a tokom 2014. godine je podržana izrada novog strateškog ciklusa koja je rezultirala usvajanjem Programa za sprečavanje i eliminisanje nasilja nad ženama u AP Vojvodini.

-
- 3) *Prevention* – UN je podržao uvođenje holističkog pristupa prevenciji (pri-marna, sekundarna i tercijarna), kao strategiju za sprečavanje nasilja. Intervencije su bile fokusirane na promenu svesti javnosti kroz javne kampanje;⁴ na širenje znanja o nasilju nad ženama kroz istraživački rad i stvaranje platformi za dostupnost znanja profesionalnoj i zainteresovanoj javnosti;⁵ na jačanje kapaciteta stručnih radnika i pružalaca usluga da bolje razumeju rodno zasnovano nasilje i adekvatnije odgovore na potrebe žena žrtava nasilja; na uvođenje prvog programa za rad sa počiniocima nasilja, kao i na rad sa medijima na dekonstruisanju senzacionalističkog načina izveštavanja o ovoj temi.
 - 4) *Protection* – UN je radio na unapređivanju sistema zaštite žena od nasilja kroz jačanje odgovora opštih i specijalizovanih servisa, sa posebnim fokusom na specijalizovanu uslugu SOS telefona za žene žrtve nasilja i na uspostavljanje integrisanog odgovora na nasilje nad ženama koje počива na funkcionalnoj multisektorskoj saradnji.
 - 5) *Prosecution* – Gonjenje i kažnjavanje počinilaca je kritična tačka sistema zaštite od nasilja nad ženama, jer ono uz represivnu, ima i funkciju stvaranja ambijenta izvesnosti kazne za počinioce, te deluje preventivno. Program Ujedinjenih nacija za razvoj (u nastavku: UNDP) je stvorio uslove za uvođenje specijalizovanog kurikuluma za sudije i tužioce o nasilju nad ženama u Pravosudnu akademiju. Uz podršku UNDP-a, Pravosudna akademija je izradila osnovni (kroz tri modula) i napredni (u četiri modula) program obuke koji su postali sastavni deo redovnog programa obuke ove institucije.

Intervencije UN-a u Srbiji u oblasti sprečavanja i eliminisanja nasilja nad ženama su sastavni deo programa razvojne pomoći, jer je premla inklu-zivnog društva omogućavanje pristupa razvoju svim društvenim grupama, a rodna pripadnost je jedno od prvih socijalnih raslojavanja. Stoga, razvoj zasnovan na principu jednakih mogućnosti za žene i muškarce podrazumeva podršku državnim institucijama da deluju u skladu sa potpunom posvećenošću u obezbeđivanju sigurnosti svim građankama i građanima uzimajući u obzir rodno uslovljene pretnje i rizike.

⁴ Svi materijali korišćeni u javnim kampanjama dostupni su u veb prostoru Videoteka na sajtu www.sigurnakuca.net, stranici pristupljeno 28.1.2015.

⁵ Sajt www.sigurnakuca.net u delu „Znanja o nasilju nad ženama“ objavljuje publikacije, studije i istraživanja o nasilju nad ženama sprovedene pod okriljem UN-a u Srbiji, stranici pristupljeno 28.1.2015.

Ključni elementi efikasnog sistema prevencije i zaštite žena od nasilja

Istanbulска конвенија је први европски регионални међunarодно-правни инструмент обавезујућег карактера⁶ који поставља међunarодне стандарде за prevenciju i zaštitu žena od nasilja, sa kojima se svaka земља, која је приступила конвенији, мора усклађивати. Она је концептуално у многоме inspirisana Deklaracijom UN-а из 1993. године (DEVAW⁷), али за разлику од Deklaracije која је израз усаглашених политичких волја земаља чланica zastupljenih u Generalnoj skupštini UN-а, Istanbulска конвенија има snagu ugovorne obaveze za земље потписnice.

Kонвенија је отворена за приступање 11. априла 2011. године у Истанбулу, а земље Западног Balkана су јој међу првима приступиле. Заступање на snagu ove konvencije bilo je potrebno da je ratifikuje najmanje 10 земаља, међу којима najmanje 8 земаља чланica Saveta Evrope. Čak четири земље Западног Balkana doprineле су испуњењу tog uslova. Istanbulска конвенија stupila je na snagu 1. avgusta 2014. godine, čime su sve njene odredbe postale obavezujuće za земље које су јој приступиле.

Tabela 1: Zemlje Zapadnog Balkana koje su potpisale i/ili ratifikovale Istanbulsku konvenciju⁸

Država Zapadnog Balkana	Datum potpisivanja	Datum ratifikacije
Albanija	19.12.2011.	4.2.2013.
Bosna i Hercegovina	8.3.2013.	7.11.2013.
Crna Gora	11.5.2011.	22.4.2013.
Hrvatska	22.1.2013.	
Makedonija (FYROM)	8.7.2011.	
Srbija	4.4.2012.	21.11.2013.

⁶ Dva regionalna међunarodna instrumenta обавезујућег карактера за област насилja над женама су донета пре Istanbulске конвеније: први у Јужној Americi (Inter-American Convention on the Prevention, Punishment and Eradication of Violence Against Women "Convention of Belem Do Para" – 1994), а други у Africi (The Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa – Maputo, July 2003). Istanbulска конвенија је трећи регионални међunarodni инструмент за ову област у свету, а први за Европу.

⁷ UN General Assembly Resolution 48/104, 20th December 1993, known as Declaration on Elimination of Violence Against Women (DEVAW).

⁸ U januaru 2015. године укупно 22 земље су потписале, а 15 је ratifikovalo Istanbulsku konvenciju, Council of Europe, http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/default_en.asp, stranici приступљено 28.1.2015.

Istanbulska konvencija uspostavlja obuhvatan pristup nasilju nad ženama, artikulišući obaveze države kroz koncept „potpune posvećenosti“ (due diligence) kroz tzv. 3P + 1P (Prevention, Protection, Prosecution + Policy). U ovom radu analizira se korelacija pristupa koji je UN u Srbiji profilisao u oblasti sprečavanja i suzbijanja nasilja nad ženama i predviđenih mera u Istanbulskoj konvenciji. Prikazom doprinosa UN-a u Srbiji eliminisanju nasilja nad ženama ukažećemo na postavljene sistemske osnove za efikasnu implementaciju Istanbulske konvencije.

Grafikon 1: Grafički prikaz korelacije pristupa eliminisanju nasilja nad ženama Istanbulske konvencije i pristupa UN-a u Srbiji

ISTANBULSKA KONVENCIJA I UN U SRBIJI

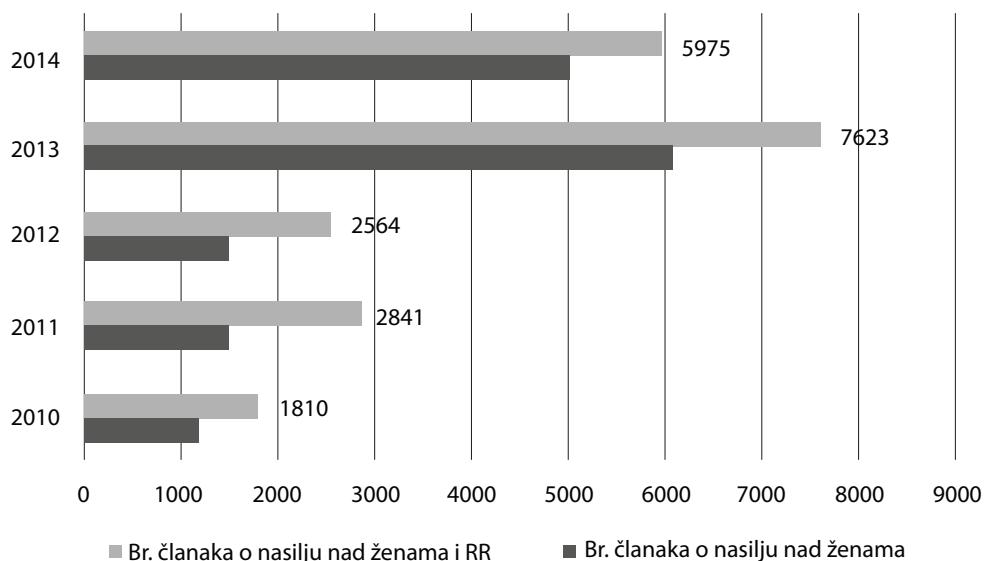
Prevencija

Članovi od 12 do 17 u Poglavlju III Istanbulske konvencije se odnose na preventivne mere. UN u Srbiji je započeo sistemsko uvođenje preventivnih mehanizama za primarnu, sekundarnu i tercijarnu prevenciju koji predstavljaju solidnu osnovu za delotvorno sprovođenje pomenutih članova konvencije.

a) Primarna prevencija

U saradnji sa Fondom B92,⁹ UN u Srbiji je postavio prvu veb platformu o nasilju nad ženama na kojoj su dostupni sadržaji kao na primer: „šta je nasilje“, „kako se zaštитiti“, „kome se obratiti za pomoć i podršku“, učinjeni su dostupnim podaci, istraživanja, informacije, ažurirane vesti, baza priča o femicidu, baza pružalaca usluga uz pretragu po opštinama, kontakti SOS telefona, kalendar događaja, videoteka, forum, informacije o programima za rad sa počiniocima, i slično. U prvih godinu dana rada sajt je posetilo preko 30000 posetilaca. Uz to, UN je inicirao kvantitativnu¹⁰ i kvalitativnu (Mršević, 2013) analizu medijskih sadržaja o nasilju nad ženama na osnovu redovnog tematskog dnevног pregledа štampe, a nalazi istraživanja su korišćeni za obuke novinara/ki i urednika/ica lokalnih i nacionalnih medija.

Grafikon 2: Grafički prikaz broja objavljenih medijskih priloga na temu rodne ravnote i nasilja nad ženama u period praćenja od 2009-2014. godine

⁹ U skladu sa članom 17 Istanbulske konvencije koji poziva na uspostavljanje saradnje sa sredstvima javnog informisanja i sa privatnim sektorom, dok se u članovima 12 (Opšte preporuke) i 13 uvode obaveze na polju podizanja svesti javnosti, iskorenjivanju rodnih predrasuda i dostupnosti informacija.

¹⁰ Odnosi se na regularne kvantitativne analize izrađene za potrebe projekta od strane agencija koje proizvode tematski pregled štampe za dati period.

Iz grafičkog prikaza broja medijskih priloga o rodnoj ravnopravnosti zapažamo progresivni rast medijske pažnje i zainteresovanosti za ove teme u periodu od 2010. do 2013. godine, dok u 2014. registrujemo blagi pad u odnosu na bumbu medijske pažnje koji je zabeležen u 2013. godini. Takođe zapažamo da je u periodu od 2010. do 2012. godine medijska pažnja bila relativno ravnomerno podeljena između teme nasilja nad ženama i teme rodne ravnopravnosti. U poslednje dve godine (2013-2014) uočljive su dve značajne tendencije: 1) izuzetno uvećanje broja medijskih priloga na ove teme tokom 2013. godine, uz blagi pad tokom 2014. godine, i 2) sužavanje fokusa medijskog interesovanja na temu nasilja nad ženama, dok dolazi gotovo do zapostavljanja svih drugih tematskih oblasti koje su u vezi sa rodnom ravnopravnosću. Ove dve tendencije se delimično mogu objasniti umnožavanjem delujućih aktera i usložnjavanjem aktivnosti u oblasti sprečavanja i suzbijanja nasilja nad ženama, dok u isto vreme rodni mehanizmi u izvršnoj vlasti gube stečene pozicije.¹¹ Tokom 2013. godine UN intervencije u ovoj oblasti su se umrežile i povezale u zajednički program UN-a „Integrисани odgovor na nasilje nad ženama u Srbiji“, te su efekti intervencija dodatno dobili na snazi i vidljivosti. Treba napomenuti da je UN u periodu od 2010. do 2014. godine sprovodio kontinuirano treninge za novinare/ke i urednike/ice o rodno senzitivnom izveštavanju o nasilju nad ženama širom Srbije, što je posledično rezultiralo i širenju percepcije da je nasilje nad ženama tema od društvenog značaja i interesa javnosti. U regularnom istraživanju UNDP-a o percepciji građana/ki o diskriminaciji u Srbiji, prvi put se društvena grupa „žene“ pojavila kao najviše diskriminisana (CESID, 2013), što takođe govori u prilog tezi da su UN aktivnosti značajno doprinele vidljivosti teme u javnosti.

b) Sekundarna prevencija

Uz podršku UN specijalizovane agencije za prava deteta – UNICEF¹² sprovedeno je istraživanje o stavovima učenika/ica osnovnih i srednjih škola o rodnim normama i o nasilju nad ženama, dok je paralelno mapirana rasprostranjenost rodno zasnovanog nasilja u 50 škola u Srbiji.¹³ Ministarstvo prosvete,

¹¹ Zakonom o ministarstvima, Službeni glasnik RS, br. 44/2014 ukinut je rodni mehanizam izvršne vlasti na nacionalnom nivou, Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike Vlade RS.

¹² <http://www.unicef.rs/skola-bez-nasilja.html>, stranici pristupljeno 28.1.2015.

¹³ Istraživanje je sprovedeno u saradnji UNICEF-a, Jedinice za sprečavanje nasilja u školama Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Instituta za psihologiju i Rodnih studija

nauke i tehnološkog razvoja je u program „Škola bez nasilja”¹⁴ uvelo u školski sistem sadržaje u vezi sa rodnom ravnopravnošću i nasiljem nad ženama. Ove aktivnosti korespondiraju sa preporučenim merama u članu 14 Istanbulske konvencije.

UN agencije su u periodu od 2010. do 2014. godine radile na uvođenju specijalizovanih programa obuke za pružaoce usluga u različitim sistemima koji imaju nadležnosti i odgovornosti za zaštitu žena od nasilja, što je rezultiralo institucionalizacijom specijalizovanih kurikuluma u Pravosudnoj akademiji, Kriminalističko policijskoj akademiji i Službi za upravljanje kadrova Vlade RS.

c) Tercijarna prevencija

U periodu od 2010. do 2012. godine, UNDP u Srbiji je pilotirao program za rad sa počiniocima nasilja u intimnim partnerskim odnosima u tri gradska centra za socijalni rad,¹⁵ zasnovan na norveškom modelu „Alternativa nasilju“. Ukupno 16 lokalnih psihoterapeuta zaposlenih u savetovalištima za brak i porodicu je prošlo visoko specijalizovani program obuke, koji je obuhvatao teorijski i praktični deo, tokom koga su obučeni psihoterapeuti/kinje pod supervizijom norveških eksperata sprovodili tretman kroz individualni i grupni terapijski rad u 24 sesije. Ulaganje u lokalnu ekspertizu se pokazalo kao dobar pristup, jer je inicijalni tim kontekstualizovao program za lokalne prilike, akreditovao ga u sistemu socijalne zaštite¹⁶ i obučio još 39 lokalnih stručnjaka/kinja za rad sa počiniocima. To je omogućilo širenje programa na još 6 centara za socijalni rad¹⁷ tokom 2013. i 2014. godine. U periodu od januara 2012. do februara 2014. godine ukupno 112 počinilaca je prošlo kroz grupno terapijski rad u trajanju od 24 sesije tokom 6 meseci, dok je u istom periodu obavljeno 495 individualnih terapijskih razgovora. Tokom 2014. godine, kroz proširenu mrežu pružalaca specijalizo-

ja Fakulteta političkih nauka u Beogradu. U trenutku pisanja rada, istraživanje još uvek nije objavljeno. Informacije o predstavljanju istraživanja javnosti dostupne su na sajtu <http://www.sbn.rs/vesti-iz-programa/rezultati-10>, stranici pristupljeno 28.1.2015.

¹⁴ <http://www.sbn.rs/>, stranici pristupljeno 28.1.2015.

¹⁵ Beograd, Niš i Kragujevac.

¹⁶ Jelena Sekulić, Gordana Petronijević, Sandra Jovanović, Sonja Stojadinović, Vera Despotović, Smilja Igić, Dejan Cvetković, Dušan Malešević, Zoran Ostojić, Maja Stojanović, Georgi Pavlov, Ljiljana Cvetanović, Milan Filipović, Svetlana Mančić. Više u: Obuka profesionalaca/ki za tretman počinilaca, 2012: 244-245.

¹⁷ Čačak, Kraljevo, Leskovac, Kruševac, Subotica i Novi Sad.

vane usluge za rad sa počiniocima, 228 počinilaca je bilo uključeno u program, a njih 75 je prošlo kroz grupno-terapijski rad. Grupno-terapijski rad se pokazao delotvornim u više od 80% slučajeva u kojima se fizičko nasilje nije ponovilo tokom tretmana, kao ni 3 ni 6 meseci nakon završetka psiho-socijalnog tretmana.¹⁸ Na žalost, ovo je još uvek jedini program za rad sa počiniocima u zemlji, uprkos činjenici da član 16 Istanbulske konvencije obavezuje zemlje potpisnice da uvode diversifikovane programe za rad sa počiniocima različitih oblika nasilja nad ženama, kao npr. počinioци seksualnog nasilja, počinioци nasilja u porodici, itd. (Hester, Lilley, 2014).

Tokom 2014. godine osnovana je evropska mreža programa za rad sa počiniocima,¹⁹ što je motivisalo umrežavanje lokalne ekspertize i razmene znanja između profesionalnih službi koje pružaju ovu uslugu u Srbiji, uz podršku UNDP-a. Nacionalna platforma za razmenu znanja i veština između profesionalaca/ki iz devet gradova u Srbiji formalizovana je konstituisanjem nacionalne mreže pružalaca usluge programa za rad sa počiniocima 24. marta 2015. u Kragujevcu. Formiranje mreže ukazuje na profesionalnu posvećenost koja izlazi iz projektnih okvira i predstavlja solidan osnov za institucionalnu nadogradnju. Uprkos značajnim pomacima, oslojenim novim prostorima znanja, održivost ove nove usluge i uvedenog programa direktno zavisi od institucionalnog prepoznavanja u okvirima sistema socijalne zaštite i pravosuđa.

Multisektorska saradnja i specijalizovane usluge

Dva su ključna aspekta zaštite žena od rodno zasnovanog nasilja, bez kojih nije moguće uspostaviti efikasan i delotvoran mehanizam zaštite: multisektorska saradnja i specijalizovane usluge. Sprega njihove bliske saradnje odlučujući je faktor uspešnosti pružene usluge i obezbeđivanja sigurnosti žrtve ili žrtava.

¹⁸ U pilot fazi su rađene evaluacije nakon završetka tretmana, dok je u drugoj fazi merena i srednjoročna promena (3 i 6 meseci nakon tretmana). Evaluacija ishoda tretmana treba da bude sastavni deo samog tretmana, a period praćenja može biti i do dve godine, što bi omogućilo merenje dugoročne promene ponašanja kod učinilaca.

¹⁹ European Network of Work with Perpetrators Programmes: <http://www.work-with-perpetrators.eu/index.php?id=8>, stranici pristupljeno 28.1.2015.

Uspostavljanje i podrška modelu multisektorske saradnje u Srbiji

Istanbulска конвенија чланом 18 у Поглављу IV²⁰ уводи обавезу државама потписnicama да успостављају ефикасне механизме међusektorske saradnje. Program Уједињених нација за развој је у циљу успостављања делотворне сарадње између relevantnih државних органа за заштиту ќена од насиља у досадашњем раду деловао у два паралелна тока подршке институцијама система:

- 1) Jačanje pojedinačnih система за препознавање различитих облика насиља и за институционални одговор на насиље над ќенама (centri за социјални рад, полиција, туžилаштво) кроз специјализоване програме обuke за стручњаке/киње, што је у складу са чланом 15 Истанбулске конвеније.
- 2) Stvaranje услова за „интегрисани одговор“ на насиље над ќенама кроз успостављање механизма за multisektorsku сарадњу, у складу са чланом 18 Истанбулске конвеније.

²⁰ Поглавље IV - Заштита и подршка

Члан 18 – Опште обавеze

- 1) Стране се обавезују да предузму неопходне законодавне или друге мере заштите свих жртава од далјег насиља.
- 2) У складу са домаћим прописима, стране се обавезују да предузму неопходне законодавне или друге мере и обезбеде одговарајуће механизме за делотворну сарадњу између свих relevantnih државних органа, укључујући судове, јавна туžilaштва, organe unutrašnjih послова, локалне и регионалне управе, као и невладине организације и остale relevantne организације и лица у прујању заштите и подршке жртвама и сведочима свих облика насиља обухваћених Конвенијом, укључујући и upućivanje na опште и специјализоване службе подршке, наведене у чл. 20 и 22 ове Конвеније.
- 3) Стране обезбеђују да мере, које предузимају у складу са овим поглављем, буду:
 - засноване на разумевању насиља над ќенама и насиља у породici из родне перспективе и да су усмерене на људска права и безбедност жртве;
 - засноване на интегрираном приступу, који узима у обзир однос између жртава, починилача, dece i njihovog šireg društvenog okruženja;
 - усмерене на избегавање секундарне виктимизације;
 - усмерене на оснаžивање и економску независност ќена жртва насиља;
 - омогућене, тамо где је то прикладно, у истим просторијама за различите услуге наменјене заштити и подршци жртава;
 - одговарајуће за специфичне потребе угрожених лица, укључујући и децу жртве, и да су им доступне.
- 4) Прујање услуга не сме да зависи од спремности жртве да поднесе prijavu ili svedoči protiv bilo kog počinjoca.
- 5) У складу са svojim obavezama i prema međunarodnom pravu, strane se obavezuju da preduzmu odgovarajuće mере за прујање konzularne i druge заштите i подршке svojim državljanima i drugim жртвама, које имају право на ту заштиту.

Prvi tok intervencije realizovan je u uskoj saradnji sa specijalizovanim institucijama za obuku kadrova iz pojedinačnih sistema, kao što su Kriminalističko-poličijska akademija, Pravosudna akademija i Zavod za socijalnu zaštitu. Intervencija je zasnovana na sprovođenju specijalizovanih obuka za postupanje u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u intimnim partnerskim odnosima, u okvirima zakonskih ovlašćenja pojedinačnih resora i na osnovu razvijenih smernica za postupanje za svaki od njih. Rad unutar sistema, sa institucijama koje imaju nadležnosti za uvođenje i sprovođenje specijalizovanih obuka za kadrove i pružaoce usluga u pojedinačnim sistemima, rezultirao je institucionalizacijom i akreditacijom obuka na temu nasilja nad ženama u porodici, i u intimnim partnerskim odnosima. Ovakav pristup delovao je motivišuće i za korisnike obuka (sudije, tužioce, policijske službenike, socijalne radnike, itd.), jer je njihovo učešće zvanično valorizovano i prepoznato. Kroz specijalizovane obuke za pružaoce usluga koje su podržavale UN agencije u Srbiji, u poslednjih pet godina prošlo je više od 3000 pružalaca usluga.

Integrисани odgovor na nasilje nad ženama, s druge strane, je komplementarno i paralelno podržavan pristup koji proizlazi iz rastuće svesti o neophodnosti multisektorske intervencije u cilju adekvatne zaštite žrtve nasilja. Naime, ukoliko ne postoji razmena informacija i saradnja različitih sistema na zaštiti žrtve od nasilja, ceo teret aktiviranja službi ostaje na teretu same žrtve. Takav pristup je pokazao značajna ograničenja u praksi i rezultirao velikim brojem fatalnih ishoda nasilja, tj. femicida u kontekstu porodice i intimnih partnerskih odnosa. Nije realno očekivati od žrtve koja se već nalazi u stanju iscrpljenosti i, iz njene perspektive, često bezizlaznoj situaciji, da će imati potrebne resurse da samostalno mobilise nadležne institucije da deluju. Multisektorski pristup izmešta odgovornost sa žrtve na sistem, te institucije sistema preuzimaju inicijativu za aktiviranje resursa zajednice, u cilju podrške žrtvi da izađe iz situacije nasilja. To u praksi znači da je svaka institucija u lancu zaštite žrtava nasilja odgovorna za informisanje, dokumentovanje i razmenu informacija sa drugim institucijama. Multisektorski model zaštite žena od nasilja je u Srbiji regulisan na nacionalnom nivou kompletom tematskih protokola.²¹ Krovni dokument *Opšti protokol o saradnji ustanova, organa i organizacija u zaštiti žena od nasilja*

²¹ *Multisectoral Cooperation – Institutional Response to Violence Against Women* (2013), Belgrade, <http://www.rs.undp.org/content/serbia/en/home/library/poverty/multisectoral-cooperation--institutional-response-to-violence-ag/>, stranici pristupljeno 28.1.2015. i http://sigurnakuca.net/un_protiv_nasilja/publikacije_projekta/protokoli_o_postupanju_i_saradnji_ustanova,_organu_i_organizacija_.50.html, stranici pristupljeno 28.1.2015.

*u porodici i u intimnim partnerskim odnosima,*²² koji je usvojila Vlada RS, definiše okvire saradnje nadležnih institucija sistema i opšte principe na kojima se zaštita zasniva (izmeštajući fokus sa zaštite porodice na zaštitu žrtve/ pojedinke, što predstavlja značajan konceptualni iskorak u pružanju usluga od strane institucija sistema). Opšti protokol je proizveo obavezu resornih sistema da bliže odrede postupanje pružalaca usluga pojedinačnih sistema u zaštiti žena od nasilja, što je rezultiralo izradom posebnih protokola MUP-a, Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike, Ministarstva zdravlja i Ministarstva pravde. U ovaj okvir integrišemo i Posebni protokol Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, koje je izradilo set dokumenata sa fokusom na zaštitu dece od zanemarivanja i zlostavljanja. Imajući u vidu ulogu škole u detektovanju sumnje na nasilje u porodici kroz direkstan rad sa decom, međusektorski mehanizam zaštite žena od nasilja uključuje aktivno i sektor obrazovanja. Set dokumenata za međusektorskiju saradnju koji je usvojen na nacionalnom nivou bio je u procesu izrade, u mnogome, inspirisan sakupljenim sporadičnim lokalnim dogovorima o saradnji, koji su u manjoj ili većoj meri bili regulisani napismeno. U tom smislu, proces je crpeo inspiraciju odozdo na gore (*bottom-up*). Jednom kada je okvir postavljen i usvojen na nacionalnom nivou nastupilo je njegovo spuštanje na lokalni nivo (*top-down*). UN agencije u Srbiji su od 2011. godine do danas podržale realizaciju specijalizovanih treninga za međusektorskiju saradnju u više od 40 gradova i za više od 2000 pružalaca usluga, koje je realizovala specijalizovana ženska nevladina organizacija Autonomni ženski centar.²³ Danas, gotovo svaka opština u Srbiji ima potpisani lokalni sporazum o primeni kompleta tematskih protokola za međusektorskiju saradnju, ali ih primenjuju sa vrlo različitim nivoima uspešnosti.²⁴ Ako promenu posmatramo kroz zvaničnu statistiku, zapažamo, na nacionalnom nivou, kontinuirano uvećanje, iz godine u godinu, broja registrovanih slučajeva za nasilje u porodici, i u intimnim partnerskim odnosima, i u sistemu socijalne zaštite (Branković, 2013: 105) i u organima unutrašnjih poslova, što govori o pozitivnim pomacima u institucionalnim kapacitetima za identifi-

²² Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, usvojen 24.11.2011. godine Zaključkom Vlade RS br. 05 N. 56-8645/2011 – set protokola objavljen u publikaciji *Multisektorska saradnja – institucionalni odgovor na nasilje nad ženama* (2013) Beograd: UNDP.

²³ Autonomni ženski centar, www.womenngo.org.rs, stranici pristupljeno 28.1.2015.

²⁴ Poseban izveštaj Zaštitnika građana o primeni Opšteg i posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja, del. br 33738, 18.11.2014.

kovanje i odgovaranje na nasilje nad ženama. Tokom 2013. godine Zavod za socijalnu zaštitu prvi put registruje dupliran broj krivičnih prijava koje su podneli centri za socijalni rad u odnosu na 2012. godinu²⁵, što ukazuje na institucionalne pomake u uspostavljanju multisektorske saradnje.

U ovoj slici institucionalnog odgovora na nasilje, neizostavno se mora ukazati na „deo slagalice koji nedostaje“. Naime, efikasan i integrisani odgovor na nasilje nad ženama zahteva aktivno učešće specijalizovanih servisa podrške ženama koje su u situaciji nasilja (reč servisi opisuje i specijalizovane organizacije za zaštitu žena od nasilja i specijalizovane usluge).

Podrška specijalizovanim servisima

Istanbulска конвениција razlikuje i definiše opšte usluge podrške²⁶ i specijalizovane usluge podrške.²⁷ Specijalizovani servisi se razlikuju od opštih servisa u tome što je njihov fokus rada zasnovan na feminističkim principima i sa jasnim fokusom na žene žrtve nasilja (Kelly, 2008). Njihova uloga je komplementarna, a ne konkurentna u odnosu na usluge institucija sistema. One se bave problematikom na način koji nije moguće uvesti u institucije sistema. Kao ilustraciju ove tvrdnje, navodimo primer SOS telefona za žene žrtve nasilja, čiji su kapaciteti mapirani u okviru projekta koji je podržao UNDP 2012. godine (Branković, 2012). Tom prilikom identifikovano je 24 pružalaca specijalizovane usluge SOS telefona, od kojih su tri smeštena u CSR, a ostalih 21 SOS

²⁵ Institucionalni odgovor na nasilje u porodici - Izveštaj sačinjen na zahtev i prema strukturi koju je dostavila kancelarija UNDP u Srbiji, avgust 2014.

²⁶ Član 20 – Opšte usluge podrške

1. Članice će preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mere kako bi obezbidle da žrtve imaju pristup uslugama koje omogućavaju njihov oporavak od nasilja. Ove mere treba da obuhvataju, kada je to neophodno, usluge kao što je pravno i psihološko savetovalište, finansijska pomoć, stanovanje, obrazovanje, obuka i pomoć prilikom zapošljavanja.

2. Članice će preduzeti sve neophodne zakonodavne odnosno druge mere kako bi obezbidle žrtvama pristup uslugama zdravstvene i socijalne zaštite, kao i adekvatnu opremljenost ovih službi i obučenost zaposlenih za pomoć žrtvama i upućivanje na odgovarajuće službe

²⁷ Član 22 – Specijalizovane usluge podrške

1. Članice će preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mere da omoguće odnosno obezbede, uz odgovarajuću geografsku rasprostranjenost, neposredne kratkoročne i dugoročne specijalizovane usluge podrške za svaku žrtvu koja je bila izložena bilo kojem delu nasilja obuhvaćanog Konvencijom.

2. Članice će omogućiti odnosno obezbediti specijalizovane usluge podrške za sve žene žrtve nasilja i njihovu decu.

telefona vode ženske NVO. U okviru projekta „Integrисани odgovor na nasilje nad ženama u Srbiji“²⁸ UNDP podržano je 11 specijalizovanih ženskih organizacija u pružanju ove specijalizovane usluge. U periodu od godinu dana (od 1. novembra 2013. do 1. novembra 2014. godine), tokom kojih je UNDP podržavao rad ovih 11 specijalizovanih ženskih nevladinih organizacija, 50 konsulantkinja i 60 volonterski su odgovorile na preko 5000 poziva i pružile direktnе usluge podrške za preko 2000 žena koje su preživele nasilje. Uz to, aktivnostima u lokalnim zajednicama ove organizacije su došle u kontakt sa preko 20000 osoba. Ovi podaci su dodatno impresivni ako se uzme u obzir da se među ovih 11 organizacija nalaze i tri ženske romske NVO (Osvit iz Niša, Udruženje Romkinja Novi Bečej i Daje) koje su tokom datog perioda pružile podršku broju od 1128 Romkinja. Poređenja radi, u izveštaju zamenice Zaštitnika građana za rodnu ravnopravnost se navodi da su u periodu od 1.1.2013. do 30.6.2014. godine centri za socijalni rad registrovali i radili sa „397 žena pripadnica romske i drugih nacionalnih manjina“.²⁹

Iz ovih podataka moguće je izvesti nekoliko naučenih lekcija:

- Specijalizovani servisi su blizu korisnica, utemeljeni su i prepoznati na teritoriji na kojoj deluju, te korisnice imaju više poverenja da im se obraćaju za pomoć i podršku;
- Specijalizovani servisi dolaze do korisnica koje često ostaju neprepoznate od strane sistema ili kojima sistem ostaje nedostupan, te su tako komplementarni sa uslugama koje pružaju institucije sistema;
- Specijalizovani servisi su efikasan mehanizam za prepoznavanje i urgentni odgovor na nasilje nad ženama, kao i za pokretanje uključivanja institucionalnih mehanizama zaštite. Uz to, specijalizovani servisi su u mogućnosti da ostvaruju dugoročne programe podrške ženama koje izlaze iz nasilja, zasnovano na odnosu poverenja i podrške.

Ova saznanja su podstakla usmeravanje napora UNDP-a ka institucionalnom prepoznavanju specijalizovanih servisa. Budući da Zakon o socijalnoj zaštiti RS³⁰ otvara mogućnost prepoznavanja tzv. „drugih“ pružalaca usluga (čl. 17), podržan je rad radne grupe predstavnica ženskih NVO i dva resorna mini-

²⁸ http://www.rs.undp.org/content-serbia/en/home/operations/projects/poverty_reduction/integrated-response-to-violence-against-women-in-serbia/, stranici pristupljeno 28.1.2015.

²⁹ Poseban izveštaj Zaštitnika građana o primeni Opšteg i posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja, del. br 33738, 18.11.2014, str. 28.

³⁰ Službeni glasnik RS, br. 24/11.

starstva zaduženih za socijalnu politiku i unutrašnje poslove da izrade minimalne standarde za uslugu SOS telefona za žene žrtve nasilja u formi podzakonskog akta koji bliže određuje institucionalnu poziciju specijalizovanih servisa i specijalizovane usluge SOS telefona za žene žrtve nasilja.³¹ Institucionalno prepoznavanje i pozicioniranje specijalizovanih servisa za žene sa iskustvom nasilja potencijalno otvara mogućnost uspostavljanja jedinstvenog SOS telefona za Srbiju na bazi mreže ženskih NVO koje su specijalizovane za ovaj posao.

Efikasan sistem zaštite zahteva povezivanje, koordinaciju i korišćenje kapaciteta svih nadležnih sektora i specijalizovanih servisa koji su i formalno prepoznati kao deo mehanizma institucionalne zaštite. Dok god sistem funkcioniše parcijalno, sektorski i bez koordinisane akcije u zajednici, ne može se govoriti o adekvatnom institucionalnom preduslovu za sprečavanje i zaštitu od nasilja.

Zaključak

Pravo na život bez nasilja je osnovno ljudsko pravo, i primarna obaveza države je da ga na adekvatan način i uz punu posvećenost, štiti. Ujedinjene nacije u Srbiji imaju ulogu da podržavaju sistemske promene koje idu na dobrobit ranjivih, ugroženih društvenih grupa i koje doprinose unapređivanju i konsolidaciji sistema zaštite ljudskih prava. Ujedinjene nacije imaju mogućnost da aktiviraju globalne resurse znanja i praksi koje mogu biti primenljive u lokalnom (nacionalnom) kontekstu, te predstavljaju značajnog partnera za uvođenje novih mehanizama za unapređivanje zaštite ženskih ljudskih prava. Aktivnosti UN-a u Srbiji u oblasti sprečavanja i suzbijanja nasilja nad ženama u porodici i u intimnim partnerskim odnosima su išle u pravcu uspostavljanja sistemskih osnova za primenu međunarodnih standarda u ovoj oblasti. U periodu od 2009-2012. godine primarni nacionalni partneri UN-a za ovu oblast delovanja bili su rodni mehanizmi³² na nacionalnom i na pokrajinskom nivou. Takav pristup obezbeđivao je centralni fokus na institucionalno prepoznavanje rodne uslovljenosti nasilja nad ženama koje je bilo neophodno da bi se napra-

³¹ Nacrt pravilnika o minimumu standarda za uslugu SOS telefona za žene i devojke sa iskustvom rodno zasnovanog nasilja, 2014, str. 161-173.

³² UNDP je podržavao nacionalni rodni mehanizam Upravu za rodnu ravnopravnost u okviru Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike RS, dok je UN Women, kroz UN Trust Fund to End Violence Against Women, podržavao Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku Vlade AP Vojvodine.

vio iskorak iz dotadašnje institucionalne prakse. S druge strane, imajući u vidu da je nacionalni izvršni rodni mehanizam bio pozicioniran u resoru socijalne politike, implicitno je tom resoru data uloga pokretača celokupnog sistema zaštite koji zadire u različite resore (unutrašnji poslovi, zdravstvo, pravosuđe, prosveta). Nasilje nad ženama je jedna od oblasti koja neizostavno zahteva multisektorski pristup i koordinisani angažman različitih resora. Izmena institucionalne arhitekture rodnih mehanizama tokom 2014. godine otvorila je nedoumice i nove prilike u vezi sa institucionalnom pozicijom nacionalnog izvršnog mehanizma. Budući da je Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost konstituisano u oktobru 2014. godine, šest meseci nakon konstituisanja Vlade i usvajanja Zakona o ministarstvima, ono nije dobilo jasne institucionalne konture organa izvršne vlasti, što potencijalno ograničava njegovu mogućnost delovanja. S druge strane, prvi put je uspostavljen rodni mehanizam pri kabinetu zamenice premijera, čime je postignut dupli efekat visokog političkog pozicioniranja i mogućnosti razvoja multisektorskog pristupa sa telom zaduženim za koordinaciju. Godina 2015. predstavlja prekretnicu za pitanja rodne ravnopravnosti,³³ te će ishodi i postignuti rezultati na kraju tekuće godine biti prvi pokazatelj uspešnosti novog institucionalnog nacionalnog mehanizma za rodnu ravnopravnost. Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost je, između ostalog, preuzele i obaveze koje proističu iz člana 10 Istanbulске konvencije, a odnose se na koordinisanje aktivnosti u vezi sa implementacijom Istanbulске konvencije u zemlji. Institucionalni nadzor za efikasno sprovođenje multisektorskog pristupa u zaštiti žena od nasilja mogao bi, stoga, naći svoje prirodno mesto u okviru ovog novog tela, što bi osiguralo institucionalnu održivost uspostavljenih mehanizama. Pitanje održivosti inicijativa, koje je započeo i podržavao poslednjih sedam godina UN u Srbiji, je u velikoj meri povezano sa jasno definisanim nadležnostima državnih organa za ova pitanja. Sistemski karakter intervencija, obezbedio je usidravanje određenih inicijativa u pojedinih resorima, kao na primer institucionalizacija programa obuke za profesionalne kadrove iz sistema pravosuđa i unutrašnjih poslova. Druge inicijative, kao što je, na primer, program za rad sa počiniocima, nalaze održivost u obučenim

³³ Tri nacionalna strateška dokumenta za rodnu ravnopravnost ističu 2015. godine i potrebno je njihovo revidiranje, kao i izveštaji o sprovođenju. Na međunarodnom planu se procenjuju dostignuća u implementaciji Pekinške platforme za delovanje iz 1995. U toku 2015. godine, Srbija je pozvana da podnese vanredni follow-up izveštaj CEDAW komitetu za preporuke 19 i 23, koje se tiču usklađivanja nacionalnih strateških dokumenata na nacionalnom i lokalnom nivou, kao i unapređivanja sistema zaštite žena od nasilja.

i kvalifikovanim kadrovima za pružanje ove specijalizovane usluge, ali potrebuju dalju podršku u usaglašavanju i standardizovanju prakse upućivanja počinilaca na tretman od strane javnog tužilaštva. Poseban izazov u pogledu održivosti predstavlja jedna od najvažnijih specijalizovanih usluga u sistemu zaštite žena od nasilja: SOS telefon za žene i devojke žrtve nasilja. Usvajanjem Nacrta pravilnika o minimumu standarda za ovu uslugu, biće stvoren institucionalni osnov za prepoznavanje i licenciranje ženskih nevladinih organizacija kao specijalizovanih pružalaca ove usluge. Uspostavljanje nacionalnog SOS telefona na osnovi mreže ženskih NVO, proces koji je inicirao i podržavao UNDP u periodu od 2012. do 2015. godine, zahteva uspostavljanje privatno-javnog partnerstva između nadležnih državnih institucija i specijalizovanih servisa podrške ženama u situaciji nasilja, koji će predstavljati institucionalni presedan koji ide na dobrobit žena i devojaka žrtava nasilja.

Predstavljena analiza je ukazala da je UN doprinos bio instrumentalan za uspostavljanje rodno osjetljivog pristupa i za povezivanje različitih delujućih aktera u oblasti prevencije i zaštite žena od nasilja u porodici i u intimnim partnerskim odnosima. Održivost iniciranih promena direktno zavisi od nadležnih institucija koje kontinuirano deklarativno iskazuju spremnost da se ovom društvenom problemu aktivno suprotstavljaju. Politička volja i spremnost mora biti prevedena u budžetske linije i programske budžete koji će obezbediti očuvanje izgrađene ekspertize i uspostavljenih mehanizama zaštite. GREVIO komitet će biti uspostavljen najkasnije do 1.8.2015. godine kada ističe godinu dana od stupanja na snagu Istanbulske konvencije, a Srbija kao jedna od prvih potpisnica će imati priliku da predstavi napredak u sprovođenju konvencije. To će ujedno biti i prvi test održivosti iniciranih sistemskih promena, koje je podržavao UN u periodu od 2009. do 2015. godine.

Literatura

- Branković, B. (2012) *Mapiranje kapaciteta specijalizovanih organizacija za podršku žrtvama rodno zasnovanog nasilja: prvi korak ka uspostavljanju jedinstvene nacionalne SOS linije*. Beograd: Projekat Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike.
- Branković, B. (2013) *Vesti iz budućnosti: Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama. Funkcionisanje opštih servisa – operacionalizacija dužne prilježnosti*. Beograd: UNDP.

CESID (2013) *Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja: odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji*. Beograd: UNDP.

Hester, M., Lilley, S.-J. (2014) *Domestic and Sexual Violence Perpetrator Programmes: Article 16 of the Istanbul Convention: A Collection of Papers on the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence*. Strasbourg: Council of Europe.

Inter-American Convention on the Prevention, Punishment and Eradication of Violence Against Women, known as "Convention of Belem Do Para" – 1994.

Kelly, L. (2008) *Combating Violence Against Women: Minimum Standards for Support Services*. Strasbourg: Directorate General of Human Rights and Legal Affairs Council of Europe.

Mršević, Z. (2013) *Kvalitativna analiza medijskog sadržaja o nasilju nad ženama u Srbiji*. Beograd: UNDP.

Multisektorska saradnja – institucionalni odgovor na nasilje nad ženama (2013) Beograd: Program Ujednjenih nacija za razvoj (UNDP).

Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odносима, Službeni glasnik RS, br. 27/2011. Akcioni plan (2010-2012) za sprovođenje ove strategije, Službeni glasnik RS, br. 15/10.

Nacrt pravilnika o minimumu standarda za uslugu SOS telefona za žene i devojke sa iskustvom rodno zasnovanog nasilja (2014) *Socijalna politika*, 1, str. 161-173.

Obuka profesionalaca/ki za tretman počinilaca (2012) U: *Katalog akreditovanih programa u socijalnoj zaštiti*. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu i Čigoja štampa.

Opšti protokol o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odносимa, Usvojen Zaključkom Vlade RS br. 05 N. 56-8645/2011

Poseban izveštaj Zaštitnika građana o primeni Opštег i posebnih protokola za zaštitu žena od nasilja, del. br 33738 (2014) Beograd: Zaštitnik građana.

The Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa, Maputo, July 2003.

UN General Assembly Resolution 48/104, 20th December 1993, known as Declaration on Elimination of Violence Against Women (DEVAW)

Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br.24/11.

Zakon o ministarstvima, Službeni glasnik RS, br. 44/2014.

Internet izvori

Autonomni ženski centar. Dostupno na: www.womenngo.org.rs, stranici pristupljeno 28.1.2015.

Council of Europe. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/default_en.asp, stranici pristupljeno 28.1.2015.

Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence, CETS n. 210. Dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/HTML/210.htm>, stranici pristupljeno 28.1.2015.

European Network of Work with Perpetrators Programmes. Dostupno na: <http://www.work-with-perpetrators.eu/index.php?id=8>, stranici pristupljeno 28.1.2015.

Integrated Response to Violence Against Women in Serbia, UNDP. Dostupno na: http://www.rs.undp.org/content/serbia/en/home/operations/projects/poverty_reduction/integrated-response-to-violence-against-women-in-serbia/, stranici pristupljeno 28.1.2015.

Multisectoral Cooperation – Institutional Response to Violence Against Women, UNDP, Belgrade, 2013 – the collection of a set of protocols for cooperation and conduct in cases of VaW. Dostupno na: <http://www.rs.undp.org/content/serbia/en/home/library/poverty/multisectoral-cooperation-institutional-response-to-violence-ag/>, stranici pristupljeno 28.1.2015.

Protokoli o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija. Dostupno na: http://sigurnakuca.net/un_protiv_nasilja/publikacije_projekta/protokoli_o_postupanju_i_saradnji_ustanova,_organa_i_organizacija_.50.html, stranici pristupljeno 28.1.2015.

Sigurna kuća. Dostupno na: www.sigurnakuca.net, stranici pristupljeno 28.1.2015.

UNICEF – Škola bez nasilja. Dostupno na: <http://www.unicef.rs/skola-bez-nasilja.html>, stranici pristupljeno 28.1.2015.

UNICEF – Informacije o predstavljanju istraživanja javnosti. Dostupno na: <http://www.sbn.rs/vesti-iz-programa/rezultati-10>, stranici pristupljeno 28.1.2015.

Škola bez nasilja. Dostupno na: <http://www.sbn.rs/>, stranici pristupljeno 28.1.2015.

Contribution of United Nations in Serbia to Protection of Women Survivors of Violence in Family and in Intimate Partner Relationships: From International Law to Practice

The paper presents an analyses of engagement of the United Nations in Serbia in the field of the prevention and establishment of protection system for women survivors of violence in family and in intimate partner relationships. The scientific objective is to assess the contribution of the UN interventions in this field in Serbia, while the applicative objective is to use the results of the analysis in the planning of State's interventions for the effective implementation of the Istanbul convention based upon lessons learnt from the UN interventions in this field. The subject of the paper is the analysis of the approach UN in Serbia has adopted over the past decade in establishment of the institutional response to violence against women, as well as the UN's contribution to setting horizontal and vertical institutional exchange mechanisms among different sectors with mandate to provide services to survivors/victims, specifically multi-sectoral co-operation model for protection of victims and support to setting institutional basis for the recognition of specialist support services for women survivors of violence. Both aspects are framed within the obligations deriving from the Istanbul convention with the aim to observe the correlation between the UN's approach and the requirements of this international treaty.

Key words: United Nations in Serbia, Istanbul convention, violence against women in family and in intimate partner relationships, multi-sectoral co-operation, specialist support services

Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa

TEMIDA

Mart 2015, str. 75-96

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1501075M

Pregledni rad

Primljeno: 6.2.2015.

Odobreno za štampu: 23.4.2015.

Navijači i publika sportskih manifestacija kao glavne žrtve sportom izazvanog nasilja¹

ZORICA MRŠEVIĆ*

U tekstu se analizaju uzroci i mehanizmi viktimizacije sportskim nasiljem, kao i tipologija žrtava i odgovornih aktera sportskog nasilja. Cilj rada je da se, kroz analizu pojedinih situacija ritualizovanog sportskog nasilja, ukaže na činjenicu da do stradanja žrtava sportskog nasilja dolazi u sistemu ritualizovnih oblika odnosa i ponašanja vezanih za sport i organizovane navijačke grupe, kao i da su žrtve najbrojnije među samim navijačima i publikom. Tekst sadrži pregled različitih vrsta rituala sportskog nasilja koji rezultiraju viktimiziranjem pojedinaca ili grupa.

Ključne reči: žrtve, sportsko nasilje, nasilje gomile, rituali, društvo integriteta sa mehanizmima prevencije nasilja.

Uvod

Viktimizacija sportskim nasiljem se dešava u sistemu ritualizovnih oblika odnosa i ponašanja vezanog za sport i organizovane navijačke grupe, a žrtve su najbrojnije među samim navijačima i publikom (Council of Europe, 2005a). Pregled dosadašnjih istraživačkih rezultata ukazuje da su vođe organizovanih navijačkih grupa u Srbiji ne retko višestruki kriminalci sa prijavama za dese-

¹ Ovaj tekst je nastao kao deo projekta br. III 47010 *Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup*, na kome je autorka angažovana, a koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Projekat implementira Institut društvenih nauka u Beogradu a rukovodilac projekta je dr Aleksandar Bošković.

* Dr Zorica Mršević je naučna savetnica u Institutu društvenih nauka u Beogradu.
E-mail: zmrsevic@idn.org.rs.

tine krivičnih dela, uglavnom nasilnog tipa kombinovanih sa nedozvoljenim prometom narkoticima (Simonović, Otašević, Đurđević, 2014: 112). Izvori ukazuju da se u Evropi odavno uočila štetnost koju nanosi sportsko nasilje koje ne deluje samo na neposredne žrtve, jer aktivno obeshrabruje porodice, žene, decu, starije osobe, pripadnike etničkih manjina i osobe sa invaliditetom, da uopšte prisustvuju utakmicama. Ono takođe stvara klimu straha među lokalnim stanovništvom, posebno onima koji su pripadnici etničkih manjina ili koji žive u blizini stadiona. Zajednička želja svih je da njihovi gradovi i stadioni postanu mesta na kojima pristojni građani svih uzrasta, koji poštuju zakone, mogu da prisustvuju i uživaju u sportskim događajima, mesta na kojima će se nalaziti u udobnom sportskom ambijentu u kome su dobrodošli, bez straha od nasilja, bez strepnji da će se naći u opasnim situacijama. Zbog toga se promoviše sinergična institucionalna prevencija sportskog nasilja putem zajedničkog zalaganja za vrednosti tolerancije i fer pleja (Final Statement, 1998). U našoj specifičnoj sredini pored tih opštih preventivnih pristupa, bilo bi potrebno primeniti i onemogućavanje kriminalcima da predvode navijačke grupe i time negativno utiču na mlađe članove tih grupa koji nemaju ni kriminalnu prošlost, ni sadašnje kriminalne aktivnosti (Simonović, Otašević, Đurđević, 2014: 109).

Sportsko nasilje je dosta širok, opšti pojam koji obuhvata različite aktere u različitim ulogama, kako nasilnika, tako i žrtava nasilja, ali i onih koji svojim činjenjem ili nečinjenjem omogućavaju nasilje. Moguće je tako npr. identifikovati nasilje koje se dešava između samih sportista, kako na utakmicama, tako i na treninzima, na pripremama, u klupskim prostorijama ili na drugim javnim mestima (Ćurguz, 2007). Poznati su i slučajevi nasilja trenera nad sportistima, ali i obrnuto, nasilje sportista nad trenerima, pa i upravama klubova, a ne retko je i tzv. „institucionalizovano nasilje“ kada klupski moćnici odstranjuju iz takmičenja talentovane sportiste koji su im pali u nemilost, kao i povređivanje sportista usled preintenzivnih treninga i takmičenja (Bodin i dr., 2007: 16). Poznato je i da ekstremistički pokreti na sportskim stadionima beskrupulozno paradiraju svojim ideologijama, zbog čega stadioni postaju mesta rasističkih i ksenofobičnih manifestacija, ili čak poprišta etničkih, kulturoloških, religijskih i međunacionalnih konflikata.² Moguće je i nasilje roditelja nad decom i mlađim sportistima, kada roditelji u želji da im deca po svaku cenu ostvare zna-

² Sukob između hrvatskih i srpskih navijača na evropskom prvenstvu u vaterpolu 2003. godine delovao je u nekim momentima kao poprište bezumlja, zbog čega je onemogućeno službeno proglašenje pobednika i podela medalja (B92, 2005).

čajnije sportske rezultate i karijere, pribegavaju pritiscima koji ne retko mogu da prerastu u pravo nasilje (Anastasovski, 2012).

Ipak, kada se govori o sportskom nasilju, najčešće se misli na ono najo-pasnije masovno nasilničko ponašanje, visokorizično sa stanovišta mogućeg broja viktimiziranih, čije su žrtve uglavnom navijači i sportska publika, poput nasilja publike prema protivničkim navijačima, koje se još naziva i nasilje gledalaca (*spectators violence*). Naravno, ne previđaju se ni drugi pravci viktimiziranja, npr. takmičara, sudija, trenera i funkcionera protivničkih klubova, ali i prema sportistima, navijačima i upravama sopstvenih klubova, odnosno timova za koje se navija.³ Da i reagovanja policije mogu da dovedu do žrtava, ilustruje drastičan primer krvavog gušenja sukoba među navijačima u Moskvi 1982. godine, nakon izjednačenja u utakmici Kupa UEFA između Spartaka i holandskog Haarlema, kada je ubijeno 340 ljudi u energičnoj policijskoj akciji protiv razuzdanih Spartakovih navijača. Poznati su i obračuni navijača koji navijaju za isti klub, ali se bore za prestiž, navijačku teritoriju, vođstvo organizovanih navijačkih grupa ili preuzimanje vansportskih lukrativnih aktivnosti, kako legalnih (kafići, kiosci brze hrane, automehaničarske radionice), tako i nelegalnih (trgovina drogama), i slično (RTS, 2013). Zbog svega toga, možda je preciznije govoriti o nasilju do koga dolazi u vezi sa sportom, nego o sportskom nasilju, jer je jasno da najviše nasilja i žrtava tog nasilja ima oko sporta, i u odnosima različitih sportskih aktera, čak mnogo više nego za vreme i tokom samih sportskih dešavanja (Plavšić, Igrutinović, 2014: 19).⁴ Ipak, u ovom radu ćemo koristiti kao kraći, prihvaćeniji i jasniji termin „sportsko nasilje“ uz svest o izvesnoj nepreciznosti tog pojma. Predmet rada je analiza mehanizama i uzroka viktimizacije sportskim nasiljem, kao i tipologija žrtava sportskog nasilja i identifikovanje odgovornih aktera. Cilj rada je da se kroz analizu pojedinih situacija ritualizovanog sportskog nasilja ukaže na činjenicu da se viktimizacija ne dešava slučajno, usled individualnih akata nepredvidljivog izbijanja agresivnosti, niti iz prenaglašene ljubavi prema sportu i klubu za koji se navija.

³ Poznat je sukob između pojedinih grupa Partizanovih navijača, posebno „Zabranjenih“ i „Alkatraza“, koji je rezultirao krvavim obračunima članova konfrontiranih grupa (B92, 2011).

⁴ Nasilje koje se odigrava na samim igralištima i borilištima simboličke je naravi i retko ostavlja žrtve, jer je sam današnji sport u svom modernom obliku „saniran“, kroz znatno smanjivanje fizičkog nasilja među učesnicima, i u tom aspektu, učinjen relativno bezbednom, neviktimizujućom aktivnošću (Bodin i dr., 2007: 12).

Nasilje gomile

Iako u današnje vreme nasilja ima manje u samom takmičarskom toku, zabrinjava nasilje oko sporta, što se posebno odnosi na najteže oblike nasilja, tzv. „nasilje gomile“, koje dovodi u opasnost živote desetina ili čak stotina ljudi. Inače, „nasilje gomile“ nije isključivo fenomen modernog sporta i današnjeg društva, jer je ostalo zabeleženo više slučajeva masovnog viktimiziranja publike i sportskih suparnika u raznim istorijskim razdobljima.

Jedan od najranijih zapisa o sukobima između suparničkih navijača potiče od Tacita (Analii, 14.17), i opisuje nerede u Pompejima 59. godine. Tokom gladijatorskih igara koje je u gradu organizovao izvesni Livenius Regulus, grupe gledalaca iz Nucerije i Pompeja počele su međusobno da razmenjuju uvrede a potom i kamenice, da bi neredi prerasli u oružani sukob. U sukobu je ubijeno i ozleđeno toliko ljudi pa je građanima Pompeja nametnuta desetogodišnja zabrana učestvovanja na sportskim takmičenjima, a navijački klubovi su raspušteni (Bodin i dr., 2007: 19).

Kada se govori o sportskom nasilju, posebno o nasilju gomile, takođe je potrebno uočiti o kojim se sportovima radi, jer nisu svi sportovi podjednako poprišta tog masovnog vida nasilja, niti svi podjednako predstavljaju potencijalno nebezbedne sredine. Pre svega, ohrabruje da se u velikoj većini sportova uopšte ne dešavaju nikakvi akti nasilja. Nasilja nema ni u jednom od bazičnih sportova, atletici, plivanju, gimnastici, a nema ih ni u borilačkim sportovima, poput rvanja, karatea, džudoa, mačevanja, pa ni boksa, koji se smatra najgrubljim borilačkim sportom, niti njegovim savremenim varijantama kik boksa. Nema ga ni u nekim profesionalnim sportovima u kojima se zarađuje veliki novac i koji uživaju globalnu popularnost, kao što su, na primer, tenis i golf, auto trke, alpske skijaške discipline i umetničko klizanje. Stoga, cirkulacija velikih srota novca ne može sama po sebi da se smatra uzrokom sportskog nasilja, zbog eventualno prisutnog prenaglašenog nastojanja da se dođe do pobjede po svaku cenu. Svi ti sportovi jednostavno ne podstiču lokalne, nacionalne i međunarodne antagonizme, i uopšte nisu ambijent nasilja gomile (Bodin i dr., 2007: 16).

Nasilje gomile se, u stvari, obično povezuje sa grupnim sportovima, odnosno igrami loptom (Vučićević-Miladinović, 2010), ali i tu kritička analiza jasno ukazuje da je nasilje koje se eventualno ponekad dešava u gledalištima košarkaških, rukometnih, hokejaških ili vaterpolo utakmica, samo rezultat specifičnog

„prelivanja“ navijačkog nasilništva iz fudbala.⁵ Dakle, ako hoćemo da budemo precizni, pojam „nasilje u sportu“ odnosno nasilje gomile kao njegov najopasniji vid, zaista se najviše odnosi na nasilje koje se dešava u, i oko fudbala, jer je fudbal sportska igra koja je i istorijski, i u savremenim uslovima primarni izvor masovnog sportskog nasilja, odakle ga organizovani navijači, u kritičnim sportskim ili političkim momentima, prenose i na druga sportska borilišta.

Nasilničko ponašanje u fudbalu potiče, naime, iz vremena početaka savremenog fudbala,⁶ kada je ta igra iz elitnih engleskih škola i univerziteta počela da se igra i u običnom narodu, na terenima na kojima je publika bila odvojena od igrališta samo konopcem. Tadašnja fudbalska publika nije sedela, već je mečeve pratila u pokretu za kretanjem lopte oko terena, a budući da su bili razdvojeni samo konopcem, mečevi su se često završavali u opštoj tuči igrača i gledalaca. Ta divlja, rušilačka jurnjava publike i igrača za loptom, bila je dugo vremena sastavni deo fudbalskog spektakla, koji se zadržao uprkos svih poboljšanja fudbalskih gledališta. Naime, i pored tih početnih poboljšanja uslova odigravanja i praćenja fudbalskih mečeva krajem 19. i početkom 20. veka (amfiteatarske tribine pokrivenе krovnom zaštitom od vremenskih uslova, jake i visoke ograde između igrališta i gledališta), opšte tuče navijača nisu prestale da se dešavaju. Ako posmatramo sa tog aspekta, fudbal je, dakle, „po tradiciji“, izvor sportskog nasilja koje su fudbalski navijači vremenom preneli i na druge sportske discipline. Tome doprinosi agresivna igra koja je postala javno afirmisana i prihvaćena vrlina savremenog fudbala (Božović, 2007: 100-105), a agresivno navijanje deo tog sportskog scenarija.

U razdoblju od početka 20. veka do 1960-tih godina, nasilni incidenti nastajali su zbog percepcije suđenja igre ili opšteg sportskog rivalstva. Oni su

⁵ Fenomen „prelivanja“ navijačkog nasilništva je fenomen koji deluje u svim pravcima, i iz fudbala u druge sportove, i iz drugih sportova u fudbal, ali i između drugih sportova međusobno. O tome organi zaduženi za bezbednost sportskih priredbi itekako vode računa. Tako je npr. meč 13. kola Superlige Srbije između Voždovca i Novog Pazara, koji je trebalo da se odigra u Beogradu u novembru 2014. godine, neposredno nakon ubistva srpskog navijača u Istanbulu, odložen kako bi se izbegli eventualni incidenti (Tanjug, 2014). Iz istih razloga odložena je i vaterpolo utakmica između Partizana i Galatasaraja u Ligi šampiona, iako je prošlo nedelju dana od tragedije u Istanbulu, i uprkos spremnosti oba kluba da odigraju utakmicu u redovnom terminu (Nikolić, 2014).

⁶ I mnogo pre formiranja savremenog fudbala u drugoj polovini 19. veka, on je bio povezan sa nasiljem, već od samog svog nastanka u 13. veku u Engleskoj. Srednjevekovne „fudbalske“ utakmice su podrazumevale učešće stotine igrača i zapravo su predstavljale borbe mladih muškaraca iz suparničkih sela i gradova, koji su na ovaj način rešavali lične nesporazume i svađe oko zemljišta (Vučićević-Miladinović, 2010).

se uglavnom izražavali šovinizmom, besom ili spontanim izgredništvom, kao obeležjima kulture tipične fudbalske publike, mahom pripadnika radničke klase (Bodin i dr., 2007: 26).

Ali još tada je započela tendencija da preko ispoljavanja privrženosti svom klubu, ili nezavisno od toga, navijači sve više demonstriraju osećanja nacionalne pripadnosti (Čolović, 2000). Oblici nasilja koji su počeli da se dešavaju na fudbalskim stadionima, i oko njih, bili su očigledno sve manje spontani. Oni nisu nužno bili uzrokovani bilo čime u samoj igri, rezultatom utakmice ili incidentima na terenu (odlukom sudske komisije, prekršajem, ponašanjem igrača na klupi, ili u igri), pa čak ni izazvani od strane protivnika. Ponekad je nasilje bilo ekstremno i uključivalo je veliki broj ljudi, ali ono više nije bilo povremeno ili impulsivno, povezano s rezultatom ili određenim elementima prema obrascu frustracije i agresije, nego je postalo organizovano, kolektivno i često unapred isplanirano (Bodin i dr., 2007: 25). Huliganstvo se počelo definisati kao nasilje koje je izvršeno svesno, na organizovan, strukturiran i osmišljen način, zapravo vrlo slično organizovanom kriminalu (Bodin i dr., 2007: 26) sa kojima postoje i druge veze, pre svega personalnog karaktera. Postaje i spolja vidljivo da funkcija rituala navijanja i rituala pratećeg nasilja nije samo da se podrže sportski uspesi „svojih“ po svaku cenu, niti da je pripadnost organizovanim navijačkim grupama deo burnog odrastanja i sazrevanja mladića, već i da se omogući ostvarivanje raznih finansijskih, političkih, klasnih, kriminalnih i raznih drugih vansportskih interesa iza glavne scene, koji su često nevidljivi na prvi pogled (B92, 2009).

Fudbalski stadioni kao poprišta viktimizacije

Fudbal je danas strast miliona, koju dele ljudi svih kontinentata i svih rasa, pa je i to specifično nasilje gomile koje ga prati, takođe globalnog karaktera. Ali i pored znatno osavremenjenih uslova sportskih borilišta na kojima se igraju fudbalske utakmice, kao i detaljno razrađenih pravila ponašanja igrača i svih drugih aktera fudbalske igre, i dalje postoji ta, nikada ugašena strastvena želja fudbalskih navijača da se umešaju, bilo tako što će da utrče u teren, bilo na onaj deo tribina namenjen protivničkim navijačima, i izazovu masovnu tuču. Poslednji zabeležen slučaj se desio u polufinalu afričkog Kupa nacija kada je pri rezultatu od 0:3 za gostujuću Ganu, utakmica prekinuta jer su, ogoljeni zbog poraza i eliminacije, domaći navijači upali u teren. Zbog ovog inci-

denta utakmica je bila prekinuta 35 minuta, a red je uspostavljen tek energičnom akcijom brojnih policijskih snaga (Bećagović, 2015). I dok je uspostavljanje sigurnosnih kordona oko stadiona, zajedno sa podizanjem ograda, trebalo da posluži smanjenju nasilja unutar stadiona, nasilje se nije uspelo potpuno eliminisati (Bodin i dr., 2007: 30). Nasilje se, u stvari, premestilo na ulice i centre gradova, i više uopšte nije povezano sa utakmicama. Tuče se dogovaraju između organizovanih grupa, uz upotrebu savremenih sredstava komunikacije, kao što su internet ili mobilni telefoni, i odigravaju se na mestima daleko od stadiona (Council of Europe, 2005b: 8).

Rituali sportskog nasilja mogu se najlakše uočiti u stadionskim koreografijama navijačkih grupa koje se odnose na način navijanja na tribinama, ali i na unutargrupnu dinamiku navijačkih grupa, ponašanje navijača pre i posle mečeva, njihov izgled, pesme. Ne treba ispustiti izvida da i savremeni stadioni predstavljaju, po mišljenju mnogih, svojevrsne škole varvarstva. Naime, to je ambijent koji, po nekim mišljenjima (Simonović, 2013), već i svojim izgledom sugeriše mladima da nisu ljudi i da se od njih i ne očekuje ljudsko, već varvarsko, vandalsko, životinjsko ponašanje.⁷ Poštovanje savremenih arhitektonskih zahteva za podizanje nivoa bezbednosti publike, sigurno značajno doprinosi da se ta bezbednost zaista poveća, ali to ne sme da bude jedina mera preduzeta sa tim ciljem.

Ni savremeni stadioni, dakle, ne mogu potpuno da iskorene onu iskonsku strast fudbalske publike koja postoji od kada postoji ta igra, a to je da izazovu ili bar da se umešaju u incidente, da nezadovoljni uzmu „pravdu“ u svoje ruke, ili da posle pobeđe svoga tima, podele radost na terenu sa njima, ali i da triumfalnim izlivima ponize protivničke navijače. Ali mogu sigurno da preveruju ili umanju opasnosti na samom stadionu. Činjenica naše stvarnosti je da su u Srbiji stadioni stari tako da, kada dođe do nemira na utakmicama, policija teško može da zaštitи igrače, sudije, kao i one gledaoce koji nisu učesnici nasilja. Zbog toga se ulaže u mere bezbednosti, kao npr. na Gradskom stadionu u Novom Pazaru gde je u januaru 2015. godine počelo postavljanje 30 kamera za video nadzor, kojim tamošnji fudbalski Superligaš želi da podigne nivo bezbednosti na znatno viši nivo tokom odigravanja utakmica na ovom sportskom

⁷ Oblik stadiona, visoka žičana ograda ojačana betonom, policijski kordoni, pendreci, suzavci, kamere, kontrole, iskežene čeljusti treniranih policijskih pasa, kopita konja, borna kola, vodenii topovi. Stadion je slika nasilja i ujedno poziv na nasilje (Simonović, 1995).

objektu (Kočović, 2015).⁸ Pored toga, dosadašnje iskustvo pokazuje da organizovane navijačke grupe mogu da nađu dosta prilika za sukobe i izvan stajiona, pa prevencija takvih nemilih događaja ne sme da se ograniči samo na fizičku rekonstrukciju samih sportskih borilišta.

Karakteristike žrtava sportskog nasilja

Najčešći akteri nasilja gomile su pripadnici organizovanih navijačkih grupa, ali i najčešće žrtve su takođe pripadnici istih takvih grupa, samo iz suparničkog navijačkog „tabora“. Zbog toga je potrebno analizirati ko zapravo sve strada od sportskog nasilja, od koga, i kao posebno važno, u kojim situacijama. Jer ako se žrtve i nasilnici ne razlikuju značajno, onda zapravo i nije njihova razlika ta koja dovodi do nasilja, već su to situacije u kojima se oni zajednički nalaze, tj. u kojima zajedno učestvuju. Pada u oči društvena prihvatljivost i dozvoljenost ritualizovanih oblika sportskih antagonizama u kojoj se oni nalaze, a koje mogu da se identifikuju kao rituali sportskog nasilja. U njima ni doprinos žrtve ne sme da bude zanemaren, bez obzira da li se radi o žrtvama koje su „provocirale“, odnosno svojim ponašanjem neposredno doprinele i izbijanju sukoba i njegovom eskaliranju, ili se radi o tzv. nevinim, odnosno, slučajnim žrtvama, neuplenenim u ceo nasilni scenario navijačkog huliganizma. Po teoriji životnog stila (Ignjatović, 2008: 178), rizici se povećavaju za one pripadnike određenih grupa koji se svesno odluče za ponašanje u okviru određenog životnog stila. Žrtve sportskog nasilja, zato, mogu da se klasifikuju kao žrtve saučesnici, žrtve provokatori, pa i kao tzv. alternativne žrtve, kao kod duela kada svaki od učesnika pristaje na tu ulogu koja nosi rizik kolektivne viktimizacije (Ignjatović, 2008: 179).

Žrtve sportskog nasilja spadaju tipološki u žrtve nasilničkog kriminaliteta (Plavšić, Igrutinović, 2014: 22), ali su takođe, u određenim situacijama, i žrtve konvencionalnih zločina (krvnih i imovinskih delikata, organizovanog kriminala), kao i žrtve zloupotrebe moći. Karakteristično je za žrtve sportskog nasilja da one nemaju tipičan psihološki profil žrtve, niti u društvenom ambijentu u kome se i same ponašaju nasilno ili čak i kriminalno, uopšte odigravaju

⁸ Iako je investicija vredna čak milion dinara, u upravi Plavih kažu da je višestruko manja od do sada plaćenih kazni Fudbalskom savezu Srbije zbog nereda navijača. Fudbalski klub Novi Pazar je od ulaska u Super ligu 2011. godine zbog nereda navijača za kazne platio preko pet miliona dinara, i odigrao 12 utakmica, dakle skoro svaku četvrtu utakmicu, bez publike.

ulogu žrtve (Konstantinović-Vilić i dr., 2009: 469). Ta uloga, i njeno društveno odigravanje, uglavnom je karakteristika dugotrajno viktimiziranih ženskih žrtava drugih, uglavnom privatnih, oblika nasilja u njihovim tipičnim rodnim ulogama. Rodne uloge mlađih muškaraca su suprotno tim ženskim ulogama, izrazito akterskog, aktivnog karaktera, sa prevashodnom namerom da se bude onaj koji viktimizira druge, a ne onaj koji je viktimiziran.

Žrtve sportskog nasilja su uglavnom situacione žrtve do kojih dolazi usled povišenih emocija od kojih je najizraženije prisustvo gneva, straha, mržnje, zavisti (Mirić, 2011: 83-84). Ali pored tih situacionih žrtava, postoje takođe i žrtve dugotrajnih sukoba između navijačkih grupa oko podele teritorije, bilo navijačke, bilo nekih drugih, vantsportskih (uglavnom kriminalnih) aktivnosti, kada najviše podsećaju na žrtve mafijaških obračuna (RTS, 2008).

Žrtve sportskog nasilja su uglavnom mlađi muškarci, pripadnici navijačkih grupa, dok su izvršioci sportskog nasilja, takođe, mlađi muškarci, pripadnici navijačkih grupa, dakle njihovi vršnjaci. Zbog toga se može konstatovati da je osnovna karakteristika viktimizacije sportskim nasiljem to što između viktimiziranih i viktimizatora ne postoje gotovo nikakve relevantne društvene razlike (osim različitih navijačkih preferenci), ni u godinama, nacionalnoj i polnoj pripadnosti, niti socijalnom statusu, pa ni pripadnosti istoj, navijačkoj subkulturni. Kao karakteristika, takođe, uočava se da viktimizaciji sportskim nasiljem uglavnom ne prethodi konkretizovana diskriminacija zasnovana na stvarnoj, ličnoj pripadnosti žrtava ni jednoj, određenoj diskriminisanoj grupi, identifikovanoj kao najčešće izloženoj diskriminaciji (Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, 2013: 35).⁹ Slična situacija je i sa nepostojanjem tzv. personalizovanog govora mržnje, ali uz prisustvo opšteg govora mržnje, kao generalno shvaćenog elementa koreografija sportskih konfrontacija koje uvek sadrže uvredljiv, izazivački govor, a koji se ritualno koristi bez konekcije sa stvarnom seksualnom orientacijom i nacionalnom pripadnosti, kao provokacija.

⁹ Osobe sa fizičkim invaliditetom, osobe sa mentalnim invaliditetom, starije osobe, žene, siromašni ljudi, LGBT osobe, verske manjine, izbeglice, azilanti, stranci, oboleli od HIV-a.

Sport kao ritual, rituali u sportu

Analiza pojedinih tipičnih situacija sportskog nasilja ukazuje na činjenicu da do žrtava tog vida nasilja ne dolazi slučajno, i ne usled individualnih akata nepredvidljivog izbijanja agresivnosti, i sigurno ne iz prenaglašene ljubavi prema sportu i klubu za koji se navija. Žrtve sportskog nasilja bivaju viktimizirane u sistemu ritualizovnih oblika odnosa i ponašanja vezanog za sport i za organizovane navijačke grupe (Mršević, 2014a: 10). Postojanje ritualnog karaktera tih situacija, u kojima tipično dolazi do viktimiziranja, doprinosi formirajuju stava da je odgovornih mnogo više od samih nasilnika, kao „neposrednih izvršilaca“. Naime, rituali su vid društveno prihvaćenog oblika ponašanja, koji zadovoljavaju interes mnogih vidljivih i nevidljivih aktera, pa su kao poželjni i korisni, ne samo tolerisani, već i podržani.

Rituali su društveni performansi utvrđene koreografije, koji u suštini predstavljaju obrede zajedništva, čija je svrha potvrđivanje pripadnosti manjoj ili većoj socijalnoj zajednici, od nacije do kluba navijača. Osim svoje primarne svrhe, rituali takođe, sa svoje strane, često imaju funkciju da podrže tradicionalne oblike društvene hijerarhije i vlasti. Naime, široko prihvaćen funkcionalistički pristup tumačenja rituala ukazuje da je ritual homeostatski mehanizam (mehanizam koji održava unutrašnju stabilnost i koherentnost društvene zajednice), uprkos spoljnim i unutrašnjim izazovima i tenzijama. Funkcionalistički pristup ritualizacije društvenih konflikata omogućava održavanje društvene ravnoteže, uz pomoć više struktturnih performativnih modela, i simbola (Mršević, 2014b: 230).

I sam sport, generalno, može da se smatra jednim nizom rituala današnjeg vremena. Sportsko nasilje je, sa svoje strane, jedan od visoko ritualizovanih, pratećih elemenata sportskih zbivanja, sa svim navedenim osobinama i funkcijama rituala. Neki autori smatraju da je koren sporta u nasilju, u drevnim ritualima ili ratovima kao prekretnicama u životu društva (Bodin i dr., 2007: 11). Saznavanje funkcionisanja rituala sportskog nasilja pomaže u otkrivanju njegove suštine. U svetlu tog, funkcionalističkog shvatanja rituala, ritualizovani huliganizam i vandalizam navijača, naime, može da se sagleda i u funkciji omogućavanja izlaska iz liminalne zone mladosti i prijema momaka u svet odraslih, punopravnih članova društva, u procesu stvaranja muške zajednice odraslih, specifične za patrijarhalni *communitas*. Moderan sport je uvek bio osnovni domen kulture za stvaranje i reprodukciju dominantnih, heteroseksualnih muških identiteta (Đuljanoti, 2008: 128). Pomovisana sportska muškost

se ogleda u spremnosti da se „stavi glava tamo gde mnogi ne bi ni nogu“. Nedavno postizanje odlučujućeg gola u poslednjim minutima meča od strane povređenog igrača u tom vrednosnom sistemu se smatra činom vrhunskog sportskog herojstva i primerom za uzor.¹⁰

Navijanje pozitivno vrednuje i podržava takve sportske manire, dodajući sa svoje strane svoj doprinos egzaltiranoj muškosti. Navijanje zato predstavlja tipičan obred zajedništva, pripadnosti navijačima jednog određenog kluba, određene grupe iz određenog kraja, ali i pripadnicima određene generacije, klase i nacije. Sadržina ritualnog performansa nasilja navijačkih grupa obuhvata bodrenje svoje ekipe, zahteve da se pobedi, postigne gol, da „svi krenu u napad“, isterivanje loše sportske sreće, ili vređanje protivničke ekipe,¹¹ njihovih navijača i funkcionera, sudija, zahtev da se „pokida“, „rasturi“, „pregazi“ protivnička ekipa, ali i vređanje i isterivanje uprave kluba za koji se navija, vređanje sopstvene ekipe ako izgubi meč ili se po mišljenju navijača, ne trudi dovoljno. Potenciran je osećaj pripadnosti grupi, jer to donosi i anonimnost kao neograničenu moć i oslobođanje od lične odgovornosti (Vučićević-Miladinović, 2010). Takođe, fenomen sugestibilnosti je izraženiji u stanju gubitka ličnog identiteta, pa tako čovek postaje prijemčiviji za svaku vrstu ideje i dela koja potekne od strane grupe. Ove karakteristike perioda adolescencije su posebno značajne, jer se maloletnici upravo i udružuju u maloletničke grupe i bande da bi kroz zajedničko delinkventno ponašanje zadovoljili potrebu pripadanja grupi, koja je u ovom razvojnog periodu posebno izražena (Mirić, 2011: 85). Oni teže da se emancipuju od roditeljskog ograničavanja i ništa nije neprijatnije adolescentu nego prebacivanje i ruganje da je nesamostalan, da je potpuno pod kontrolom roditelja, posebno majke. Zbog svojih psiholoških karakteristika i činjenice da se nalaze na raskrsnici između detinjstva i odra-slog doba, mladići su posebno podložni uticajima okoline koja ih može odvesti, s jedne strane ka komformističkom ponašanju, a sa druge, ka kriminalnom ponašanju. Kojim će putem maloletnik krenuti zavisi od mnogo faktora, među

¹⁰ Krvave Banetove kopačke iz polufinala Liga kupa protiv Liverpula oduševile su čak i Žozea Murinja. „Imao je gadnu posekotinu i sa takvom nogom nam je doneo pobedu. Banetovu kopačku treba poslati pravo u akademiju, kako bi deca mogla da vide kako se bori za klub“ – rekao je Murinjo (Internacionalni, 2015).

¹¹ Provokativan, uvredljiv navijački stil neguje se kao redovni izraz navijačkih strasti, navodimo samo nedavni primer događaja u Istanbulu: „U hali smo bili izloženi skandariranju Srbe u bunar, kao i provokacijama sa zastavama Kosova“ (Agencije, 2014).

kojima se, po mišljenju autora, ličnost samog maloletnika i uticaj šireg i užeg okruženja izdvajaju kao najvažniji (Bodin i dr., 2007: 89).

Uprkos opadajućem kvalitetu sportskih takmičenja u Srbiji, slučajevi nasilja, i to onih sa smrtnim ishodima kao najtežim posledicama, ne prestaju da se dešavaju i uznemiravaju javnost kao tragični ishodi povišenih sportskih strasti u pregrjejanim sportskim atmosferama, a nastavak i razbuktavanje rušilaštva kao da je usmereno protiv samih temeljnih vrednosti građanskog društva (Čolović, 2000). Poslednji slučaj koji se desio nedavno, kada je navijač Crvene zvezde ubijen u novembru 2014. godine u Istanbulu pre košarkaške utakmice, još jednom je pokrenuo novi talas zabrinutosti situacijom u, i oko popularnih grupnih sportova i opšte nebezbednosti sportskih događaja. Ponovo je postao aktuelan stav da sport proizvodi ozbiljnu „dozu“ nebezbednosti (Savković, Đorđević, 2010: 7), koja dovodi do povišenog rizika od viktimizacije. Uz njega je, takođe, prisutan i stav da treba diferencirati sport uopšte od navijača huligana, jer je huliganizam izvor nebezbednosti (Savković, Đorđević, 2010: 11), a ne sport sam po sebi. Na to se nadovezuje, kao korak dalje, i stav da zapravo ni huliganizam nije toliko izvor nebezbednosti, već su to, pre svega, kriminalci koji kao vođe navijača (Simonović, Otašević, Đurđević, 2014: 109), predvode nasilne obračune među navijačkim grupama, pretvarajući navijačke grupe u filijale svojih kriminalnih aktivnosti (B92, 2009).

Ritualizovani oblici sportskog nasilja

Ritualizovani oblici sportskog nasilja, mogu se podeliti u tri grupe: 1) ritualno nasilje u vezi sportskih takmičenja; 2) rituali nasilja unutar navijačke grupe; i 3) rituali spoljašnjeg omogućavanja nasilja navijačkim grupama. Svi ovi oblici ritualizovanih oblika sportskog nasilja nesumnjivo dovode do žrtava, predstavljajući, gore pomenuti, viktimizirajući, situacioni ambijent koji pogoduje uzročnoposledičnom sledu nasilnih zbivanja (Mršević, 2014b: 216).

Žrtve ritualnih masovnih tuča policije i navijača na tribinama su, pre svega, brojni povređeni navijači i policajci, ali i obična publika, gledaoci koji su se našli nevoljno na udaru nasilnih događaja na tribinama. Kada se tok utakmice ne svidi organizovanim navijačkim grupama, zato što njihov tim gubi, zato što sumnjuju u nameštenost utakmice ili pristrasnost sudske komisije, zato što ne igra nji-

hov omiljeni igrač ili ga je povredio protivnički igrač, ili njihov tim igra defanzivno, počinje nasilno izražavanje nezadovoljstva, vandaliziranje mobilijara¹² na stadionu, potom, napadi na protivničke navijačke grupe, izazivanje nereda po svaku cenu. Reagovanje policije, obično, može da dovede do masovnog okršaja na tribinama.

U ovu vrstu ritualnog nasilja spada i nasilje neizazvano takmičarskim rivalitetom, kao vrsta ritualnog nasilja radi nasilja. Kad navijači po svaku cenu žele nasilje, onda i prijateljske utakmice prvoligaša s trećeligašem postaju rizične, što dokazuje da navijačko nasilje nije uvek, i ne mora uopšte ni da bude, uzrokovano sportskim događajima. Sam tok utakmice, koliko god da je stresan, huligane nužno ne interesuje. Njihov „program“ se odvija nezavisno od događaja na terenu: pirotehnika će svakako biti upotrebljena, kao i naročito pripremljena scenografija, uključujući provočiranje protivničkih navijača i igrača.

Ritualno sučeljavanje rivaliziranih navijačkih grupa izvan stadiona, dogovorene masovne tuče, organizovanje „vrućeg gostoprимstva“ gostujućim navijačima, ritualno „dokazivanje“ na protivničkoj teritoriji izazivanjem incidenata, takođe rezultiraju brojnim povređenim učesnicima, vandaliziranjem javne i privatne imovine, i ugrožavanjem života i opšte bezbednosti. Navijačke tuče odavno su postale sastavni deo života u većim gradovima. Do sukoba pripadnika različitih navijačkih grupa obično dolazi pre i posle utakmica, često po samom osnivanju grupe, koja je željna dokazivanja, ali i prilikom događaja koji nemaju veze sa sportom, poput Parade ponosa (Ekipa Press-a, 2011). Masovne međusobne tuče navijačkih grupa i sa policijom paradigmata su rituala sportskog nasilja, i najčešće se upravo na njih misli kada se analizira sportsko nasilje. One se dešavaju između navijača različitih klubova i izvan sportskih borilišta, što se takođe smatra ritualizovanim sportskim nasiljem, iako se ne dešava neposredno na, niti oko sportskih borilišta.

U ovaj tip ritualnog nasilja spadaju i napadi na sudije i gostujuće igrače što je odavno deo pratećeg „folklora“ utakmica. Iako ove masovne tuče različitih navijačkih grupa, odnosno tuče grupe i policije, uglavnom nisu unapred zakazane, veoma liče na njih po broju učesnika i obično ozbiljnim posledicama, ali i jer su očekivane po mestu i vremenu dešavanja (pre ili posle utakmice, oko stadiona, železničkih i autobuskih stanica na koje dolaze gostujući navijači, i slično), i od ranije su poznate kao jedna od dominantnih manifestacija huliganizma (Dunning, 1994: 136).

¹² Inventar na stadionu.

Rituali unutar navijačke grupe, kao što su npr. borba za prestiž i vođstvo, incijacija novih članova, inherentno su nasilnog karaktera i kao takvi viktimiziraju poražene, mlađe, slabije, novodošavše. Pojedinci-vođe koji imaju istaknut položaj, postoje u svim strukturiranim grupama, kao što su i navijačke skupine. Kada govorimo o vođama možemo ih definisati kao pojedince koji imaju veliki uticaj na ostale članove grupe koje predvode, i iz tog razloga su veoma važni kada se govori o huliganizmu (Ekipa Vremena, 2013).¹³ Nekadašnji predsednik Tadić je za njih 2011. godine rekao da „švercuju narkotike ili učestvuju u drugim kriminalnim radnjama. Zarađuju novac i plasiraju ga kao dominantnu činjenicu u svojim odnosima u navijačkoj grupi“ (Status, 2011). Opšte je poznato široj javnosti u Srbiji, da se u upravnim odborima klubova nalaze i vođe navijačkih grupa, da njihova uloga nije samo marginalna, već često njihov glas biva odlučujući u donošenju konačne odluke (B92, 2011). Oni se često koriste kao pokretačko oruđe za izvršavanje prljavih poslova, poput neke smene u klubu, ili druge promene do koje se ne može doći nekim konvencionalnim putem.

U TV serijalu *Insajder* navodi se da je poslednjih godina protiv vođa navijača Zvezde, Partizana i Rada podneto više od stotinu krivičnih prijava za teška krivična dela, ali da godinama nema pravносnažnih presuda, tako da je očigledno da je njihova nekažnjivost deo ritualnog funkcionisanja navijačkih grupa u kontekstu ritualizovane podrške izvansportskih aktera (Stanković, 2010). Ipak, neki autori ukazuju da treba razlikovati kriminalnu karijeru vođa navijačkih grupa od većine navijača potpuno nekriminalnog ponašanja (Simonović, Otašević, Đurđević, 2014: 112). Postojeće vidljive privilegije pokazuju kako je vođenje navijačkih grupa izuzetno profitabilan posao. Tako dolazi i do nasilja pojedinih navijačkih grupa, koje predvode bande trgovaca drogom, i koji, uz druge nezakonite poslove, vrše i svoje „krvave obračune“ (Nedeljković, Pantić, 2013: 12).

Prilikom prijema novih navijača, obično onih mlađeg uzrasta, od njih se traži da izvrše različite zadatke. Navodi se da najmlađi navijači, praktično deca koja tuku navijače iz suprotstavljenih tabora, to rade uglavnom samo kao produžena ruka onih starijih, vođa, koji im nalažu da to urade. Da bi pristupili

¹³ Fudbalski huliganizam je termin koji su skovali mediji sredinom šezdesetih godina, u vreme kada je počelo televizijsko prenošenje utakmica i kada je radnička klasa prihvatile fudbal kao svoj sport. Ovaj termin se odnosi, kako na spontano nastale nemire na utakmicama čiji su inicijatori grupe navijača, tako i na organizovano nasilje i međusobne borbe bandi. Ove bande povezuju svoj identitet sa određenim fudbalskim timom, i usmeravaju svoje nasilničko ponašanje na bandu nekog drugog tima, a njihovi sukobi često nisu vremenski ni prostorno povezani sa nekom konkretnom utakmicom (Vučićević-Miladinović, 2010).

nekoj navijačkoj grupi moraju da urade određene zadatke da bi dokazali da su zaslužili da budu primljeni. Neki se tetoviraju, da bi obeležili pripadnost, a neki tuku navijače suprotnog tabora. Krađe su takođe na repertoaru zadataka (Čomić, 2012). Uglavnom, nasilje je „ulaznica“ i za prijem u navijačku grupu kao i dalju izgradnju statusa pojedinog ekstremnog navijača unutar vlastite grupe. Svima, i novim i starim članovima, nasilje je način da pokažu da više nisu deca i da se dokažu kao „pravi i opasni“ navijači.

U TV serijalu „Dosije navijač“, članovi pojedinih navijačkih grupa su govorili o svojim iskustvima, kao, na primer: „Dobiješ zadatke, ako ih ispunjavaš kako treba, tako napreduješ. To je značajan momenat kada napreduješ kao navijač, kada pokažeš dovoljno odvažnosti i hrabrosti. Napreduje se ako pokažeš da „imaš muda“. Kroz sukobe se iskristalizuje ko je ko, ko je za vođu, veće ili manje grupe, ko je možda infiltriran policijski doušnik. Zato se svi trude da pokažu koliko mrze policiju da ne bi na njih pala sumnja“ (RTS, 2008). Vrbuju se učenici osnovnih ili početnih razreda srednje škole. Ti dečaci za godinu-dve postaju najluđi u grupi, dokazuju se i rade najprljavije poslove za vođe (Lalić, 2013).

Ritualna teritorijalnost navijačke grupe, u, i izvan sportskih arena, podrazumeva nasilno prisvajanje delova grada, ili delova tribina domaćeg stadiona koji se smatraju kontrolisanom teritorijom određene navijačke grupe. To podrazumeva „odbranu teritorije“ svim pa i fizičkim silama, kažnjavanje za pokušaj brisanja „svojih“ grafita, ili druge „povrede“ vazdušnog, asfaltnog ili fasadnog prostora unutar bloka zgrada koji se označava kao teritorija određene navijačke grupe. Važna osobina navijačkih grupa je teritorijalnost prostora koji određena navijačka grupa zauzima na tribinama stadiona. I određene krajeve grada u kojima oni žive i skupljaju se pred utakmicu (npr. Dorćol, „epicenar ludila“ Zvezdinih navijača) označavaju grafitima i organizovano brane od navijača protivničkih timova, i svih onih, makar bili deca, sa obeležjima „pogrešnog“ kluba (Mršević, 2014c: 88). U Novom Sadu se, na primer, desila serija napada po školama na učenike sa obeležjima Zvezde i Partizana. Postoji i mit o delovima grada u Beogradu „zabranjenim“ za navijače jednih ili drugih „večitih“. Navijači FK „Vojvodine“ iz dela grada „Blok“ koji pripadaju grupi „Firma“ krenuli su u svojevrsno „zavođenje reda“ po sistemu „naš klub - naš grad“. Pod parolom, „Budi Novosađanin, navijaj za Vojvodinu! Šta traži neko u Novom Sadu u dresu Crvene zvezde ili Partizana“, oni pokušavaju na sve načine da izvrše pritisak na decu koja navijaju za beogradske klubove, žele da ih zaplaše i da im poruče da treba da navijaju za klub iz svog grada (Ekipa Press, 2011). Upadi publike na terene i tuče između navijačkih grupa postale

su učestale. Svaka grupa je gonjena željom za potvrđivanjem, sukobima s protivnicima i demonstriranjem svoje nadmoći, pravom žudnjom da bude viđena i prepoznata, željom za osvetom zbog poraza ili produženjem pobedničkog slavlja, nastojala osvojiti suparničku tribinu (Bodin i dr., 2007: 29).

Do ritualnog ujedinjavanja inače ljuto rivaliziranih navijačkih grupa dolazi u nameri sinergizovanja zajedničkih snaga radi efikasnijeg nasilnog obračuna sa navijačima iz susednih država, ili učesnicima parade ponosa. Nije redak ni fenomen ujedinjenja navijača radi nekog zajedničkog cilja koji se, po pravilu, postiže ekstremnim nasiljem udruženih snaga. Jedan od tih poznatih ciljeva je bilo udruživanje navijača radi sprečavanja održavanja „Parade ponosa“ pod okriljem desničarskih organizacija, mimo kojih postoji i osnovana sumnja da su nerede naložile i pojedine političke partije, crkve. Razlog udruživanja su i zajednički interesi, zajedničke vrednosti (Mršević, 2014b: 229). Poznato je i da su se navijači Partizana pridružili protestima koje su izražavali širom zemlje navijači Zvezde u traženju „pravde za Uroša“.¹⁴

Serija Insajder u dve epizode emitovane tokom 2010. godine pod nazivom „Nasilje uz blagoslov“, nastavak serijala „Nemoć države“, koji je izazvao brojne reakcije i pretnje novinarima Insajdera, takođe otkriva korene saradnje, odnosno da ekstremni navijači i ekstremni desničari u incidentima učestvuju zajedno, dok imaju podršku pojedinaca iz Srpske pravoslavne crkve (SPC), ali i pojedinih stranaka (Stanković, 2010).

Zaključak

Viktimizacija sportskim nasiljem predstavlja eskalaciju sukoba vrednostno dezorientisanih ljudskih zajednica poremećenih vrednosti (Dimitrijević, 2015). Taj sukob ljudskih zajednica koji čini srž sportskog nasilja, jedna je, još uvek, nedovršena priča, pa ima i onih koji kao zastrašujuć, ali mogući kraj, vide pobedu huliganskih plemena (Čolović, 2000), što bi kao neka negativna i neželjena utopija značilo ogromno povećavanje broja svih žrtava sportskog nasilja. Ta negativna vizija ipak predstavlja, pre svega, jednu retoričku hipotezu, i neće se ostvariti, između ostalog, i zbog egzistencijalne zainteresovanosti svakog društva da se procesi viktimizacije preveniraju, a broj rizičnih

¹⁴ Mišić, koji je u vreme napada bio nepoznat u navijačkim krugovima, na suđenju za napad na žandarma Trajkovića imao je šest branioca. Odbranu Uroša Mišića plaćali su Crvena zvezda, „delije“, ali i „grobari“, i ona je koštala najmanje 80000 evra.

situacija i žrtava redukuje. Kako je prevencija viktimizacije, takođe, i jedan od puteva prevencije zločina (Ignjatović, 2008: 179), jasno je da je prevencija bilo kog od pomenutih procesa viktimizacije sportskim nasiljem, dobar put smanjivanju nasilja gomile i huliganizma.

U smislu prevencije, Savet Evrope je preporučio ohrabrvanje nacionalnih sportskih saveza da vode promotivne kampanje tolerancije i fer pleja, kao redovni deo svojih svakodnevnih aktivnosti, pri čemu se fer ponašanje i tolerancija u sportu mora smatrati kao norma, a ne kao izuzetno ponašanje. Jer kada se društvena kohezija identificuje kao cilj od izuzetnog značaja, aktivnosti usmerene ka jačanju tolerancije i fer pleja moraju da budu kontinuirano izvođene i intenzivirane (Final Statement, 1998). Preporučuju se još i politike kontrolisanog tiketinga, zabrana ulaska na stadione za one koji su prouzrokovali i učestvovali u incidentima (što onemogućava prisustvo utakmicama ne samo jednog kluba ili u jednoj zemlji, već i u drugim zemljama Evrope), pretres publike na ulazu radi sprečavanja unošenja nedozvoljenih predmeta. Važan je, takođe, rad sa navijačima u sprovođenju edukativnih i sociokulturnih projekata sa ciljem promocije i nagrađivanja najboljih navijačkih klubova, njihovih organizatora, inicijativa prikupljanja sredstava i ohrabrvanje navijača da organizuju sopstvene redare (Council of Europe, 2005b).

Ali odgovor na pitanja kako spasiti društvo od huligana, pa i huligane od njih samih, odnosno kako prevenirati sportsko nasilje, je kompleksan i ne sadrži rešenja koja se odnose samo na njih kao aktere sportskog nasilja. Odgovor mora nužno da ide dublje u pozadinu problema ciljujući na sve one vidljive i nevidljive (ali aktivne) aktere u ritualizovanju, koji dopuštaju i koriste sportsko nasilja u sportske i vansportske svrhe. Krajnji cilj je, svakako, znatno redukovanje svih oblika nasilja, pa i nasilja gomile, odnosno sportskog nasilja uopšte. Zbog toga je pravi i jedini strateški odgovor nužnost dosledne izgradnje društvenog integriteta sa njegovim vrhunskim vrednostima, održivim razvojem, vladavinom prava i posebno, kvalitetom života (Šuković, 2013: 116) koji predstavlja ambijent sa izgrađenim mehanizmima protiv svakog vida nasilja i viktimizacije.

Literatura

- Bodin, D., Robène, L., Héas, S. (2007) *Sport i nasilje u Evropi*. Zagreb: Knjiga trgovina d.o.o.
- Božović, R. (2007) Agresija i nasilje u sportu. *Sociološka luča*, 2, str.100-105.
- Čomić, M. (2012) *Nasilje u sportu*. (neobjavljen seminarski rad odbranjen 2012. u okviru predmeta Fenomenologija nasilja). Novi Sad: Fakultet za evropske pravne i političke studije.
- Dunning, E. (1994) The Social Roots of Football Hooliganism: A Reply to the Critics of the 'Leicester School'. U: R. Giulianotti, N. Bonney, M. Hepworth (ur.) *Football, Violence and Social Identity*, London: Routledge, str.10-36.
- Đulijanoti, R. (2008) *Sport, kritička sociologija*. Beograd: Clio.
- Ignjatović, Đ. (2008) *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2009) *Kriminologija*. Niš: Pelikan Print.
- Mirić, F. (2011) Komponente afekata u strukturi ličnosti maloletnika sa delinkventnim ponašanjem, *Temida*, 3, str. 79-91.
- Mršević, Z. (2014a) Rituali sportskog nasilja. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2, str 9-33.
- Mršević, Z. (2014b) *Nasilje i mi – ka društvu bez nasilja*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Mršević, Z. (2014c) *Zločin mržnje, govor mržnje i grafiti mržnje – razumevanje povezanih odgovora na prenje*. Beograd: Kancelarija za ljudska i manjinska prava.
- Plavšić, P., Igrutinović S. (2014) Tolerancija ili nasilje – istraživanje i medijska slika. U: B. Bošković (ur.) *Menadžment bezbednosti sportskih takmičenja*, Beograd: Fakultet za sport Univerziteta Union, str. 19-25.
- Savković, M., Đorđević, S. (2010) *Na putu prevencije nasilja na sportskim priredbama: predlog regionalnog okvira saradnje*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
- Simonović, Lj. (1995) *Sport, kapitalizam, destrukcija*. Beograd: Lorka.
- Šuković, D. (2013) *Nejednakosti, nezaposlenost i kriza*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Internet izvori

Agencije (2014, 21. novembar) Ubijen navijač Zvezde u Istanbulu, Politika, Hronika. Dostupno na: <http://www.politika.rs/rubrike/Hronika/Ubijen-navijac-Zvezde-u-Istanbulu.lt.html>, stranici pristupljeno 1.1.2015.

Anastasovski, I. (2012) Nasilje u sportu kao zlo jednog društva, Savremeni sport. Dostupno na: <http://www.savremenisport.com/osnove-nasilje-u-sportu-kao-zlo-jednog-drustva.html>, stranici pristupljeno 21.8.2014.

Bećagović, M. (2015, 5. februar) Haos na afričkom kupu: navijači Gane umalo linčovani a njihova selekcija u finalu. Dostupno na: <http://sport.blic.rs/Fudbal/Svetski-fudbal/267222/Haos-na-Africkom-kupu-Navijaci-Gane-umalo-lincovani-a-njihova-selekcija-u-finalu>, stranici pristupljeno 16.3.2015.

B92 (2005, 16. juni), Hrvatski huligani divljali, povređeni Čirić i Kuljača. Dostupno na: http://www.b92.net/sport/vaterpolo/vesti.php?yyyy=2003&mm=06&dd=16&nav_id=111323, stranici pristupljeno 16.3.2015.

B92 (2009, 22. maj) To NISU navijači, To NISU huligani, TO SU KRIMINALCI, Insajder. Dostupno na: http://www.youtube.com/watch?v=8vKJASLC_z4, stranici pristupljeno 19.1.2015.

B92 (2011, 6. februar) Ranjen voda grupe „Alkatraz“. Dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=02&dd=06&nav_category=16&nav_id=490928, stranici pristupljeno 20.8.2014.

B92 (2011, 12. april) Kriminal i fudbal, ma ko kaže? Insajder. Dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=04&dd=12&nav_category=120&nav_id=505652, stranici pristupljeno 20.8.2014.

Council of Europe (2005a) Overview of the National Reports for the Period 2003-2004 on the Implementation of the European Convention on Spectator Violence. Strasbourg: T-RV (2005)4. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dg4/sport/Commitments/violence/T-RV_2005_04_EN_OverviewNatReports2003-04_LIGTHINTERNET.pdf, stranici pristupljeno 19.3.2015.

Council of Europe (2005b) Prevention of Violence in Sport. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dg4/sport/resources/texts/T-RV_2005_08_EN_Rapport_Lisbonne_FINAL_rev.pdf, stranici pristupljeno 16.3.2015.

Dimitrijević, M. (2015, 3. februar) Krah nametljivog multikulturalizma, Politika, Kultura. Dostupno na: <http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Krah-nametljivog-multikulturalizma.lt.html>, stranici pristupljeno 17.3.2015.

Čolović, I. (2000) Politika nasilja na stadionima: fudbal, huligani i rat. Beograd: Biblioteka XX vek. Dostupno na: <http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/30514-Fudbal-huligani-rat.html>, stranici pristupljeno 17.3.2015.

Ćurgus, V. K. (2007, 9. maj) Nasilje u sportu i mediji, B92 Info. Dostupno na: <http://www.b92.net/info/download.phtml?398239,0,0>, stranici pristupljeno 17.3.2015.

Ekipa Pressa (2011, 19. februar) Huligani zavode teror po školama, decu biju zbog Zvezde i Partizana! Press, Info politika. Dostupno na: <http://www.pressonline.rs/info/politika/151618/decu-biju-zbog-zvezde-i-partizana.html>, stranici pristupljeno 20.3.2015.

Ekipa Vremena (2013, 7. novembar) Bande Beograda – nasilje navijačkih grupa, Vreme, br 1192. Dostupno na: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1149240>, stranici pristupljeno 20.8.2014.

Final Statement (1998) 2nd Round Table on Sport, Tolerance and Fair Play. Lisbon, 20. November 1998. Dostupno na: http://www.coe.int/t/dg4/epas/resources/texts/Final-statement1998_en.pdf, stranici pristupljeno 18.3.2015.

Internacionalni (2015, 29. januar) Krvava kopačka Baneta Ivanovića ide na Čelsijevu akademiju! Supersport.rs. Dostupno na: <http://www.supersport.rs/fudbal/internacionalni/21662/krvava-kopacka-baneta-ivanovica-ide-na-celsijevu-akademiju-foto.html>, stranici pristupljeno 20.1.2015.

Kočović, N. (2015, 29. januar) Fudbalski klub Novi Pazar objavio rat huliganima, Blic, Sport. Dostupno na: <http://sport.blic.rs/Fudbal/Domaci-fudbal/266809/Fudbalski-klub-Novi-Pazar-objavio-rat-huliganima>, stranici pristupljeno 18.3.2015.

Lalić, A. (2013, 12. jul) „Firma“ i „Korida“ ratuju za narko-tržište, Blic, Hronika. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/393047/Firma-i-Korida--ratuju-za-narko-trziste>, stranici pristupljeno 17.3.2015

Nedeljković, N.M., Pantić, N. (2013, 7. novembar) Paravojska na tribinama, Večernje novosti. Dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:462461-Paravojska-na-tribinama>, stranici pristupljeno 19.1.2015.

Nikolić, D. (2014, 26. novembar) Odložena vaterpolo utakmica Partizan – Galatasaraj. Blic, Sport. Dostupno na: <http://sport.blic.rs/Ostali-sportovi/Sportovi-navodi/263416/Odlozena-vaterpolo-utakmica-Partizan-Galatasaraj>, stranici pristupljeno 8.3.2015.

Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2012. godinu (2013), Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. Dostupno na: <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/izve%C5%A1taji/izve%C5%A1taji>, stranici pristupljeno 16.3.2015.

RTS (2008, 18. novembar) Dosije navijači 5/7, Samo navijači. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=xmdEt722Drg>, stranici pristupljeno 19.1.2015.

RTS (2013, 26. april) Dokumentarni serijal „40 godina bodrenja u Srbiji – Dosije navijači“. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=RPwDFDx3Ro8>, stranici pristupljeno 20.8.2014.

Simonović, Lj. (2013) *Prilog navijačkom pitanju: Odlomak iz knjige „Sport Kapitalizam Destrukcija“* Beograd: Crvena Kritika. Dostupno na: <http://www.crvenakritika.org/politika/113-prilog-navijkom-pitanju>, stranici pristupljeno 20.8.2014.

Simonović, B., Otašević, B., Đurđević, Z. (2014) Kriminalne kariere vodij nogometnih navijačkih skupin v Srbiji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 2, str. 108-120. Dostupno na: <http://www.policija.si/index.php/publikacije/74393-rkk-2014-2>, stranici pristupljeno 17.3.2015.

Stanković, B. (2010, 29. novembar) Nasilje uz blagoslov, B92, Insajder. Dostupno na: http://www.b92.net/insajder/arhiva/arhiva.php?nav_category=1280&yyyy=2010&mm=11&nav_id=513342, stranici pristupljeno 20.8.2014.

Status (2011, 2. jun) Razgovor književnika i predsednika Srbije, Basara i Tadić oči u oči, Blic. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/257566/Basara-i-Tadic-oci-u-oci>, stranici pristupljeno 20.8.2014.

Tanjug, (2014, 22. novembar) FK Novi Pazar: Osuđujemo ubistvo, ali utakmicu treba igrati! Blic, Sport. Dostupno na: <http://sport.blic.rs/Fudbal/Domaci-fudbal/263198/FK-Novi-Pazar-Osudujemo-ubistvo-ali-utakmicu-treba-igrati>, stranici pristupljeno 16.3.2015.

Vučićević-Miladinović (2010, 10. decembar) Psihologija navijača: bejzbolka umesto zastave, *Preko ramena – online časopis*. Dostupno na: <http://www.prekoramena.com/t.item.24/psihologija-navijaca.html>, stranici pristupljeno 1.3.2015.

Fans and Sport Events' Audiences as Victims of Violence Induced by Sport

The paper analyzes causes and mechanisms of victimization by sports violence, as well as the typology of victims and those responsible actors of sports violence. The aim of the paper is to point out, through an analysis of the individual situations of ritualized sports violence, that the suffering of victims of sports violence comes in the system of ritualized forms of relations and behaviors related to sport and organized fan groups, as well as that the victims are the most numerous among fans and the audience. The paper provides an overview of different types of sports violence rituals that result in victimization of individuals or groups.

Key words: victims, sports violence, mob violence, rituals, society of integrity with mechanisms of violence prevention.

Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa

TEMIDA

Mart 2015, str. 97-110

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1501097V

Originalni naučni rad

Primljeno: 3.2.2015.

Odobreno za štampu: 2.4.2015.

Korupcija u zdravstvu: žrtve kriminala belih mantila u Srbiji¹

DANICA VASILJEVIĆ-PRODANOVIĆ*

Predmet ovog rada je korupcija u zdravstvu, sa fokusom na neke od oblika korupcije koja se javlja u direktnoj interakciji između lekara i pacijenata. Ovi oblici korupcije, koju uslovno možemo nazvati malom korupcijom, su zakonom obuhvaćeni u okviru krivičnih dela primanja i davanja mita, kao i zloupotrebe službenog položaja. Zakonom je propisano da davanje mita predstavlja krivično delo kao i primanje mita. Iz ovoga proizlazi pitanje ko su žrtve, a ko učinoci kriminala „belih mantila“? Cilj ovog rada je sagledavanje pojavnih oblika i mehanizama male korupcije u zdravstvu. U radu su prezentovani rezultati eksplorativnog istraživanja sprovedenog u pet zdravstvenih ustanova u Beogradu tokom jula 2014. godine obavljenog na prigodnom uzorku zdravstvenih radnika koji su bili raspoloženi da govore na ovu osetljivu temu.

Ključne reči: korupcija, zdravstvo, žrtve, Srbija.

Uvod

Prema Euro Health Consumer indeksu (EHCI) za 2013. godinu Srbija je prema kvalitetu zdravstvene zaštite ponovo rangirana na poslednjem mestu od 34 evropske države (Euro Health Consumer Index, 2013). Jedan od glavnih

¹ Ovaj rad je nastao kao rezultat rada na projektu *Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju*, br. 179044, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, koji implementira Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, a kojim rukovodi prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

* Dr Danica Vasiljević-Prodanović je docentkinja na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univeziteta u Beogradu. E-mail: vp.danica@gmail.com.

problema „bolesnog“ zdravstva naše zemlje je korupcija koja se manifestuje na svim nivoima sistema zdravstvene zaštite. U izveštaju Transparency International-a za 2013. godinu, prema Globalnom barometru korupcije, Srbija je svrstana u grupu od 6 zemalja čiji građani percipiraju zdravstvo kao sektor koji je najviše pogoden korupcijom (Global Corruption Barometer, 2013).

Polazimo od prepostavke da najveći broj zdravstvenih radnika obavlja svoj posao u skladu sa etičkim principima profesije. Postoje, međutim, i oni koji zloupotrebjavaju svoje znanje (zvanje) i položaj u cilju ostvarivanja lične koristi. Postoje mnogobrojni oblici koruptivnih ponašanja čije je razmere veoma teško sagledati. Lekar može da zahteva skupe analize koje nisu neophodne, ili da prepiše neke lekove samo zato što ima materijalnu korist od toga. Lekar može direktno, ili preko posrednika, da traži novac ili da svojim postupcima navede pacijenta na davanje mita u novcu, poklonu ili nekoj vrsti usluge. Pod koruptivnim ponašanjem se smatra i situacija kada lekar ne odbije ponuđeni novac ili poklon veće vrednosti nakon obavljenе intervencije, iako nije postojao prethodni dogovor sa pacijentom. Ovi oblici koruptivnih ponašanja se označavaju kolokvijalnim terminom „mala korupcija“, što ukazuje na relativno male vrednosti objekta radnje koruptivnih krivičnih dela.

Termin korupcija potiče od latinske reči *corruptio*, što označava pokvarjenost, kvarenje, potkupljivanje, podmićivanje. Ne postoji opšte prihvaćena definicija korupcije, pa se tako u literaturi mogu pronaći različite radne definicije, od kojih svaka ima određene nedostatke. Najčešće navođena je definicija koju koristi Svetska banka, prema kojoj je korupcija „zloupotreba javnih ovlašćenja radi sticanja lične koristi“ (prema Tanzi, 1998: 8). Ovom definicijom nisu obuhvaćene zloupotrebe u privatnom sektoru, pa se veoma često koristi sveobuhvatnija definicija iz oblasti ekonomije, prema kojoj je korupcija „namerno narušavanje principa nepristrasnosti pri odlučivanju u cilju prisvajanja neke pogodnosti za sebe ili bliska lica“ (Tanzi, 1998: 8). Za potrebe ovog rada korišćena je definicija prema kojoj korupcija predstavlja *zloupotrebu poverenih ovlašćenja radi sticanja lične koristi* (Transparency International, 2014).

U našem krivičnom zakonodavstvu nije eksplisitno definisan pojam korupcije, već su koruptivna ponašanja obuhvaćena u okviru različitih krivičnih dela, a u najvećem broju slučajeva se prepoznaju u biću krivičnih dela: zloupotreba službenog položaja, primanje mita, davanje mita, nesavestan rad u službi, i drugo.

Fenomen korupcije u zdravstvu bismo mogli bolje označiti koristeći izvorno značenje termina – *pokvarenost* u zdravstvu, koji bolje odslikava pri-

rodu samog fenomena. Situacija u kojoj pacijent nije u poziciji da slobodno odlučuje, jer je u pitanju njegovo zdravlje, ne može se oceniti kao „dobrovoljna razmena u kojoj se kao akteri pojavljuju onaj ko prima mito (neko ko obavlja javnu funkciju) i onaj koji mito daje (neko ko traži uslugu i spremam je da za nju plati)“ (Antonić i dr., 2001: 120). Takav odnos se pre može označiti kao iznuđivanje. Gorjanski navodi da, za razliku od korupcije u drugim javnim sektorima, korupcija u zdravstvu ima posebnu težinu zbog: 1) zloupotrebe položaja nadređenosti koji imaju lekari u odnosu na pacijente; 2) zloupotrebe poverenja koje pacijenti imaju prema lekarima; 3) zloupotrebe bolesti, patnje, nemoći i bola radi sticanja materijalne koristi; i 4) zloupotrebe datog društvenog poverenja (Gorjanski, 2009).

Mala korupcija u zdravstvu je relativno neistražena pojava kojoj, iz različitih razloga, u javnosti nije poklonjena dovoljna pažnja. Imajući u vidu njenu aktuelnost i veliki uticaj na kvalitet zdravstvene zaštite, mala korupcija je predmet ovog rada koji ima za cilj sagledavanje njenih pojavnih oblika, otkrivanje mehanizama i okolnosti u kojima se javlja.

Predmet rada je korupcija u zdravstvu, sa fokusom na neke od oblika korupcije koja se javlja u direktnoj interakciji između lekara i pacijenata, a koju, uslovno rečeno, možemo nazvati mala korupcija. Cilj rada je sagledavanje pojavnih oblika i mehanizama male korupcije u zdravstvu u Republici Srbiji.

Pregled rezultata istraživanja korupcije u zdravstvu

Istraživanja percepcije korupcije u našoj zemlji pokazuju da građani smatraju da je korupcija veoma zastupljena u zdravstvenom sektoru. Istraživanje van Duyne i dr. pokazuje da 73,6% građana ima ovakvo mišljenje (van Duyne, Stocco, Dimitrijević, 2012). Slični podaci su predstavljeni u nalazu istraživanja United Nations Development Programme (u nastavku: UNDP), u kome se navodi da 68% građana Srbije percipira zdravstvo kao oblast zahvaćenu korupcijom. Rezultati istraživanja stavova građana Srbije o korupciji su takođe pokazali da se od ukupnog broja slučajeva direktnе korupcije 47% odnosi na lekare (UNDP Srbija, 2013).

Istraživanje stavova medicinskih radnika, koje je obavio CESID 2010, pokazalo je da većina ispitanika smatra da nema korupcije u njihovom okruženju ili da to ne znaju. Kada je reč o uzrocima korupcije, ispitanici smatraju da su osnovni uzroci male plate zaposlenih u zdravstvu, postojanje navike pacij-

nata za takvom vrstom ponašanja i nekažnjavanje onih za koje se utvrđi da primaju mito. Ispitanici smatraju da „ogroman broj zdravstvenih radnika dobro i pošteno radi svoj posao“ i da postoji mali broj onih koji kompromituju profesiju (CESID, 2010: 6).

Prema istraživanju Antonić i dr., korupcija u zdravstvu se ispoljava u nekoliko osnovnih oblika. Prvi oblik su donacije koje podrazumevaju da pacijent plaća materijal i medikamente koji se koriste za njegovo lečenje. Drugi oblik korupcije je direktno traženje novca od pacijenta ili njegove rodbine, što se najčešće čini preko posrednika, prijatelja lekara, koji traži određeni iznos da bi protezirao pacijenta. Autori kao treći oblik korupcije navode ilegalnu privatnu praksu, koja se najviše praktikuje u stomatološkim i dermatološkim službama. Podmićivanje lekara se javlja i u cilju ostvarivanja invalidske penzije ili tuđe nege i pomoći. Poseban oblik predstavlja čašćavanje medicinskog osoblja, što je prema autorima u velikoj meri deo tradicije (Antonić i dr., 2001).

Vian navodi sledeće tipove korupcije i problema koji se javljaju prilikom pružanja zdravstvenih usluga: korišćenje javnih zdravstvenih ustanova i opreme za privatnu praksu, nepotrebno upućivanje pacijenata na privatnu praksu ili privatne laboratorije, odsustvo sa posla, neformalna plaćanja koja se traže od pacijenta za zdravstvenu uslugu, krađa refundacija korisnika usluga i zloupotreba budžetskih sredstava (Vian, 2008).

Studija koju je tokom 2013. godine za potrebe Evropske Komisije obavio Ecorys imala je za predmet korupciju u zdravstvu zemalja članica Evropske unije. Jedan od rezultata studije je tipologija koju su autori sačinili analizom podataka dobijenih teorijskom analizom i empiriskim istraživanjem. Tipologija je zasnovana na relaciji između aktera koji su u nju uključeni (pacijenti, pružaoci zdravstvenih usluga, platioci usluga, zdravstvena industrija, regulaciona tela) i sastoji se od 6 tipova. U vezi sa korupcijom čiji su akteri pacijenti i pružaoci zdravstvenih usluga, koja je i predmet ovog rada, u studiji Ecorys (2013) identifikovana su četiri različita podtipa: podmićivanje u cilju pristupa zdravstvenim uslugama; podmićivanje kako bi se ostvario povlašćeni status (protekcija); podmićivanje radi dobijanja kvalitetnije zdravstvene usluge; podmićivanje radi dobijanja potvrda za odsustvo s posla (lažna bolovanja) (Ecorys, 2013).

Kada je reč o uzrocima korupcije, veoma se često pominju male plate zdravstvenih radnika, pa neki smatraju da je jedini mehanizam za sprečavanje male korupcije povećanje plata (Popović, 2013). Neki autori ipak naglašavaju da je korupcija „fenomen koji se pojavljuje kao racionalno ponašanje pojedinca u slučajevima kada je mogućnost njene detekcije mala, kada su koristi

od nje za obe strane velike, te kada su sankcije za ovakvo ponašanje beznačajne” (Centri civilnih inicijativa, 2008: 7). Stoga se ne može očekivati da bi povećanje plata značajnije doprinelo smanjenju korupcije ukoliko se ne utiče na navedene faktore.

Pojavni oblici i mehanizmi male korupcije u zdravstvu – rezultati eksplorativnog istraživanja u Srbiji

Eksplorativno istraživanje obavljeno na prigodnom uzorku zdravstvenih radnika, koje je sprovedeno od strane autorke tokom jula 2014. godine, imalo je za cilj sagledavanje pojavnih oblika male korupcije u zdravstvu, otkrivanje njenih mehanizama i okolnosti u kojima se javlja. Rezultati bi trebalo da doprinесу проширујању постојећих сазнанја и употребљавању слике о овој појави која дели нека заједничка обележја са корупцијом у другим секторима, али и бројне специфичности које су карактеристичне за интеракцију између пацијената и медицинског осoblja. У одсуству квантитативних показатеља веома је тешко говорити о заступљености male korupcije u zdravstvu. Stoga, првенствени задатак авторке је био да дође до сазнанја о диверзитету pojavnih oblika koruptivnih ponašanja, а посебно онih oblika korupcije који idu u korak sa променама i опиру се на порима за унапређење система здравствене заштите.

Metodološki okvir

Prikupljanje kvalitativnih podataka је прикладна метода за merenje korupcije, помоћу које се може доћи до детаљних информација о овој појави, искуствима и ставовима испitanika. Stoga је ово eksplorativno istraživanje обављено квалитативном методологијом, применом технике полуструктурираног интервјуа. Како је рећ о eksplorativном истраживању, пошло се од претпоставке да је могуће доћи до корисних података на мањем узорку компетентних испитаника, а првенствено onih који су спремни да отворено говоре на ову оsetljivu тему. Питanja у упитнику подељена су на sledeće области: 1) општи подаци; 2) ставови испитаника о корупцији; 3) сопствена искуства испитаника са корупцијом; 4) сазнанja испитаника о искуствима колегиника/колега са корупцијом; 5) последице корупције у здравству.

Интервјуи су обављени са дванаест здравствених радника из пет здравствених установа на територији Београда. Узорак је чинило пет испитаника и седам испи-

tanica, od čega je bilo šest lekara specijalista (iz oblasti hirurgije, ginekologije, neurologije i pneumologije) i šest medicinskih sestara. Prosечно radno iskuštvo ispitanika je 24 godine.

Rezultati istraživanja

a) Opšti nalazi

Intervjuom su obuhvaćena neka opšta pitanja o iskustvima ispitanika sa korupcijom, njihovim saznanjima o iskustvima kolega, odnosu prema ovoj pojavi, i slično. Na osnovu odgovora ispitanika mogu se izvući sledeći nalazi:

Prema mišljenju većine ispitanika, korupcija je prisutna u ustanovama u kojima rade. Ispitanici imaju saznanja da pojedine njihove kolege primaju mito od pacijenata, ali izjavljuju da, osim u retkim slučajevima, to nikada nisu direktno videli. Kada su u pitanju oblasti medicine u kojima je korupcija najzastupljenija ispitanici navode da je to oblast hirurgije, potom onkologije i ginekologije. Ispitanici smatraju da korupcija ima štetne efekte, pri čemu posebno naglašavaju problem narušavanja međuljudskih odnosa u kolektivu i opadanje kvaliteta zdravstvenih usluga.

Ekonomска kriza je jedan od faktora koji, prema mišljenju ispitanika, pospešuje korupciju, pre svega zbog materijalnog položaja zdravstvenih radnika. Međutim, istovremeno je došlo do opadanja kriterijuma i smanjenja iznosa koji se dobijaju od pacijenata za neku uslugu. Kako jedan ispitanik navodi, „to je postalo toliko nisko da se neki sada prodaju za večeru“. Uticaj ekonomskih kretanja na tokove korupcije odslikava i sarkastičan komentar jedne ispitanice da je „ekonomска kriza dovela do pada cena na tržištu korupcije“.

Pored ekonomске krize, kao važan faktor u generisanju korupcije, ispitanici vide loše funkcionisanje zdravstvenog sistema i pritom „upiru prst“ na Ministarstvo zdravlja i Republički fond zdravstvenog osiguranja (u nastavku RFZO). Prema rečima jedne ispitanice, veliku odgovornost za pojavu korupcije snose upravo ove institucije koje „ne vode dovoljno računa o organizaciji poslova, raspoređivanju resursa, nabavci uređaja, aparata, materijala“.

b) Pojavni oblici i mehanizmi male korupcije u zdravstvu

- 1) Jedan od najčešćih slučajeva koruptivnog ponašanja je situacija kada pacijent ili član njegove porodice sam nudi novac ili poklon, iako od njega nije

ništa traženo. Motivi za ovakvo postupanje su različiti, a u najvećem broju slučajeva pacijent očekuje da ubrza postupak i dobije kvalitetniju zdravstvenu uslugu. U nekim situacijama, kao što je na primer rođenje deteta, praksa čašćavanja medicinskog osoblja se smatra uobičajenom normom ponašanja. Prema rečima jednog ispitanika „pacijent često smatra da je to red i pravilo ponašanja prema lekarima/medicinskim sestrama, ili je naprosto samo izraz zahvalnosti za uspešno obavljenu intervenciju“. Iako se u praksi ovakvi izrazi zahvalnosti smatraju normalnom pojavom, prema istraživanju UNDP Srbija, ukorenjene navike davanja poklona zdravstvenim radnicima 60% ispitanika smatra koruptivnim radnjama (UNDP Srbija, 2013). S druge strane, lekari smatraju da sitni pokloni koje dobiju od pacijenata (bombonjera, kafa, flaša pića) ne predstavljaju mito već poklon, sve dok su u razumnim granicama – novčane vrednosti do 25 evra (Popović, 2013).

Na lekaru je da odluči da li će poklon prihvati ili odbiti, što u određenim slučajevima pravi granicu između podmićivanja i izraza zahvalnosti. Jedna ispitanica je opisala situaciju kada joj je pacijent u znak zahvalnosti predao čokoladu i kovertu sa određenim iznosom novca. U neprijatnoj situaciji, reagovala je na najprikladniji način: „Kovertu sam vratila, a čokoladu zadržala i zahvalila se na poklonu. Nisam želela da se pacijent oseti povređeno“.

- 2) Ispitanici smatraju da je drugi karakterističan oblik korupcije posledica dugačkih lista čekanja na intervencije koje ustanove određuju zbog nedostatka resursa. Pojedini lekari/medicinsko osoblje koriste ovu okolnost kako bi tražili mito radi ubrzavanja prijema pacijenta na intervenciju, ili usmerili pacijenta na privatnu ordinaciju od koje dobijaju proviziju. Prema mišljenju jednog ispitanika, liste čekanja se u nekim slučajevima „namerno prave kako bi direktor usmerio pacijenta na privatnu kliniku sa kojom sarađuje“. Ispitanica navodi da su liste čekanja za pojedine operacije rezultat nedostatka materijala, što je „posledica loše organizacije nabavke medicinske opreme na nivou Ministarstva zdravlja i Republičkog fonda zdravstvenog osiguranja“.
- 3) Neregulisan odnos između javnog i privatnog sektora u zdravstvu takođe dovodi do pojave usmeravanja pacijenata na privatnu praksu u kojoj lekar obavlja dodatni rad. Jedan od mehanizama, prema rečima ispitanika, se sastoji u tome da se „pacijent upućuje u privatnu kliniku ili laboratoriju koja, navodno, ima pouzdaniju opremu“. Obično se koristi obrazloženje da se samo u datoј laboratoriji mogu dobiti referentne vrednosti neke ana-

- lize. Jedan ispitanik navodi: „Ne smem da tvrdim, ali ponekad posumnjam da namerno kvare aparate kako bi pacijent otisao u privatnu ordinaciju“.
- 4) Jedan od načina „zavlačenja ruke u džep pacijenta“ je prepisivanje lekova koji nisu na pozitivnoj listi, iako postoji zamena koja se dobija na recept. Ispitanici posebno ističu ovu pojavu navodeći da „farmaceutske kuće stimulišu lekare da prepisuju lekove davanjem provizije, plaćanjem putovanja za celu porodicu, odlazaka na konferencije, i slično“. Jedan od ekstremnih slučajeva ove pojave je svojevremeno dobio publicitet hapšenjem lekara iz Instituta za onkologiju i radiologiju Srbije sa optužbom da su prepisivali pacijentima lekove bez indikacija, kako bi ostvarili više novca od farmaceutske kuće (Blic online, 2010).
 - 5) Naplaćivanje nepotrebnih usluga je još jedan od vidova korupcije, pri čemu lekar navodi pacijenta na bespotreban trošak, zloupotrebljavajući njegovo poverenje i nepoznavanje medicinske nauke. Jedan ispitanik je opisao svoj razgovor sa kolegom: Pitam ga: „Zašto da radimo pacijentu EMG kada je MR pokazala da je reč o diskus herniji? – Da, ali će EMG da radi kod mene privatno. Kod nas i onako ništa od aparata ne radi“.
 - 6) Preuveličavanje zdravstvenog problema i „stvaranje panike“ je još jedan od mehanizama korupcije. Postoje slučajevi kada lekar prikazuje pacijentu lažnu sliku o težini njegovog zdravstvenog stanja i usmerava ga na privatnu praksu. Ispitanik navodi da se to postiže, na primer, uz savet: „Možete to obaviti i kod nas, ali se mnogo čeka; zdravlje je u pitanju, ne smete se šaliti i gubiti dragoceno vreme“.
 - 7) Odsustvo lekara sa posla je označeno kao značajan faktor korupcije. Lekar koji paralelno radi u privatnom i javnom sektoru ne može da „izdrži takav tempo rada“ i uzima bolovanje da bi radio privatno. Prema mišljenju jednog ispitanika, epilog je sledeći: „Ako lekar ne dolazi na posao, pacijent je prinuđen da ode u privatnu ordinaciju“.
 - 8) Uvođenje principa slobodnog tržišta u oblasti zdravstva je otvorilo nove mogućnosti za pojavu korupcije. Zakonom je propisano da ustanove imaju pravo naplate zdravstvenih usluga koje nisu na pozitivnoj listi RFZO. Prema rečima ispitanika, neke ustanove su uvele tzv. kvotni sistem koji se sastoji u tome da ustanova nezvanično propisuje koliko lekar mora da naplati dodatnih usluga po pacijentu. Jedna ispitanica navodi: „Načelnica nam određuje normu kao u fabrici: Ne možeš da imaš samo 20 usluga na 90 pacijenata!“ Naplata vanstandardnih usluga od strane zdravstvene ustanove je veoma često predmet kritika različitih autora koji ukazuju na ovu

praksu kao potencijalni izvor korupcije. Usluge koje se naplaćuju na teret obaveznog osiguranja nisu precizno definisane, tako da direktor ustanove formira listu i cene usluga koje pacijent dodatno plaća. Na taj način se otvaraju mogućnosti zloupotreba, posebno kada se ima u vidu činjenica da se za naplaćene usluge ne izdaje fiskalni račun, tako da ne postoji mogućnost precizne kontrole tokova sopstvenih prihoda ustanove. Da nije reč o malim iznosima svedoči podatak da je tokom 2008. godine od građana za vanstandardne usluge naplaćeno oko 350 miliona evra (Jovanović, 2012).

- 9) Kapitacija je još jedan od sistemskih faktora koji utiče na korupciju. Sistem kapitacije se sastoji u tome što se lekarima određuje ne samo lista usluga koje se mogu izvršiti na teret zdravstvenog osiguranja, već i kvota sredstava koje mogu da potroše po pacijentu. Na taj način pacijent se posredno usmerava na privatnu praksu jer u državnim ustanovama ne može da dobije sve zdravstvene usluge. Ispitanica objašnjava da je štedljivost postala kriterijum za ocenjivanje lekara: „U praksi se to svodi na kriterijum da je dobar lekar onaj koji troši manje novca po pacijentu“.

U nedostatku drugih uporednih istraživanja moglo bi se napomenuti da su navedeni rezultati u saglasnosti sa nalazima Ecorys studije (2013) kada je reč o ciljevima koji se žele postići malom korupcijom, kao i faktorima koji pospešuju njenu pojavu. Prema autorima Ecorys studije, glavni pokretnaci pojave potkupljivanja u odnosu između lekara i pacijenata u zemljama Evropske unije su „lična korist, pohlepa; opšti nedostatak resursa u zdravstvu; manjak resursa u određenim oblastima zdravstva ili pojedinih zdravstvenih usluga; niske zarade pružalaca zdravstvenih usluga; kulturne percepcije (davanje „poklona“ se smatra normalnim); ograničena kontrola i odgovornost“ (Ecorys, 2013: 54). Autori zaključuju da su pojave male korupcije u zdravstvu uglavnom rasprostranjene i sistemski zastupljene u zemljama centralne i istočne Europe, a što se dovodi u vezu sa socijalnim nasleđem, ekonomskim faktorima i tranzicijom u pomenutim zemljama.

Sličnost nalaza ovog istraživanja sa nalazima Ecorys studije bi se mogla protumačiti prisustvom zajedničkih faktora koji su karakteristični za zemlje u tranziciji, ali i nekih univerzalnih činilaca, kao na primer, potkupljivost ljudi, pohlepa, na koje nisu imune ni razvijenije evropske države.

c) Tipologija koruptanata i korumpiranih

Na osnovu prikupljenih podataka i prethodne analize, u ovom delu rada je predložena tipologija koruptanata i korumpiranih. Korišćene su opisne kategorije kako bi se što slikovitije predstavili pojedini tipovi. Pođimo od tipologije koruptanata:

Tip pod nazivom *Takov je red* je najzastupljeniji i podrazumeva pacijenta koji iz zahvalnosti nudi novac, poklon ili, u ređim slučajevima, pruža neku uslugu (npr. zanatski radovi). Obično je reč o situacijama nakon rođenja deteta ili uspešno obavljene hirurške intervencije, kada se čašćavanje lekara ili medicinske sestre doživjava kao uobičajena norma ponašanja, a ne kao podmićivanje.

Idealna žrtva predstavlja pacijenta koji je laik, naivan i slepo veruje lekaru. Kao takav, on je veoma podložan različitim vrstama zloupotreba od strane nesavesnog medicinskog osoblja.

Racionalan tip poznaje „pravila igre“, prilagođava se sistemu korupcije i nastoji da ga koristi kako bi ostvario svoj cilj – povoljniji tretman.

Imam lekara u šaci je opisna kategorija kojom se označava pacijent koji smatra da davanjem mita kontroliše situaciju i da se nalazi u poziciji da u bilo koje doba može da se obrati lekaru i zahteva šta god mu je potrebno. Lekar koji prima mito najčešće ima načina „da izade na kraj“ sa ovakvim pacijentom.

Tipologija korumpiranih bi mogla izgledati ovako:

Najzastupljeniji je tip pod nazivom *Hvala, niste trebali* koji ne traži ništa, niti svojim postupcima navodi pacijenta na davanje mita, ali ne odbija ponuđeni „poklon“.

Tip pod nazivom *Robin Hud* je selektivan pri uzimanju mita, on procenjuje imovinsko stanje i uzima novac samo od imućnijih, a u određenim situacijama je spremjan da siromašnim pacijentima čak „plača iz svog džepa“ da obave neku analizu ili slično. Iako naizgled sprovodi socijalnu pravdu, takvim postupanjem zapravo samo umiruje svoju savest.

Izazivač panike lažno prikazuje realnu sliku o zdravstvenom stanju pacijenta, preuveličava problem, „dobronamerno“ ukazuje pacijentu na probleme u funkcionisanju sistema i rizike po zdravlje. Indirektno navodi pacijenta da ponudi mito.

Tip pod nazivom *Grabljivac* traži novac za pružanje zdravstvene usluge od pacijenta ili člana njegove porodice – direktno ili preko posrednika. U ovom slučaju postoje nezvanične „tarife“ za pružanje zdravstvene usluge koje se unapred znaju ili se dogovaraju u neposrednom kontaktu.

Beskrupulozni je najzločudniji tip za koga je karakteristično da ne brine mnogo o posledicama po zdravlje pacijenta. Zainteresovan je samo za sopstveno blagostanje i ne razmišlja mnogo o moralnosti svojih postupaka. Spreman je da prepiše lekove bez potrebe ili uputi pacijenta na dijagnostiku samo zato što ima materijalnu korist od toga.

d) Ko su žrtve korupcije?

Na osnovu nalaza istraživanja mogli bismo identifikovati ko su žrtve male korupcije u zdravstvu:

- 1) Pacijent kome je tražen novac i njegova porodica;
- 2) Drugi pacijenti kojima je uskraćena blagovremena i kvalitetna zdravstvena usluga;
- 3) Zdravstvena ustanova čiji se resursi koriste u privatne svrhe, ili nisu iskorišćeni jer je usluga preusmerena na privatnu praksu;
- 4) Drugi lekari/osoblje usled narušavanja odnosa u kolektivu;
- 5) Lekar/osoblje koje prima mito (kada su ucenjeni zbog svoje lakomosti – slabosti);
- 6) Zdravstveni sistem u celini, kome se nanosi moralna i materijalna šteta.

Zaključak

Korupcija u zdravstvu, bez obzira da li je nazivamo malom ili velikom, je neprihvatljiva za profesiju koja počiva na moralnim načelima. Osim moralne štete, korupcija na različite načine urušava funkcionisanje sistema zdravstvene zaštite. Bez obzira da li je reč o sporadičnim slučajevima ili učestalim pojавama, korupcija ima za posledicu narušavanje odnosa između zdravstvenih radnika i pacijenata, kao i odnosa između zdravstvenih radnika u kolektivu, što posledično dovodi do opadanje kvaliteta zdravstvene zaštite.

Istraživanje je pokazalo da postoji svest o problemu korupcije na relaciji pacijent-medicinski radnik. Iako rađeno na relativno malom uzorku, istraživanje je potvrdilo prednosti kvalitativne metodologije koja je omogućila dolaženje do detaljnijih podataka o pojavi. Rezultati su pokazali raznovrsnost pojavnih oblika i mehanizama tzv. male korupcije i okolnosti u kojima se ona javlja. Nedostaci sistema zdravstvene zaštite na koje su ispitanici ukazali predstavljaju potencijalne izvore koruptivnih ponašanja, pa bi na ove

faktore trebalo usmeriti pažnju budućih istraživanja. U cilju stvaranja jasnije slike o zastupljenosti pojave naredni istraživački korak bi bio ispitivanje iskustava građana, kao i njihovih stavova o korupciji u zdravstvu. Iako su uzroci koruptivnih ponašanja i magnituda fenomena ostali izvan predmeta i ciljeva ovog rada, određena zapažanja bi mogla poslužiti kao osnova za unapređenje mera prevencije korupcije u zdravstvu. Jedan od zaključaka bi svakako mogao biti da glavni potencijal za suprotstavljanje pojavi korupcije u zdravstvu leži u ljudima koji se neposredno bave profesijom. Prema rečima jedne ispitanice, „borba protiv korupcije se ne mora voditi islučivo na frontu zakona – potrebno je svojim primerom i stavom pokazati gde postoji granica“.

Literatura

Antonić, D., Babović, B., Begović, B., Vasović, M., Vacić, Z., Vuković, S., Ivošević, Z., Kavran, D., Mijatović, B., Stojanović, B., Hiber, D. (2001) *Korupcija u Srbiji*. Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije.

Gorjanski, D. (2009) *Je li hrvatski zdravstveni sustav – sustav?* Osijek: Matica hrvatska Ogranak Osijek.

Jovanović, D. (2012) Neki aspekti korupcije u zdravstvu Srbije. U: V. Jokanović (ur.) *Medicina između etike i korupcije*. Novi Sad: Autopublic-Vlaović, str. 43-57.

Vian, T. (2008) Review of Corruption in Health Sector: Theory, Methods and Interventions. *Health Policy and Planning*, 23, str. 83-94.

Internet izvori

Blic online (2010, 17. jul) Davali lekove bez potrebe? Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/198745/Davali-lekove-bez-potrebe>, stranici pristupljeno 12.10.2014.

Centri civilnih inicijativa (2008) *Zdravstvo i korupcija – stanje i preporuke za poboljšanje stanja*. Dostupno na: <http://www.cci.ba/download/docs/Korupcija+u+zdravstvu+-+istra%C5%BEivanje.pdf> 0f54411c702c165a6e78e8885e3942d9, stranici pristupljeno 12.9.2014.

CESID (2010) *Korupcija u zdravstvu*. Dostupno na: <http://www.zdravlje.gov.rs/downloads/2010/Septembar/Septembar%202010%20Istrazivanje%20Korupcija%20U%20Zdravstvu.pdf>, stranici pristupljeno 5.9.2014.

Ecorys (2013) *Study on Corruption in the Healthcare Sector*. Report to the European Commission. Dostupno na: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-is-new/news/news/docs/20131219_study_on_corruption_in_the_healthcare_sector_en.pdf, stranici pristupljeno 14.5.2015.

Euro Health Consumer Index (2013). Dostupno na: <http://www.healthpowerhouse.com/index.php?Itemid=55>, stranici pristupljeno 10.9.2014.

Global Corruption Barometer (2013). Dostupno na: http://www.transparency.org/gcb2013/in_detail, stranici pristupljeno 9.9.2014.

Popović, O. (2013, 19. septembar) Lekari misle da poklon nije mito, Politika online. Dostupno na: <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Lekari-misle-da-poklon-nije-mito.lt.html>, stranici pristupljeno 9.9.2014.

Tanzi, V. (1998) *Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures*. IMF Working Paper. Dostupno na: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9863.pdf>, stranici pristupljeno 5.9.2014.

Transparency International (2014). Dostupno na <http://www.transparency.org/what-wedo>, stranici pristupljeno 10.9.2014.

UNDP Srbija (2013) Istraživanje javnog mnjenja: stav građana Srbije prema korupciji. Dostupno na: <http://www.healthcareanticorruption.org/>, stranici pristupljeno 15.9.2014.

van Duyne, P., Stocco, E., Dimitrijević, J. (2012) *Politika borbe protiv korupcije u Srbiji: Od crne kutije ka transparentnoj javnoj politici*, sažetak izveštaja. Dostupno na: <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/Storage/Global/Documents/Istrazivanje/Korupcija%20u%20Srbija%20kraca%20verzija.pdf>, stranici pristupljeno 11.9.2014.

Corruption in Health Care: Victims of White Coat Crime in Serbia

The subject of this paper is corruption in health care, with particular focus on some forms of corruption that occur in direct interaction between doctor and patient. These forms of corruption, conditionally called minor corruption, are usually included within the criminal offenses of bribery and abuse of official duty. The law stipulates that both offering and accepting a bribe are criminal offenses. The question that arises is who are the victims and who the perpetrators of "white coat" crime? The aim of this paper is to consider the phenomenological characteristics and mechanisms of minor corruption in health care. This paper presents the results of the exploratory study conducted in five medical institutions in Belgrade, during July 2014, on a convenient sample of health workers who were willing to speak about this sensitive topic.

Key words: corruption, health care, victims, Serbia.

Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa

TEMIDA

Mart 2015, str. 111-126

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1501111M

Originalni naučni rad

Primljeno: 3.2.2015.

Odobreno za štampu: 16.4.2015.

Jezik invalidnosti kao faktor diskriminacije osoba sa invaliditetom

FILIP MIRIĆ*

Pogrešno etiketiranje osoba sa invaliditetom kao osoba sa posebnim potrebama predstavlja povredu ravnopravnosti, kao poseban kriminološki i krivičnopravni fenomen. Ne postoje posebne potrebe, već samo različiti načini njihovog zadovoljenja. Predmet rada je analiza uticaja etiketiranja osoba sa invaliditetom i jezika invalidnosti na proces diskriminacije, ali i viktimizacije osoba sa invaliditetom kod krivičnih dela povrede ravnopravnosti. U radu je, takođe, analiziran način etiketiranja osoba sa invaliditetom kroz istoriju. Kako bi se istražio stav korisnika društvenih mreža o jeziku invalidnosti i njegovom uticaju na diskriminaciju sprovedeno je istraživanje na društvenoj mreži Facebook putem odgovarajućeg upitnika. Cilj rada je da se naučnoj i široj društvenoj zajednici ukaže na značaj koje pitanje etiketiranja osoba sa invaliditetom ima na njihov ukupan društveni položaj. Upotreba odgovarajućih jezičkih termina svakako doprinosi sprečavanju viktimizacije osoba sa invaliditetom i ostvarenju njihove pune uključenosti u savremene društvene tokove.

Ključne reči: jezik invalidnosti, diskriminacija osoba sa invaliditetom, društvene mreže.

Uvodna razmatranja

Govornim i pisanim jezikom se ne prenose samo informacije. Njime se, još i više, prenose stavovi i shvatanja o određenoj grupi ljudi. To je posebno uočljivo kada je reč o osobama sa invaliditetom. Jezik invalidnosti je u našoj naući nedovoljno istraživan fenomen. Postoji svega nekoliko studija koje su se na

* Dr Filip Mirić je stručni saradnik za nastavu na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu.
E-mail: filip.miric@gmail.com, filip@prafak.ni.ac.rs.

sistematski način bavile ovim pitanjem.¹ Još je manji broj istraživanja koja bi za predmet imala izučavanje veze između načina etiketiranja osoba sa invaliditetom i njihove diskriminacije kroz upotrebu različitih jezičkih sredstava. Naravno, sve ovo može imati i krivičnopravni značaj jer povreda ravnopravnosti predstavlja krivično delo, kako u zakonodavstvu Republike Srbije, tako i u zakonodavstvima država u najbližem okruženju. Zbog svega navedenog, ovaj rad i sprovedeno empirijsko istraživanje čiji su rezultati prikazani u radu, treba posmatrati kao skromni doprinos autora proučavanju jezika invalidnosti sa krivičnopravnog aspekta, sa ciljem pronalaženja adekvatnog odgovora na diskriminaciju osoba sa invaliditetom u Srbiji. Predmet rada je analiza uticaja etiketiranja osoba sa invaliditetom i jezika invalidnosti na proces diskriminacije, ali i viktimizacije osoba sa invaliditetom kod krivičnih dela povrede ravnopravnosti. U radu će, takođe, biti analiziran način etiketiranja osoba sa invaliditetom kroz istoriju. Kako bi se istražio stav korisnika društvenih mreža o jeziku invalidnosti i njegovom uticaju na diskriminaciju, sprovedeno je istraživanje na društvenoj mreži Facebook putem odgovarajućeg upitnika. Cilj rada je da se naučnoj i široj društvenoj zajednici ukaže na značaj koje pitanje etiketiranja osoba sa invaliditetom ima na njihov ukupan društveni položaj. Upotreba odgovarajućih jezičkih termina svakako doprinosi sprečavanju viktimizacije osoba sa invaliditetom i ostvarenju njihove pune uključenosti u savremene društvene tokove.

Položaj osoba sa invaliditetom kroz istoriju

Proučavanje položaja osoba sa invaliditetom kroz istoriju je veoma otežano zbog nedostatka pisanih izvora koji bi o tome svedočili. Iz najranijih istraživanja plemenskih zajednica, poznato je da je zbog očuvanja jedinstva plemena običaj nalagao solidarnost prema „nemoćnim“, ali i fizičko uništenje, ukoliko je opstanak zajednice njome ugrožen. Neka antropološka istraživanja su pokazala da je u periodu koji je prethodio pojavi prvih država, položaj osoba sa invaliditetom bio u direktnoj vezi sa tumačenjem invaliditeta kao posledice „obeležavanja od strane viših sila“. Kao takve, osobe sa invaliditetom su uživale određene prednosti vezane za magijske kultove. Mogućnost komuni-

¹ Kada je reč o proučavanju jezika invalidnosti posebno je važno pomenuti knjigu Ružičić-Novković (2003) *Terminološki rečnik invalidnosti-ka jednakosti u javnom govoru*, u kojoj su na sistematski način izložene sve terminološke dileme u pogledu etiketiranja osoba sa invaliditetom i dati konstruktivni predlozi za njihovo rešavanje.

kacije sa „onostranim“ doprinela je da uživaju izvestan ugled u društvu, bez obzira na nemogućnost privređivanja (Petrović, 2012: 866).

Do promena u društvenom položaju osoba sa invaliditetom došlo je u antičko doba. Izgled osoba sa telesnim invaliditetom u velikoj meri odudara od antičkog shvatanja lepote, pa je to uticalo da društvo u celini ima negativan stav prema ovoj grupi ljudi. U tom duhu i Platon navodi da „i lekarsko zanimanje, o kojem smo govorili, odredićeš u našoj državi kao i sudsko: zakonodavstvom. A ova će se, prema tome, starati samo o građanima koji su telesno i duševno zdravi; one koji nisu telesno zdravi pustiće da umru, a one koji su duševno bolesni i nepopravljeni, osudiće na smrt. Doista, smrt je najbolje što se može postići i za one koji su takvi i za državu“ (Petrović, 2012: 869). Sasvim je jasno da antička društva pravednost i humanost poimaju na sasvim drugačiji način u odnosu na savremena društva, bar kada je reč o osobama sa invaliditetom.

Položaj dece sa invaliditetom je bio posebno težak u Sparti, što se pravdalo vojničkim ustrojstvom ovog grčkog polisa i činjenicom da se društvo mora oslobođiti svakog ko ne može obavljati vojničku službu. Planina Tajget, koja se nalazi u blizini Sparte, mesto je na kome su Spartanci ostavljali slabu i zakržljalu decu. Smatralo se da takva deca, budući da nemaju potencijale da izrastu u ratnike korisne za državu, predstavljaju balast za državu, te ih se treba odmah oslobođiti. Ova praksa ubijanja nedovoljno fizički sposobne dece se i kasnije zadržala i prečutno pravdala ekonomskim razlozima opstanka zajednice (Petrović, 2012).

Srednji vek je razdoblje koje je u velikoj meri bilo obeleženo snažnim uticajem crkve i njenog učenja. Polazeći od hrišćanske dogme o pomaganju drugima i milosrđu, moglo bi se očekivati da je došlo do poboljšanja položaja osoba sa invaliditetom u odnosu na raniji period. Nažalost, do toga nije došlo jer se na invaliditet gledalo kao na svojevrsno „božije prokletstvo“. Prema navodima Đorđević, u srednjem veku u Srbiji su osobe sa invaliditetom etiketirane kao „uboge“, „slepe“, „gluve“ ili „nemoćne“, s tim što se vremenom pojavio još jedan izrazito negativan termin „prokaženi“ (Đorđević, 2012). Već po načinu označavanja osoba sa invaliditetom se može zaključiti da su one u Srbiji srednjeg veka bile izložene diskriminaciji.

Novi vek je doneo i prve bolnice i prihvatališta za osobe sa različitim vrstama invaliditeta. Naročito je bio težak položaj osoba sa mentalnim poremećajima koje su često bile primoravane da borave u nehigijenskim prostorijama, izolovane od ostatka sveta.

Ipak, na prelazu iz 19. u 20. vek dolazi do poboljšanja položaja osoba sa invaliditetom u društvu. Tome su svakako doprinele i uspešne osobe sa invaliditetom. Prema navodima Petrović, zabeležena iskustva retkih pojedinaca i pojedinki sa invaliditetom, koji su zahvaljujući podršci svojih edukatora uspeli da prevaziđu socijalne barijere uprkos svom oštećenju zdravlja, dali su dodatni podsticaj i nadahnuće za razvoj specijalnog školstva (Petrović, 2012: 876). Ovакви primeri su istinska svedočanstva o tome da osobe sa invaliditetom mogu u punoj meri doprinositi napredovanju zajednice u kojoj žive i rade. Poznat je i primer Helen Keller koja je uprkos nemogućnosti da čuje i vidi, a zahvaljujući pomoći svoje guvernante (Eni Saliven), naučila da čita, piše i govori, usavršila je svoje obrazovanje i diplomirala na Radcliffe College. Kao spisateljica, političarka, inspektorka američkih zavoda za obrazovanje osoba oštećenog vida i slaha, jedna od najslavnijih, bila je zastupnica ovih lica boreći se za njihova prava. Osnivačica je Američke unije za građanske slobode i Međunarodne organizacije za prevenciju slepila. Podstakla je i osnažila napore u pravcu konstruisanja pomagala kategoriji lica sa senzornim oštećenjima (Petrović, 2012: 876). Takođe, u ovom periodu su osnivane i prve organizacije civilnog društva koje su pružale pomoć i brigu osobama sa invaliditetom u prevazilaženju svakodnevnih teškoća i nedaća i zadovoljavanju svakodnevnih potreba.

Do velikih promena u položaju osoba sa invaliditetom u svetu došlo je u 20. veku. Ako izuzmemos eugenične tendencije usmerene na eliminaciju osoba sa invaliditetom tokom Drugog svetskog rata, može se reći da je 20. vek period institucionalizacije ljudskih prava osoba sa invaliditetom. Nažalost, do ovih promena nije došlo u socijalističkoj Jugoslaviji. U periodu posle Drugog svetskog rata u tadašnjoj Jugoslaviji je i dalje stvarana negativna slika o mogućnostima osoba sa invaliditetom. Integracija osoba sa invaliditetom u društvene strukture je sistematski obeshrabrivana, a „invalidska preduzeća“ su kritikovana da nisu bila uključena u petogodišnji plan razvoja zemlje i da su radila samo sa 20% kapaciteta (Đorđević, 2012). Tek pred kraj 20. veka u Srbiji počinje polako da se menja društvena svest o osobama sa invaliditetom, njihovim mogućnostima i ulozi u društvu. Izmenjen je i pristup proučavanja invalidnosti. Do tada vladajući medicinski pristup, u kome je invalidnost prvenstveno medicinski problem, zamenjen je socijalnim, po kome invalidnost nastaje usled nemogućnosti društva da stvori uslove da se osobe sa invaliditetom uključe u društvene tokove pod istim uslovima i na isti način kao ostatak populacije. Iako je proteklih godina učinjeno mnogo na stvaranju inkluzivnog društva, osobe sa invaliditetom se i danas susreću sa brojnim pro-

blemima i brojnim oblicima diskriminacije u oblasti rada i u drugim oblastima društvenog delovanja (Tanjević, Mirić, 2013). Indirektna i direktna diskriminacija, loša obrazovna struktura, visoka stopa nezaposlenosti, i posledično siromaštvo, samo su neki od njih.

Jezik invalidnosti i mediji

Živimo u eri informacija. Zbog toga mediji danas u velikoj meri utiču na oblikovanje stavova javnog mnjenja. Ovo je posebno važno kada je reč o invalidnosti. Osnovno pitanje koje se nameće kada se govori o načinu izveštavanja medija o pitanjima invalidnosti jeste kakvu poruku mediji šalju. Tako, Ružićić ispravno zapaža da „većina medijskih priloga prenosi informacije o tome šta društvo čini za osobe sa invaliditetom i koja dobra usmerava. U njima dominira socijalni model pristupa invalidnosti, dok podaci najčešće ukazuju na nepoznavanje obaveza proisteklih iz usvojenih zakona. Na nivou stilala, retorike i tona naglašava se, očekuje se i traži se potvrda ubedjenja o problematičnim i teskobnim okolnostima u kojima žive osobe sa invaliditetom. Naglašava se (spasilačka) uloga dominantne grupe i njen doprinos rešavanju problema (Ružićić, 2014)“. Prema našem mišljenju, ovakvo medijsko izveštavanje je direktna posledica društvene percepcije osoba sa invaliditetom, prema kojoj se svaki uspeh ovih osoba doživjava kao medijska senzacija, a oni sami se u medijima predstavljaju ili kao žrtve ili kao heroji. Ovakvo senzacionalističko izveštavanje o osobama sa invaliditetom svakako ne doprinosi stvaranju uslova za funkcionisanje inkluzivnog društva. Mediji svojim izveštavanjem često doprinose stvaranju iskrivljene slike o osobama sa invaliditetom, o njihovim mogućnostima i uopšte ulozi u društvu.

Prema rezultatima istraživanja Ružićić-Novković (2014: 78) o predstavljanju osoba sa invaliditetom u medijskom diskursu Srbije, naslove u analiziranim novinskim člancima karakterišu senzacionalizam i ekskluzivnost, a osoba s invaliditetom predstavljena je kao superbogalj ili superheroj. Tvrđnje su zasnovane na vladajućim stavovima u svrhu potvrđivanja, uz čestu upotrebu igre reči i drugih izražajnih sredstava, skretanje pažnje i podsticanje empatije, otvoreno stavljanje na stranu osoba s invaliditetom i direktna kritika za odnos prema njima, uz istovremeno negativno određivanje ili umanjivanje vrednosti elemenata i predmeta koji se smatraju karakterističnim za osobe sa invaliditetom, bez svesti o njihovoj vrednosti i njihovom značenju i značaju za osobe s

oštećenjima i društvo, uz elemente ismevanja ili sažaljenja. Mediji zbog uloge koje imaju u kreiranju javnog mnjenja istovremeno imaju i veliku odgovornost u stvaranju istinski inkluzivnog društva koje će počivati na potpunom poštovanju principa jednakih mogućnosti za sve njegove članove.

Terminološke nedoumice u vezi sa označavanjem osoba sa invaliditetom²

Način na koji se označava određena grupa ljudi nikada nije samo lingvističko pitanje. Jezik uvek odslikava i sveukupni odnos društva prema toj kategoriji ljudi. Tako je i kada je reč o etiketiranju osoba sa invaliditetom, odnosno o jeziku invalidnosti. Uočljivi su napori u mnogim savremenim društvima i pravnim sistemima da se pronađe najprikladniji izraz za označavanje osoba sa invaliditetom (Petrović, 2006).

Jezik je delatan jer može da prenese poruku o stavu društva prema određenoj kategoriji ljudi (Savić, 1993). Zbog toga su uočljive tendencije u gotovo svim savremenim društvenim sistemima da se pronađe odgovarajući termin kojim bi se označavale osobe sa različitim vrstama invaliditeta, koji bi bio dovoljno jasan, a istovremeno neće dovesti do stigmatizacije i diskriminacije onih na koje se odnosi. Danas su u upotrebi različiti termini za označavanje osoba sa nekim oblikom invaliditeta – invalidi, osobe sa posebnim potrebama, hendikepirani, označavanje ljudi po medicinskoj dijagnozi (cerebralci, gluvi, slepi, daunovci, itd). Svaki od ovih izraza zahteva posebnu pažnju i objašnjenje, pa će zato u nastavku rada biti ukratko analiziran svaki od njih, jer upravo njihova upotreba predstavlja centralno pitanje kada se govori o jeziku invalidnosti. Iako nije postignut široki društveni konsenzus o tome koji je termin najprikladniji za označavanje osoba sa invaliditetom, danas su u upotrebi najčešće sledeći termini:

- 1) Termin *invalid* (lat. *Invalidus* – nesposoban za službu, nevažeći) danas ima i pežorativno značenje, imajući u vidu njegovo etimološko značenje po kome su osobe sa različitim stepenom oštećenja označavani kao nespособни, odnosno nevažeći.

² Autor u radu koristi termin „osoba sa invaliditetom“, posmatrajući invaliditet kao društveni fenomen, a ne kao medicinsko stanje ili bolest.

-
- 2) Nakon ovog termina, koji se smatra nekorektnim, u upotrebu ulazi reč *hendikep/hendikepirani* (handicap/handicapped), koja označava smetnju, otežavanje, a izvedeni termin znači ometen, otežan, razvojno ometen. Mnogo šire značenje koje ovaj termin ima proizvodilo je negativne asocijacije kada se on odnosio na osobe sa invaliditetom (Petrović, 2006: 261). Negativne asocijacije koje upotreba ovog termina proizvodi su još više potencirane njegovim etimološkim značenjem. Naime, prema Oksfordovom rečniku savremenog engleskog jezika reč hendikep (handicap) može imati i negativno, uznemirujuće značenje jer označava trajno stanje koje nekog onemogućava da koristi svoj um ili deo tela (Hornby, 2000: 583).
 - 3) Termin *osoba s invaliditetom* (person with disabilities) potiče iz stava da se invaliditet ne odnosi na celu osobu, što je sadržano u reči invalid/invalidika (engl. disabled) već upućuje na jednu od njenih karakteristika, tj. na deo identiteta. Ovaj termin potekao je iz SAD i dosledno se koristi u Zakonu o Amerikancima s invaliditetom, Standardnim pravilima UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama s invaliditetom, Međunarodnoj konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, a usvojile su ga i mnoge države. Po Konvenciji termin osobe sa invaliditetom obuhvata osobe koje imaju dugo-ročna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja koja, u sadejstvu sa različitim barijerama, mogu otežati puno i efektivno učešće ovih osoba u društvu na osnovu jednakosti sa drugima (Ružićić-Novković, 2014: 10).
 - 4) Od svih navedenih izraza najnegativnije značenje ima termin *osoba sa posebnim potrebama*. Ovo iz razloga jer posebne potrebe uistinu ne postoje. To što neka osoba na drugačiji način u odnosu na druge zadovoljava svoje svakodnevne potrebe ni na koji način ne ukazuje na njihovu „posebnost“. Zbog toga, prema mišljenju autora, upotrebu ovog termina treba izbegavati.

U lingvističkim krugovima postoje mišljenja da je najbolje opisno oznavati osobe sa invaliditetom. Takođe, postoji predlog da se umesto termina „osoba sa invaliditetom“ koji je često neodređen, koristi termin *onesposobljena osoba* (Ružićić-Novković, 2014: 82). Iako je termin *osoba sa invaliditetom* u zvaničnoj upotrebi u gotovo svim pravnim dokumentima nacionalnog i međunarodnog karaktera, ovaj predlog ne bi trebalo unapred odbacivati jer može predstavljati značajan doprinos razrešavanju brojnih terminoloških dilema koje prate upotrebu jezika invalidnosti jer naglašava društvenu uslovljenost invaliditeta. Sasvim je jasno da je u rešavanju brojnih jezičkih dilema

u vezi sa označavanjem osoba sa invaliditetom, neophodno postići širu društvenu saglasnost, kako bi se sve dileme otklonile na jednoobrazan i opšteprihvaćen način.

Krivično-pravna zaštita osoba sa invaliditetom

Kada se govori o zaštiti prava osoba sa invaliditetom, najčešće se ima u vidu građanskopravna zaštita od diskriminacije koja je regulisana odgovarajućim odredbama Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.³ Ovim zakonom je predviđena i sudska zaštita prava osoba sa invaliditetom, koja se može ostvariti u parničnom postupku. Zaštitu prava osoba sa invaliditetom pruža i krivičnopravni sistem. Međutim, analiza odredbi Krivičnog zakonika Republike Srbije, ukazuje da je zaštita osoba sa invaliditetom nedovoljna i nepotpuna, pa se, po mišljenju autora, može govoriti i o svojevrsnoj diskriminaciji osoba sa invaliditetom na normativnom nivou, putem zakonskih normi, koje su takođe, jezičke konstrukcije. U krivičnopravnom sistemu Republike Srbije osobama sa invaliditetom se pruža zaštita putem nekoliko opštih inkriminacija. Najpre, treba pomenuti krivično delo povrede ravnopravnosti iz člana 128 Krivičnog zakonika Republike Srbije (u daljem tekstu KZ).⁴ Kvalifikovani oblik ovog krivičnog dela postoji ako je ono izvršeno od strane službenog lica za koji je predviđena i strožija kazna. Izvršilac ovog krivičnog dela može biti svako lice koje odlučuje o ostvarivanju nečijih prava i interesa (Jovašević, 2006: 480).

Takođe, zanimljivo je i određenje radnje još jednog krivičnog dela. Reč je o krivičnom delu rasna i druga diskriminacija iz člana 387 KZ. Ovo krivično delo vrši onaj ko na osnovu razlike u rasi, boji kože, verskoj pripadnosti, nacionalnosti, etničkom poreklu ili nekom drugom ličnom svojstvu, krši osnovna ljudska prava i slobode zajamčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i ratifikovanim međunarodnim ugovorima od strane Srbije. Jezičkim tumačenjem navedenih inkriminacija, može se zaključiti da je zabranjena diskriminacija po osnovu, polu, rase, verske pripadnosti, nacionalnosti, ili nekom drugom ličnom svojstvu. Odmah se može uočiti da invaliditet nije

³ Službeni glasnik RS, br. 33/2006.

⁴ Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

predviđen kao osnov diskriminacije, što je suprotno odredbama Ustava Republike Srbije kojim je propisana zabrana diskriminacije, između ostalog, i po osnovu invaliditeta.⁵ Istina, invaliditet bi se mogao podvesti pod „lično svojstvo“, ali bi onda, u sudskoj praksi nastao problem njegovog dokazivanja jer bi postojanje invaliditeta, kao ličnog svojstva, moralo da se dokazuje u svakom konkretnom slučaju. Svođenje invaliditeta na „drugo lično svojstvo“, po našem mišljenju, predstavlja svojevrsni oblik diskriminacije. Drugačija rešenja postoje u krivičnim zakonodavstvima pojedinih država nekadašnje SFRJ. Kao primer, navećemo odredbe hrvatskog krivičnog zakonodavstva. Kaznenim zakonom Republike Hrvatske (u daljem tekstu KZ RH)⁶ je propisano da je zabranjena diskriminacija na osnovu razlike u rasi, etničkoj pripadnosti, boji kože, polu, jeziku, veri, političkom ili drugom uverenju, nacionalnom ili socijalnom poreklu, imovini, rođenju, obrazovanju, društvenom položaju, bračnom ili porodičnom statusu, dobi, zdravstvenom stanju, invaliditetu, genetskom nasleđu, rodnom identitetu, izražavanju, polnom opredeljenju ili drugim osobinama (krivično delo povrede ravnopravnosti iz čl. 125 KZ RH). Sa aspekta zaštite osoba sa invaliditetom posebno je značajna i odredba čl. 325 KZ RH koja određuje biće krivičnog dela javno podsticanje na nasilje i mržnju. Ovo krivično delo vrši onaj ko putem štampe, radija, televizije, računarskog sistema ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način javno, podstiče ili javnosti učini dostupnim letke, slike ili drugi materijal kojim se poziva na nasilje ili mržnju usmerenu prema grupi ljudi ili pripadniku grupe zbog njihove rasne, verske, nacionalne ili etničke pripadnosti, porekla, boje kože, pola, polnog opredeljenja, rodnog identiteta, invaliditeta ili kakvih drugih osobina. Takođe, kod krivičnih dela sa elementima nasilja, ako su ona izvršena na štetu osoba sa invaliditetom, krivično gonjenje se preduzima po službenoj dužnosti.⁷ Kao što se iz citiranih odrebi može videti, u hrvatskom zakonodavstvu inkriminisana je diskriminacija po većem broju osnova u odnosu na zakonska rešenja u Republici Srbiji, a invaliditet je jedan od tih osnova. Krivičnim zakonodavstvom Hrvatske je određeno i na koje je sve načine moguće izvršiti diskriminaciju, što olakšava njeno dokazivanje. Takođe, značajna je i odredba po kojoj se krivično gonjenje za krivična dela sa elementima nasilja, ako je žrtva osoba sa invaliditetom, preduzima po službenoj dužnosti. Na ovaj način se šalje jasna poruka, i uči-

⁵ Videti čl. 21 Ustava Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

⁶ Narodne novine, br. 125/11, 144/12.

⁷ Videti čl. 138 i 139 Kaznenog zakonika Republike Hrvatske.

niocu krivičnog dela i žrtvi sa invaliditetom, da nasilje nije privatni problem žrtve, već celog društva, države i svih njenih institucija. U cilju stvaranja efikasnog normativnog okvira za krivičnopravnu zaštitu osoba sa invaliditetom od diskriminacije, trebalo bi prilikom sledećeg inoviranja Krivičnog zakonika Republike Srbije izmeniti članove 128 i 337 KZ i inkriminisati i diskriminaciju po osnovu invalidnosti. Time bi se zaštita od diskriminacije osoba sa invaliditetom podigla na jedan mnogo viši nivo, a građanskopravna i krivičnopravna zaštita osoba sa invaliditetom bi se međusobno povezale, čineći pritom jedinstveni sistem pravne zaštite ove grupe ljudi.

Ispitivanje stavova korisnika društvenih mreža o viktimizaciji i diskriminaciji putem jezika

Predmet i cilj istraživanja

U stručnoj i naučnoj literaturi, prema našim saznanjima, nedostaju podaci o stavovima ljudi o jeziku invalidnosti i njegovom uticaju na diskriminaciju osoba sa invaliditetom. Budući da pogrešna upotreba jezika može podstići diskriminaciju, važno je ispitati stavove ljudi o ovom pitanju. Za potrebe ovog rada sprovedeno je istraživanje o stavovima korisnika društvene mreže Facebook o jeziku invalidnosti i diskriminaciji osoba sa invaliditetom upotrebom neadekvatnih termina. Osnovni cilj istraživanja je bio da se utvrdi u kojoj meri korisnici društvene mreže Facebook prepoznaju jezik kao sredstvo diskriminacije i uočavaju vezu između jezika i procesa viktimizacije osoba sa invaliditetom, kada je reč o krivičnom delu povrede ravnopravnosti. Prepostavka koja se proveravala istraživanjem se odnosila na to da korisnici društvenih mreža prepoznaju diskriminaciju osoba sa invaliditetom putem jezika i da je prepoznaju kao krivično i društveno opasno delo.

Metod i uzorak istraživanja

Od istraživačkih tehnika korišćena je online anketa. Anketiranje ispitanika je sprovedeno odgovarajućim upitnikom. Upitnik se sastojao od 13 pitanja. Pitanja su tako strukturirana da je na osam pitanja trebalo odgovoriti izborom jednog od ponuđenih odgovora, a na pet pitanja upisivanjem odgovora u

slobodnoj formi. Najpre se od ispitanika zahtevalo da se izjasne o polu, starosti, obrazovanju i vrsti invaliditeta (ukoliko je ispitanik osoba sa invaliditetom), nakon čega su ispitanici odgovarali na pitanja u vezi sa predmetom istraživanja. Pitanja su bila tako formulisana i struktuirana da su ispitanici u svojim odgovorima iznosili stavove o položaju osoba sa invaliditetom u društvu, pogrešnom etiketiranju osoba sa invaliditetom kao značajnom delu jezika invalidnosti, njegovoj kažnjivosti i društvenoj opasnosti, i uticaju na proces viktimizacije osoba sa invaliditetom. Takođe, ispitanici su izneli i određene predloge za poboljšanje društvenog položaja osoba sa invaliditetom. Upitnik je bio javno dostupan na društvenoj mreži Facebook (na nekoliko online grupa koje okupljaju osobe sa invaliditetom), tako da unapred nije bilo moguće predvideti koliki će uzorak biti. Upitnik, kao instrument za prikupljanje podataka, pre svega je bio namenjen korisnicima društvene mreže Facebook sa invaliditetom, ali je bio dostupan i ostalim korisnicima (od 18.1. do 31.1.2015), a učešće u istraživanju je bilo dobrovoljno i anonimno. Anonimnost je imala za cilj da doprinese objektivnosti samog istraživanja i otklanjanju mogućnosti davanja društveno poželjnih odgovora, što je veoma važno imajući u vidu da jezik invalidnosti u mnogome utiče na kvalitet života osoba sa invaliditetom.

U sprovedenom istraživanju učestvovalo je ukupno 20 korisnika Facebook-a. Šesnaest ispitanika je navelo da ima neki oblik invaliditeta. Najveći broj ispitanika ima neki oblik fizičkog invaliditeta (13), senzornog (2), jedan ispitanik nije želeo da se izjasni o vrsti svog invaliditeta, dok su četiri ispitanika bez invaliditeta. Među ispitanicima nije bilo lica sa mentalnim invaliditetom. U pogledu polne strukture ispitanika, preovlađuju osobe muškog pola (11). U pogledu starosne strukture najveći broj ispitanika (13) pripada starosnoj grupi 36-49 godina, pet pripada starosnoj grupi 18-35 godina, dok po jedan ispitanik pripada starosnoj grupi 50-60 godina i preko 60 godina starosti. Što se stepena obrazovanja tiče, najveći broj ispitanika je završio srednju školu (11), potom, fakultet (6), magistarske studije (1), osnovnu školu (1), dok je jedan ispitanik stekao naučni naziv doktora nauka.

Rezultati istraživanja

U ovom delu rada će biti analizirani rezultati istraživanja, imajući u vidu odgovore ispitanika na pojedina pitanja iz upitnika.

Na pitanje „*Kako biste ocenili položaj osoba sa invaliditetom u društvu?*”, većina ispitanika je odgovorila da je on veoma loš (6) ili loš (11), dva su rekla

da je dobar, dok se jedan ispitanik izjasnio da o tome nema stav. Ove rezultate treba imati u vidu prilikom kreiranja mera za poboljšanje celokupnog društvenog položaja osoba sa invaliditetom jer mogu ukazati na to kakvu percepciju o sopstvenom položaju u društvu imaju same osobe sa invaliditetom obuhvaćene sprovedenim istraživanjem.

Odgovori na pitanje „*U kojoj meri način na koji se etiketiraju osobe sa invaliditetom utiče na njihov društveni položaj?*“ ukazuju na to da većina ispitanika smatra da način etiketiranja utiče na društveni položaj osoba sa invaliditetom (7), veoma utiče (6), delimično utiče (6), dok samo jedan ispitanik nema stav o tome. Ovi rezultati su vrlo ohrabrujući jer pokazuju da većina osoba sa invaliditetom iz uzorka prepoznaže važnost adekvatne upotrebe jezičkih sredstava kada je reč o jeziku invalidnosti.

Na pitanje „*Koji termin je, po Vašem mišljenju, najprikladniji za identifikaciju osoba sa nekom vrstom invaliditeta/ometenosti?*“ ispitanici su davali posve različite odgovore: invalidi, osobe sa invaliditetom, ometena osoba, osoba sa ometenošću, onesposobljena ili onesposobljavana osoba, osobe u stanju potrebe za dodatnom podrškom. Ima i mišljenja da ove osobe treba jednostavno oslovljavati po imenu, bez bilo kakve odrednice u pogledu invaliditeta. Termin „onesposobljavana osoba“ u poslednje vreme privlači pažnju zbog činjenice da je fokusiran na društveni aspekt nastanka invalidnosti. Da bi se pronašao odgovarajući termin za označavanje osoba sa invaliditetom potrebno je postići široku društvenu saglasnost svih relevantnih društvenih činilaca. U ovom procesu osobe sa invaliditetom imaju ključnu ulogu.

Pitanje „*Da li smatrate da upotreba neadekvatnih termina može podstići viktimizaciju osoba sa invaliditetom?*“ je imalo za cilj da utvrdi kakav je stav ispitanika o ulozi jezika invalidnosti u procesu viktimizacije osoba sa invaliditetom. Devet ispitanika smatra da upotreba neadekvatnih termina može doprineti da osoba sa invaliditetom lakše postane žrtva krivičnih dela. Prema mišljenju nekih od njih, negativno etiketiranje osoba sa invaliditetom dovodi do osećanja niže vrednosti i pada samopouzdanja, što sve može pogodovati viktimizaciji, jer većina termina koji se koriste predstavlja odraz stava da su osobe sa invaliditetom manje vredne (setimo se još uvek prisutnog termina „osoba sa posebnim potrebama“). Zabrinjavajuće je i to što pet ispitanika o ovom pitanju nema stav, a šest smatra da upotreba neadekvatnih jezičkih sredstava ne utiče na viktimizaciju osoba sa invaliditetom. Takođe, zanimljivi su i odgovori na pitanje „*Da li neadekvatno označavanje osoba sa invaliditetom može predstavljati radnju izvršenja krivičnog dela povrede ravnopravnosti?*“ lako

većina ispitanika prepoznaće društvenu opasnost i kažnjivost neadekvatne upotrebe jezičkih sredstava kada je reč o označavanju osoba sa invaliditetom, nemali broj ispitanika (5) ne smatra upotrebu neadekvatnih termina kažnjivim delom. Ovakvi rezultati predstavljaju svojevrsni alarm za kriminologe, viktimologe, ali i naučnike drugih specijalnosti i širu društvenu zajednicu, da više pažnje posveti podizanju društvene svesti o potrebi stvaranja nediskriminacionog okruženja i kada je reč o jeziku invalidnosti, s jedne strane, ali i povećanju kapaciteta samih osoba sa invaliditetom da prepoznaju povrednu ravnoopravnosti kao krivično delo.

Prema mišljenju ispitanika osobe sa invaliditetom su najčešće žrtve krivičnih dela protiv prava i sloboda čoveka i građanina (12), kriminaliteta nasilja (2), imovinskog kriminaliteta (1), dok četvrtina ispitanika o tome nema stav.

Na osnovu odgovora na pitanje „*U kojim sferama društvenog i javnog života je najuočljivije nepravilno označavanje osoba sa invaliditetom?*“ zaključujemo da najveći deo ispitanika smatra da je ovaj negativni društveni fenomen najprisutniji u obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvu, i slično.

Prema mišljenju većine ispitanika, društveni položaj osoba sa invaliditetom se može popraviti edukacijom i senzibilizacijom šire društvene zajednice, kao i negovanjem kulture poštovanja različitosti.

Iako je ovo istraživanje sprovedeno na veoma malom uzorku koji u mnogome otežava izvođenje opših zaključaka, njegovi rezultati ukazuju da korisnici društvene mreže Facebook prepoznavaju diskriminaciju osoba sa invaliditetom putem jezika, i da je prepoznaju kao krivično i društveno opasno delo, ali da su neophodna i dodatna istraživanja kako bi se do kraja objasnio odnos između jezika invalidnosti i viktimizacije.

Zaključna razmatranja

Diskriminacija osoba sa invaliditetom predstavlja društveni problem koji zahteva adekvatno jezičko, pravno, društveno prihvatljivo i na naučnim osnovama zasnovano rešenje. Radi se o interdisciplinarnom problemu u čije rešavanje moraju biti uključeni različiti stručnjaci. Diskriminacija osoba sa invaliditetom je uočljiva gotovo u svim sferama društvenog života. Poseban oblik diskriminacije predstavlja neadekvatna upotreba jezika invalidnosti. Ona često odražava stav većine stanovništva o osobama sa invaliditetom, što se reflektuje i na stav samih osoba sa invaliditetom o svojim mogućnostima. Zbog

toga pronalaženju odgovarajućeg termina treba posvetiti posebnu pažnju, imajući u vidu činjenicu da se ovakvo trenutno stanje često negativno odražava na ukupan društveni položaj osoba sa invaliditetom.

Osobe sa invaliditetom su često i žrtve krivičnog dela povrede ravnopravnosti. Krivični postupci za ovaj oblik kriminaliteta su retki, pre svega, zato što se invaliditet posmatra „kao drugo lično svojstvo“ u sklopu bića krivičnog dela iz čl. 128 KZ. Navođenje invaliditeta kao posebnog oblika diskriminacije, i u tom smislu, izmena navedene zakonske odredbe bi u mnogome doprinelo potpunijoj krivičnopravnoj zaštiti osoba sa invaliditetom. O ovom predlogu bi bilo korisno razmisiliti *de lege ferenda* prilikom sledećeg noveliranja Krivičnog zakonika Republike Srbije, posebno imajući u vidu i odgovarajuću ustavnu odredbu o zabrani diskriminacije. Stvaranje istinski inkluzivnog društva je civilizacijska obaveza svakog demokratskog društva. Ovaj proces je neprekidan jer se odnosi na podizanje dostignutog stepena poštovanja ljudskih prava, što je najbolji indikator pravednosti svake zajednice.

Literatura

- Jovašević, D. (2006) *Leksikon krivičnog prava*. Beograd: Službeni glasnik.
- Hornby, A. S. (2000) *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Kazneni zakonik Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 125/11, 144/12.
- Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.
- Petrović, J. (2006) Jezik invalidnosti i dominantni teorijski okviri proučavanja kao indikator socijalnog položaja osoba sa invaliditetom. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, 26, str. 259-270.
- Petrović, J. (2012) Pregled odnosa društva prema osobama sa invaliditetom kroz istoriju. *Teme*, 2, str. 865-886.
- Ružićić-Novković, M.M. (2003) *Terminološki rečnik invalidnosti - ka jednakosti u javnom govoru*. Novi Sad: Dnevnik-Štamparija, Centar „Živeti uspravno“, Novosadsko udruženje studenata sa hendikepom.
- Ružićić-Novković, M.M. (2014) *Predstavljanje osoba sa invaliditetom u medijskom diskursu Srbije*. Novi Sad: Centar „Živeti uspravno“.

Savić, S. (1993) *Diskurs analiza*. Novi Sad: Filozofski fakutet.

Tanjević, N., Mirić, F. (2013) Suzbijanje diskriminacije osoba sa invaliditetom u oblasti rada i zapošljavanja – stanje i perspektive, *Temida*, 1, str. 133-150.

Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS, br. 33/2006.

Internet izvori

Đorđević, M. (2012) *Jezik invalidnosti kroz istoriju*. Dostupno na: <http://www.izkruga.org/projekti/22-e-literatura/96-jezik-invalidnosti-kroz-istoriju>, stranici pristupljeno 11.4.2015.

Ružićić, M. (2014) *Mediji kao barijera*. Dostupno na: <http://www.nuns.rs/Projekti/activities/23103/mediji-kao-barijera.html>, stranici pristupljeno 24.1.2015.

Language of Disability as a Factor of Discrimination of Persons with Disabilities

The incorrect labeling of people with disabilities as people with special needs constitutes not only a violation of equality but also a special criminological and criminal justice phenomenon. There are no special needs, but just different ways of satisfying them. The subject of this paper is an analyses of the impact of labeling people with disabilities and language disability on a discriminatory process and considers whether the victimization of persons with disabilities engenders inequality. The labeling of people with disabilities throughout history will also be considered. A questionnaire was distributed via Facebook in order to explore the opinions of users of social networks on language disability and its impact on discrimination. The aim of the paper is to highlight the effect labeling has on the overall social situation of people with disabilities. It is argued that the accurate usage of appropriate linguistic terminology would help prevent the victimization of persons with disabilities and accentuate the realization of their full participation in contemporary society.

Keywords: language disability, discrimination against persons with disabilities, and social networks.

Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa

TEMIDA

Mart 2015, str. 127-148

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1501127H

Originalni naučni rad

Primljeno: 3.2.2015.

Odobreno za štampu: 23.4.2015.

Iskustva u radu s volonterima kao pružateljima podrške u odjelima za podršku žrtvama i svjedocima

NIKICA HAMER VIDMAR*

MARTINA BAJTO

Cilj ovog rada je predstavljanje rezultata istraživanja iskustva angažiranja volontera kao pružatelja podrške u odjelima za podršku žrtvama i svjedocima osnovanim na županijskim sudovima u Republici Hrvatskoj. Ministarstvo pravosuđa, odnosno Samostalna služba za podršku žrtvama i svjedocima, kao nositelj razvoja sustava podrške žrtvama i svjedocima u Republici Hrvatskoj i koordinator rada odjela za podršku, ujedno je i provoditelj programa izobrazbe i supervizije službenika za podršku i volontera. Provedeno je istraživanje u svrhu utvrđivanja motivacije volontera, procjene potrebnih osobina za volontiranje, edukacijskih potreba, emocionalnog učinka na volontere koji proizlazi iz rada sa žrtvama, te utvrđivanja procjene volontera o stupnju prihvaćenosti od strane službenika suda. Zahvaljujući iskustvima u radu s volonterima, kao i rezultatima provedene ankete, dorađen je proces selekcije i edukacije volontera. Mijenjane su i procedure u radu s volonterima zbog unaprjeđenja razine sigurnosti volontera, kao i organizacije za koju volontiraju. Angažiranje volontera u pravosudnom sustavu smatramo velikim korakom na polju suradnje pravosuđa i zajednice.

Ključne riječi: podrška, volonterski menadžment, žrtve, svjedoci, Hrvatska.

* Nikica Hamer Vidmar je diplomirana psihologinja, voditeljica Samostalne službe za podršku žrtvama i svjedocima u Ministarstvu pravosuđa Republike Hrvatske.

E-mail: nikica.hamer@pravosudje.hr.

Martina Bajto je diplomirana psihologinja, stručna suradnica u Samostalnoj službi za podršku žrtvama i svjedocima u Ministarstvu pravosuđa Republike Hrvatske.

E-mail: martina.bajto@pravosudje.hr.

Uvod

Sustav podrške žrtvama i svjedocima u Republici Hrvatskoj razvija se od 2007. godine. Značajan aspekt sustava su odjeli za podršku žrtvama i svjedocima osnovani pri sudovima koji u svom radu angažiraju volontere. Volonterstvo nije novina u Hrvatskoj, ali volontiranje u pravosuđu predstavlja značajan iskorak u razvoju volonterstva. S obzirom na specifičnost rada službi za podršku, a samim time i volontiranja u tim službama, uz kontinuirani razvoj upravljanja volonterima, neizostavno je i praćenje potreba volontera i učinaka dosadašnje prakse rada s volonterima.

Stoga je provedeno istraživanje s namjerom analize volonterskih iskustva u odjelima za podršku žrtvama i svjedocima, u svrhu razvoja i poboljšanja sustava odabira i upravljanja volonterima. U ovom radu bit će prikazani rezultati istraživanja čiji je cilj bio utvrditi: što motivira mlade za volontiranje u odjelima za podršku, osobine potrebne za volontiranje na sudu, je li dosadašnji način edukacije volonterima koristan, što volonterima predstavlja probleme u radu i kako se s time nose, stupanj zadovoljstva volontiranjem, prihvatanost od strane službenika suda, te postoje li razlike među volonterima s obzirom na spol i vrstu studija.

Angažiranje volontera u odjelima za podršku žrtvama i svjedocima

Manifest o volonterstvu u Europi¹ govori o volontiranju kao aktivnosti koja se poduzima slobodnom voljom pojedinca, te osobnim izborom i motivacijom, bez želje za finansijskom dobiti, u organiziranom okruženju, u želji da se pomogne drugim osobama i društvu u cjelini, pridonoseći zajedničkim vrijednostima, bez osobnih interesa. Premda postoje različite interpretacije koncepta volonterstva, na razini Europske unije postignut je konsenzus o tome da je volontiranje važno za društvo na tri različite razine: individualnoj ili osob-

¹ Manifest o volonterstvu u Europi objavio je Europski volonterski centar (europska mreža koju čini 38 volonterskih centara i organizacija za razvoj volonterstva) s namjerom podizanja razine društvene svijesti o volonterstvu i ukazivanja na politički, ekonomski i socijalni značaj volonterskog rada. Posebno je namijenjen donositeljima odluka u institucijama Europske unije (EU) te stoga sadrži prijedloge za promoviranje volonterstva i poziva na usvajanje dokumenata i provođenje aktivnosti na razini EU. Više informacija dostupno je na: <http://vcos.hr/files/pdf/manifest.pdf>, stranici pristupljeno 20.4.2015.

noj – poboljšavanjem kvalitete života samog volontera i otvaranjem novih poslovnih mogućnosti; organizacijskoj – širenjem usluga i društvenoj razini – razvojem društva (Meijs, Steenbergen prema Ćulum, 2008). Volonterstvo je u Republici Hrvatskoj regulirano Zakonom o volonterstvu² i podrazumijeva sve tri navedene razine.

Angažiranje volontera u odjelima za podršku žrtvama i svjedocima³, koji su ustrojeni unutar sudova, u trenutku njihova osnivanja bila je pomalo avantgardna i smjela ideja za hrvatske prilike. S obzirom da odjeli za podršku žrtvama i svjedocima pružaju emocionalnu podršku i praktične i procesne informacije o pravima (uključujući i pružanje podrške i informacija putem telefona), od samog početka bilo je važno razmišljati o razini zahtjevnosti ove vrste volontiranja zbog specifičnosti ranjive skupine korisnika prema kojima je usmjeren (žrtve i svjedoci). Bilo je potrebno razmišljati o sigurnosti kako samih volontera tako i žrtava i svjedoka, ali i suda kao institucije koja funkcionira po strogo zadanim pravilima i za koju je povjerljivost u radu posebno značajna.

Zahvaljujući podršci Programa Ujedinjenih naroda za razvoj u Republici Hrvatskoj (UNDP)⁴ i Udruge za podršku žrtvama i svjedocima⁵, volonteri su paralelno s osnivanjem odjela postali neizostavni i važni partneri u radu. Ideja angažiranja volontera u odjelima za podršku proizšla je iz iskustava službi za podršku u Velikoj Britaniji⁶, Švedskoj⁷ i Nizozemskoj⁸. Svrha uključenja volontera bila je osigurati mogućnost da što više korisnika (žrtava i svjedoka)

² Zakon o volonterstvu, Narodne novine 58/07, 22/13, čl. 3: „Volontiranjem se smatra dobrovoljno ulaganje osobnog vremena, truda, znanja i vještina kojima se obavljaju usluge ili aktivnosti za dobrobit druge osobe ili za zajedničku dobrobit, a obavljaju ih osobe na način predviđen ovim Zakonom, bez postojanja uvjeta isplate novčane nagrade ili potraživanja druge imovinske koristi za obavljeno volontiranje, ako ovim Zakonom nije drugčije određeno“.

³ Odjeli za podršku žrtvama i svjedocima osnovani su u 7 županijskih sudova (Zagreb, Zadar, Vukovar, Osijek, Split, Rijeka i Sisak), osiguravaju podršku i na općinskim i prekršajnim sudovima (za prekršaje obiteljskog nasilja) iz nadležnosti županijskih sudova. Dostupno na: <https://pravosudje.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-6366/iz-pravosudnog-sustava-6372/podrska-zrtvama-i-svjedocima/6156>, stranici pristupljeno 31.1.2015.

⁴ <http://www.hr.undp.org/content/croatia/hr/home.html>, stranici pristupljeno 20.4.2015.

⁵ <http://www.pzs.hr/>, stranici pristupljeno 20.4.2015.

⁶ http://www.cps.gov.uk/news/fact_sheets/witness_care_units/, stranici pristupljeno 20.4.2015., <https://www.victimsupport.org.uk/help-witnesses/your-journey/trial>, stranici pristupljeno 20.4.2015.

⁷ <http://www.brottsoffermyndigheten.se/eng/help-for-victims/support-and-help>, stranici pristupljeno 20.4.2015.

⁸ <https://www.slachtofferhulp.nl/>, stranici pristupljeno 20.4.2015.

dobije podršku jer se ne može očekivati da samo dva službenika za podršku (koliko ih je zaposleno u svakom odjelu) osiguraju podršku svima koji u svojstvu svjedoka dolaze na sud, ili podršku zatraže telefonom. Nalazi istraživanja pokazuju kod organizatora volontiranja sličnu percipiranu dobit od volonterskog rada: ispunjenje ciljeva i misije (58%), regrutiranje budućih radnika (50%), pomoći u obavljanju izvanrednih aktivnosti (48%), kvalitetniji kontakt s korisnicima (42%), pružanje više usluga (35%), veći broj korisnika (31%), stizanje zaoštaka (27%), rasterećenje zaposlenika (26%) (Jurić, Tomanjik, 2006).

Opće karakteristike volontera potrebne za rad u odjelima za podršku žrtvama i svjedocima

Zakon o volontерству⁹ predviđa mogućnost angažiranja volontera i u državnim tijelima, te je angažiranje volontera na sudovima propisano i Sudskim poslovnikom¹⁰. Odjeli za podršku pružaju podršku žrtvama i svjedocima u svim fazama kaznenog postupka i za sva kaznena djela (uključujući i najteža kaznena djela, kao što su ratni zločini, kaznena djela protiv spolne slobode, protiv života i tijela i druga kaznena djela s elementima nasilja). Stoga, osobe koje pružaju podršku trebaju raspolagati, osim empatijom i željom za radom s ljudima koji su uznemireni i pod stresom, i dobro razvijenim komunikacijskim vještinama, kao i sposobnošću snalaženja u stresnim i emocionalno zahtjevnim situacijama.

Zbog zahtjevnosti i delikatnosti posla, te ozbiljnosti ustanove u kojoj su angažirani, poseban je izazov dobro odabrati i pripremiti volontere, što je i obveza organizatora volontiranja prema Zakonu o volonterstvu.¹¹ Važno je da

⁹ Čl. 7, st. 4: „Državna tijela i tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave mogu biti organizatori volontiranja sukladno odredbama ovoga Zakona, drugim propisima i preuzetim međunarodnopravnim obvezama“.

¹⁰ Narodne novine br. 37/14, čl. 20 st. 8: „U radu odjela mogu sudjelovati volonteri, i to kao neposredni pružatelji podrške“.

¹¹ Čl. 10, st. 1: „Organizatori volontiranja su dužni posvetiti osobitu pozornost izboru i edukaciji volontera koji volontiraju sa sljedećim skupinama korisnika volontiranja: djecom, osobama s invaliditetom, starim i nemoćnim osobama, bolesnim osobama, ili osobama koje su potpuno ili djelomice lišene poslovne sposobnosti, uz posjedovanje osobnih znanja, iskustava i sposobnosti za rad s tim skupinama korisnika volontiranja. U slučaju volontiranja s navedenim korisnicima, organizatori volontiranja dužni su osigurati primjerenu stručnu pomoći i nadzor nad radom volontera“.

se volonteri osjećaju dobro, sigurno i kompetentno u svom poslu i da su im u potpunosti jasni radni zadaci.

Od samog početka rada s volonterima detaljno je osmišljen postupak selekcije i edukacije, što je u skladu i s preporukama autorica priručnika koji nudi smjernice za rad s volonterima (Jeđud, Kordić, 2009). Ciljana populacija od početka bili su studenti, s obzirom na iskustva drugih organizatora, ali i studija koje pokazuju da najčešće volontiraju osobe u dobi od 21-35 godina (41,7%), sa srednjom (49,9%) i visokom stručnom spremom (30,9%) (Ledić, 2007). Također, zbog potrebe volontiranja samo u jutarnjim satima, u radno vrijeme suda, studentska se populacija činila najprikladnijom.

Regrutacija volontera započinje prezentacijom na fakultetima i učilištima tijekom koje se studentima ukratko predstavlja rad odjela za podršku, te zadaće volontera. Kao ciljani studiji biraju se studij prava, socijalnog rada, psihologije, sociologije, te edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, zbog prirode posla odjela za podršku, kao i prepostavke da bi studenti navedenih studija mogli biti zainteresirani za volontiranje u odjelima. Također, odabrani su navedeni studiji zbog prepostavke da njihovi studenti tijekom studija stječu određena konkretna znanja koja su im potrebna i korisna u pružanju podrške.

Sljedeći korak je popunjavanje obrasca za prijavu volontera koji je objavljen na web stranici Ministarstva pravosuđa¹² i sudova na kojima su osnovani odjeli. Na osnovu prijava, volonteri se pozivaju na seleksijski intervju koji se vodi po prethodno strukturiranim pitanjima. Za osobe za koje se procijeni da imaju odgovarajuće kvalitete potrebne za volontiranje u odjelu organizira se osnovna edukacija. Nakon toga slijedi praktična priprema za volontiranje i evaluacijski razgovor, nakon kojeg se, s volonterima koji su zadovoljili sve potrebne kriterije i žele volontirati, sklapa ugovor o volontiranju. Volonteri bi trebali volontirati barem jednom u dva tjedna te se od njih očekuje redovno sudjelovanje na sastancima koji se organiziraju u svrhu praćenja njihova rada, razmjene iskustava i rješavanja situacija s kojima se susreću.

¹² <http://pravosudje.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-6366/iz-pravosudnog-sustava-6372/podrska-zrtvama-i-svjedocima/6156>, stranici pristupljeno 30.1.2015.

Iskustva volontera u pružanju podrške u odjelima za podršku žrtvama i svjedocima: nalazi istraživanja

Predmet i cilj istraživanja

Istraživanje je imalo za predmet analizu iskustva volontera koji se angažiraju kao pružatelji podrške u odjelima za podršku žrtvama i svjedocima u sedam županijskih sudova u Republici Hrvatskoj.

Cilj istraživanja bio je utvrditi: što motivira mlade za volontiranje u odjelima za podršku, procjenu potrebnih osobina za volontiranje na sudu, je li dosadašnji način edukacije volonterima koristan, što volonterima predstavlja probleme u radu i kako se s time nose, stupanj zadovoljstva volontiranjem, prihvatanje od strane službenika suda, te postoje li razlike među volonterima s obzirom na spol i vrstu studija.

Metod

U istraživanju je sudjelovalo 105 volontera odjela za podršku žrtvama i svjedocima u županijskim sudovima u: Zagrebu (12), Osijeku (37), Vukovaru (18), Zadru (10), Splitu (6), Rijeci (11) i Sisku (7), kao i 4 volontera koji su pružali podršku u Županijskom sudu u Koprivnici.¹³ Uzorak je uključio 84 (80%) muških i 21 (20%) ženskih ispitanika. Zastupljenost volontera prema stupnju obrazovanja bila je sljedeća: 66,7% studenata, 26,7% sa stečenom visokom stručnom spremom, 4,8% sa višom stručnom spremom i 1,9% sa srednjom stručnom spremom. Volonteri koji su sudjelovali u istraživanju završili su dvo-dnevnu edukaciju – osnovnu obuku, a anketirani su nakon što su određeno vrijeme volontirali i stekli iskustvo u pružanju podrške.

Za potrebe istraživanja konstruiran je anketni upitnik koji se sastoji od 27 pitanja. Pitanja su oblikovana u formi višestrukog izbora s mogućnošću nadopune odgovora, te u formi rangiranja. Sadržaj pitanja i ponuđeni odgovori formulirani su prema cilju istraživanja, a na temelju ranijeg iskustva stečenog obukom i koordiniranjem rada volontera.

¹³ Pri navedenom sudu odjel više ne funkcioniра jer je ovisio samo o koordinaciji od strane volontera. Na sudu nisu bili zaposleni službenici za podršku jer je navedeni sud reorganizacijom umjesto Županijskog suda postao Stalna služba.

Podaci su prikupljeni anketnim istraživanjem u dva navrata, 2010. i 2014. godine. U prvoj fazi istraživanja, provedenoj 2010. godine, anketirani su volonteri Odjela za podršku žrtvama i svjedocima u Zagrebu, Osijeku, Vukovaru, Zadru i Koprivnici. U drugoj fazi, 2014. godine, istraživanjem su obuhvaćeni i volonteri u međuvremenu osnovanih Odjela u Splitu, Rijeci i Sisku. Volonteri su anketne upitnike, koje su samostalno ispunjavali, po završetku predali voditeljima odjela.

Podaci su kodirani i obrađeni statističkim paketom SPSS 20. Provedena je deskriptivna analiza podataka (frekvencije, postoci, medijan, mod) i testirane su razlike s obzirom na spol i vrstu studija korištenjem χ^2 (hi-kvadrat) testa i Mann-Whitney U testa. Razlike među zavisnim uzorcima testirane su Wilcoxonovim testom ekvivalentnih parova. Povezanost varijabli testirana je Spearmanovim koeficijentom korelacije. Varijabla *vrsta studija* je za potrebe ispitivanja razlika među volonterima rekodirana na način da jednu skupinu čine studenti prava (48 volontera), a drugu skupinu studenti pomagačke skupine zanimanja: psihologije, edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, sociologije i socijalnog rada (ukupno 19 volontera).

Rezultati i rasprava

a) Obrazovna struktura volontera

Jedan od ciljeva istraživanja bio je odrediti u kojoj mjeri obrazovanje volontera utječe na odnos prema volontiranju i nošenje s izazovima pružanja podrške žrtvama i svjedocima na sudu. U skladu s tim ciljem, u nastavku će detaljnije biti prikazana obrazovna struktura sudionika.

Premda se formalno, ovisno o godini studija, svrstavaju u skupinu osoba sa stečenom srednjom ili višom stručnom spremom, studenti su u ovom istraživanju izdvojeni kao posebna obrazovna skupina. Razlog takvoj klasifikaciji sudionika leži u udjelu studenata među volonterima, koji iznosi 66,7%. S obzirom na primarnu usmjereno angažiranja studenata četvrte i pete godine studija, u istraživanju većinu čine studenti završnih godina studija: peta godine 40,8% i četvrte godine 29,6%, zatim treće godine 14,1%, druge godine 11,3%, te apsolventi 4,2%.

S obzirom na vrstu studija kojeg pohađaju, najzastupljeniji su studenti prava (67,6%) i psihologije (16,9%). U manjoj mjeri zastupljeni su studenti edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta (4,2%), sociologije (2,8%) i socijalnog rada

(2,8%), dok je 5,6% studenata drugog društveno-humanističko usmjerenja (primjerice ekonomija, predškolski odgoj). Od 24 volontera sa stečenom visokom stručnom spremom, 20 (83,3%) čine diplomirani pravnici. Ostali su diplomirani sociolozi, profesori jezika i politolog. Volonteri sa višom stručnom spremom većinom su po zvanju upravni pravnici.

Iz priloženih nalaza vidljivo je da su volonteri na sudu obrazovane mlade osobe (98,7% ih je nastavilo obrazovanje nakon srednje škole), društveno-humanističkog usmjerenja. Razlog takve strukture volontera leži u činjenici da su odjeli za podršku ciljano usmjereni na navedenu populaciju, te zbog zainteresiranosti studenata tih studijskih usmjerenja za volontiranje na sudu.

Pod pretpostavkom da se neka znanja koja se stječu studiranjem, posebice društveno-humanističkih studija, mogu primijeniti pri pružanju podrške žrtvama i svjedocima, cilj je bio utvrditi procjenu sudionika o korisnosti takvih znanja prilikom volontiranja na sudu. Većina volontera (61,9%) procijenila je stečeno znanje sa studija korisnim, 30,5% djelomično korisnim, dok nitko znanje stečeno na studiju nije procijenio nekorisnim (7,6% volontera nije dalo odgovor na navedeno pitanje). Mann-Whitney-jevim U testom utvrđeno je da ne postoje razlike između dvije skupine studenata (studenata prava s jedne strane, te studenata psihologije, edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, sociologije i socijalnog rada s druge strane) ($Mdn_1=Mdn_2=1$) s obzirom na procjenu korisnosti znanja sa studija prilikom volontiranja na sudu ($U=357$, $p=0,087$). Budući da volonteri na sudu žrtvama i svjedocima pružaju emocionalnu podršku i praktične informacije, nalaz da studenti procjenjuju svoja znanja podjednako primjenjivima je očekivan.

b) Važnost osobina i vještina

Od sudionika se također tražilo da procijene važnost osobina i vještina potrebnih pri pružanju podrške na sudu. Svakoj od devet ponuđenih osobina i vještina sudionici su trebali dodijeliti rang od 1 do 9, pri čemu 1 označava najvažniju, a 9 najmanje važnu osobinu/vještinu.

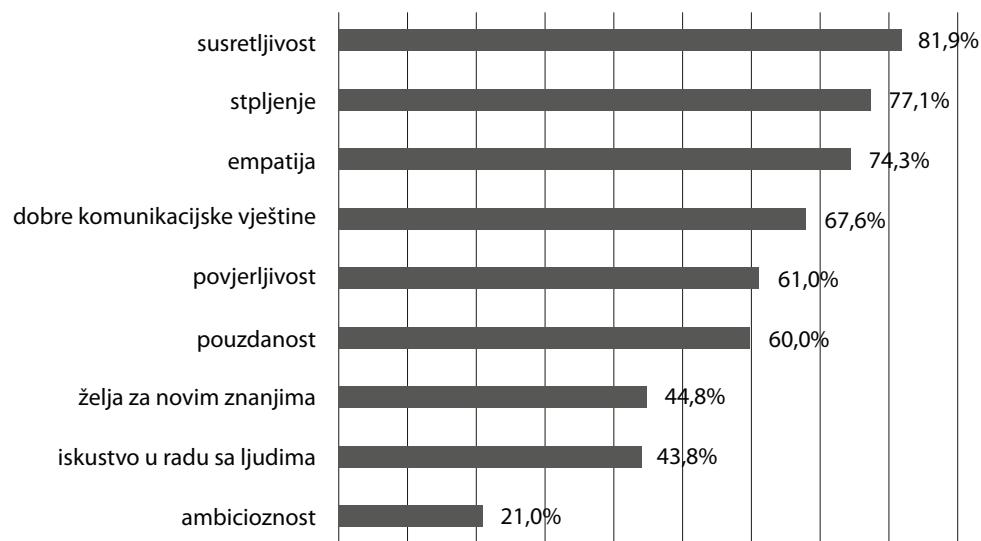
Tablica 1: Procjena važnosti osobina i vještina važnih za pružanje podrške na sudu (N=62)

Rang	Osobine i vještine	Mdn	Mo	U	p
1	Dobre komunikacijske vještine	3	1	199,5	0,002
2	Susretljivost	3	2	280,5	0,066
3	Empatija	4	1	329	0,288
4	Strpljenje	4	3	308,5	0,166
5	Povjerljivost	5	5	321,5	0,239
6	Pouzdanost	5	5	248	0,020
7	Iskustvo u radu s ljudima	6	7	321	0,237
8	Želja za novim znanjima	8	8	311,5	0,142
9	Ambicioznost	9	9	390,5	0,920

Mdn – medijan; Mo – mod; U – Mann-Whitney U test; p – statistička značajnost

U tablici 1 prikazane su osobine i vještine koje su sudionici procjenjivali, mjere centralne tendencije (medijan i mod) i rang koji je na temelju centralne i dominantne vrijednosti dodijeljen svakoj od osobina i vještina. Kao najvažnije vještine procijenjene su dobre komunikacijske vještine i susretljivost (Mdn=3), a slijede osobine empatija i strpljenje (Mdn=4). Najmanje važnom volonteri procjenjuju ambicioznost (Mdn=9) i želju za novim znanjima (Mdn=8).

Osim procjene važnosti osobina i vještina potrebnih pri pružanju podrške, od sudionika se tražilo i da procijene i označe koje od tih osobina i vještina oni sami posjeduju.

Grafikon 1: Samoprocjena zastupljenosti osobina i vještina kod volontera

Kao što je prikazano u grafikonu 1, većina volontera kod sebe prepoznaže osobine: susretljivosti (81,9%), strpljenja (77,1%), empatije (74,3%), dobre komunikacijske vještine (67,6%), povjerljivosti (61%) i pouzdanosti (60%). U nešto manjoj mjeri izjavljuju da posjeduju želju za novim znanjima (44,8%), iskustvo u radu s ljudima (43,8%) i ambicioznost (21%). Usporedba studenata po spolu pokazala je da žene češće navode da posjeduju osobinu empatije ($\chi^2=10,748$, $df=1$, $p=0,002$), što je u skladu s nalazima istraživanja koja potvrđuju da je empatija razvijenija kod žena nego kod muškaraca (Batson i dr. prema Tous-saint, Webb, 2005). U zastupljenosti ostalih osobina nema razlika s obzirom na spol. Također, volonteri se ne razlikuju ni s obzirom na vrstu studija.

Analizom povezanosti osobina i vještina koje sudionici smatraju važnima za volontiranje na sudu i onih koje prepoznaju kod sebe, ustanovljeno je da postoji statistički značajna, umjerena korelacija¹⁴ između procjena važnosti empatije ($\rho=-0,484$, $p<0,001$) i povjerljivosti ($\rho=-0,353$, $p<0,001$), te niska korelacija procjena susretljivosti ($\rho=-0,212$, $p=0,039$), želje za novim znanjima ($\rho=-0,208$, $p=-0,044$), ambicioznosti ($\rho=-0,212$, $p=0,039$) i pouzdanosti ($\rho=-0,319$, $p=0,002$). Pri tome volonteri koji smatraju navedene osobine važnima za volontiranje općenito, navode da ih i oni sami posjeduju, i obrnuto. Ne postoji povezanost procjene važnosti strpljenja ($\rho=-0,068$, $p>0,05$), dobrih komunikacijskih vještina ($\rho=0,065$, $p>0,05$) i iskustva u radu s ljudima ($\rho=-0,179$, $p>0,05$). Iz dobivenih nalaza možemo zaključiti da sudionici sebe prepoznaju u ulozi volontera na sudu i smatraju da posjeduju ključne osobine potrebne za uspješno pružanje podrške.

c) Motivacija za volontiranje

Važan cilj istraživanja bio je ispitivanje motivacije za volontiranje u odjelima za podršku. Većina sudionika istaknula je nekoliko motivatora: stjecanje praktičnih i stručnih znanja iz područja rada suda (69,5%), potrebu za pomašnjem ljudima (67,6%), osobni razvoj (67,6%) i stjecanje prakse u radu s ljudima (65,7%), te nešto rjeđe općenitu želju za volontiranjem (38,1%). Kao ostale razloge navode primjerice upoznavanje s problematikom i potrebama žrtava i svjedoka i želju da kvalitetno i korisno provedu slobodno vrijeme. S obzirom

¹⁴ Spearmanov ρ (ro) koeficijent korelaciije. Korelacija je negativnog predznaka jer u varijabli „procjena važnosti osobina i vještina za volontiranje“ niže vrijednosti označavaju viši rang, tj. veću važnost, a u varijabli „samoprocjena važnosti osobina i vještina“ 1 označava prisutnost, a 0 odsutnost navedene osobine/vještine kod volontera.

na spol nisu pronađene razlike u motivaciji za volontiranje. Međutim, studenti se razlikuju s obzirom na motivaciju za stjecanjem praktičnih i stručnih znanja iz područja rada suda, koja je više izražena kod studenata prava ($\chi^2=27,929$, $df=1$, $p<0,001$). Ovakav nalaz je očekivan, budući da se studenti prava obrazuju za rad u pravosuđu, te im volontiranje na sudu predstavlja priliku za stjecanje iskustva i novih znanja. Navedeno je i u skladu s nalazima drugih autora koji navode da motivacija volontera može proizlaziti iz usmjerenosti prema drugima, u smislu altruistične želje za pružanjem pomoći, i usmjerenosti prema sebi i željom za osobnim dobitkom, učenjem i razvojem kroz susret s drugim ljudima (Žižak, 2004). U istraživanju provedenom 2006. godine na uzorku od 600 studenata Sveučilišta u Zagrebu utvrđeno je da ih pokreću intrinzične (pomaganje drugima, volontiranje kao način upoznavanja sebe i drugih), a ne materijalne vrijednosti (Lakoš, Zrinčić, 2011). U istraživanju koje je provela Ledić (Ledić, 2007) kao motivacija za volontiranje naglašava se osobno zadovoljstvo koje osobe osjećaju pri volontiranju. To potkrepljuje i izvješće Volonterskog programa Ujedinjenih naroda.¹⁵ S obzirom da je naša želja i bila angažirati mlade ljudе koji su spremni posvetiti svoje vrijeme pomaganju drugima, smatramo da smo u procesu selekcije uspješno detektirali kandidate s odgovarajućom motivacijom. Važnim motivatorom smatramo i želju za stjecanjem novih znanja i osobnim razvojem jer od volontera i očekujemo spremnost za usvajanje specifičnih znanja potrebnih za rad u odjelu za podršku i spremnost za osobni razvoj, kao nužan preduvjet za kvalitetan rad s ljudima.

Većina sudionika navodi da imaju podršku svojih ukućana i prijatelja, koji smatraju da volonteri pružanjem podrške žrtvama i svjedocima rade korisno i dobro djelo (83,8%). Svega 2,9% ukućana i prijatelja volontera smatra da oni nepotrebno gube svoje slobodno vrijeme, dok ih 11,4% nema stav o tome. Ostali, primjerice, navode da njihovi ukućani smatraju da će im to koristiti u struci, ili da su mišljenja obitelji i prijatelja podijeljena. Navedeni rezultati su u skladu s rezultatima istraživanja provedenog 2006. godine (Fočić, 2007) koje pokazuje da ispitanici pozitivno ocjenjuju volontiranje i volontere. Međutim,

¹⁵ „Ljudi diljem svijeta volontiraju zbog različitih razloga: Kako bi pomogli u iskorjenjivanju siromaštva i poboljšanju osnovnog zdravstva i obrazovanja, kako bi osigurali sigurnu opskrbu vodom i odgovarajuće sanitарне uvjete, kako bi se bavili pitanjima zaštite okoliša i klimatskih promjena, smanjivali rizik od katastrofa i borili se protiv socijalne isključenosti i nasilnih sukoba.“ Dostupno na: <http://www.vcz.hr/userfiles/The%20United%20Nations%20Volunteers%282%29pdf>, stranici pristupljeno 30.1.2015.

prilikom procjene stavova o volontiranju u Hrvatskoj, kao ključne prepreke volontiranju navode lošu promociju u obitelji i okruženju.

Vezano za učestalost volontiranja, 43,8% sudionika volontiralo je više od 20 puta, 44,8% od 5 do 20 puta, a 11,4% manje od pet puta. 21,9% sudionika navodi da su, osim pri odjelu za podršku, volontirali i na drugim mjestima: udrugama koje pružaju pomoć djeci, savjetodavnim linijama, u sklopu vjerske zajednice, i sl. Navedeno je u skladu s očekivanjima i praksom u odjelima za podršku, jer se od volontera očekuje volontiranje barem jednom u 2 tjedna. Ukoliko ne volontiraju dulje od 6 mjeseci moraju ponovno pohađati osnovnu edukaciju. Ovakvi zahtjevi su postavljeni zbog prepostavke da je za kvalitetno obavljanje poslova podrške, potrebno imati dovoljno prakse koja se stječe redovnim volontiranjem. Redovno volontiranje ujedno osigurava i utvrđivanje teoretskog znanje koje volonteri stječu edukacijom, a koje u slučaju rijetkog ili povremenog volontiranja blijedi.

Volontiranje u odjelu za podršku u potpunosti je ispunilo očekivanja 83,8% volontera. Dio volontera izjavljuje da su njihova očekivanja djelomično ispunjena (13,3%), a samo 2,9% da njihova očekivanja nisu ispunjena. Razlog nezadovoljstva dijela volontera je što nisu imali priliku raditi ono što je bilo predviđeno ($f=6$), te nezadovoljstvo ponašanjem službenika odjela ($f=2$), a od ostalih razloga navode nedovoljnu educiranost o pravnim i psihološkim aspektima pružanja podrške žrtvama i svjedocima na sudu, kao i gubitak vremena u slučaju da svjedok ne dođe na raspravu. Ne postoje razlike u ispunjenosti očekivanja između studenata prava i studenata pomagačkih zanimanja ($U=449,5$, $p=0,895$), kao ni razlike s obzirom na spol ($U=797$, $p=0,297$). Visoku razinu ispunjenosti očekivanja kod volontera pripisujemo detaljnoj selekciji i detaljnim pojašnjenjima svrhe i zadaća odjela, kao i zadaća volontera. Svrha ovakve procedure je izbjegavanje krivih očekivanja i davanje prilike volonterima da u bilo kojoj fazi seleksijsko-edukacijskog procesa odustanu ili prestanu s volontiranjem.

d) Edukacijske potrebe

Istraživanjem se željela ispitati korisnost edukacije (koja je obavezan dio pripreme volontera za rad na sudu), kao i moguća potreba za njenim unaprijeđenjem. U skladu s tim ciljem, ispitana je spremnost volontera za pružanje podrške nakon osnovne obuke i praktične pripreme za volontiranje.

Tablica 2: Spremnost na volontiranje nakon osnovne edukacije i praktične pripreme (N=105)

	Stupanj spremnosti	osnovna edukacija	praktična priprema
1	Nisam se osjećala/o spremno	2,9%	0,0%
2	Djelomično sam se osjećala spremno	49,5%	13,5%
3	Osjećala/o sam se spremno	40,0%	61,5%
4	U potpunosti sam se osjećala spremno	7,6%	25,0%

* Wilcoxonov test ekvivalentnih parova ($Z=-6,857$, $p<0,01$)

Nakon završene osnovne edukacije, najveći broj volontera osjećao se djelomično spremnima za pružanje podrške (49,5%) (tablica 2). Spremnima se osjećalo 40% volontera, a potpuno spremnima svega 7,6% volontera. Također, dio volontera se nije osjećao spremno (2,9%). Iskustvo praktične pripreme pridonijelo je povećanju osjećaja spremnosti volontera. To pokazuju i rezultati Wilcoxonovog testa ekvivalentnih parova ($Z=-6,857$, $p<0,01$) kojim je utvrđena statistički značajna razlika u spremnosti volontera nakon osnovne obuke i praktične pripreme. Veći dio sudionika (61,5%) procijenio se spremnima za pružanje podrške nakon praktične pripreme, a značajan dio i potpuno spremnima (25%). Važno je istaknuti podatak da se nitko nakon praktične pripreme nije procijenio nespremnim za volontiranje. Nalazi potkrepljuju pretpostavku da je praktična priprema nužan nastavak osnovne edukacije koja doprinosi povećanju spremnosti volontera za samostalno pružanje podrške. Slijedom navedenih nalaza osnovna edukacija produljena je s prvotna 2 na 3 dana, tako da sada obuhvaća detaljnije razrađene teme: pravni, psihološki i praktični aspekti pružanja podrške. Veći naglasak stavljen je na igre uloga i analize mogućih situacija, vježbe komunikacijskih vještina i praktičnu proradu procedura u radu.

S obzirom na vrstu studija, pronađena je razlika u procjeni spremnosti za volontiranje. Studenti prava osjećaju se spremnijima za pružanje podrške nakon osnovne edukacije ($U=329,5$, $p=0,049$) i praktične pripreme ($U=298,5$, $p=0,016$) od studenata pomagačkih zanimanja. Ovaj nalaz može se objasniti boljom upoznatošću studenata prava s pravnom terminologijom i procedurama na sudu.

U svrhu povećanja spremnosti volontera za pružanje podrške žrtvama i svjedocima, i povećanja njihove kompetentnosti, cilj je bio utvrditi koje dodatne edukacije volonteri žele pohađati. Iskazali su najveći interes za edukacije na temu reakcija na traumatske događaje, koje želi pohađati 83,7% volontera, te edukacije iz područja obiteljskog nasilja (72,1%). Volonteri žele saznati više o temama: žrtve seksualnog nasilja (59,6%), posttraumatski stresni poremećaj (50%), počinitelji seksualnih delikata (48,1%). Također, pod „ostalo“ kao

dodatne edukacije predlažu teme: krizna intervencija, medijacija, neurolingvičko programiranje (NLP), te pružanje podrške roditeljima maloljetnih žrtava.

Utvrđeno je postojanje spolnih razlika s obzirom na preferirani tip edukacije, pri čemu žene češće nego muškarci navode da bi pohađale edukaciju na temu žrtava seksualnog nasilja ($\chi^2=4,718$, df=1, $p=0,012$). Ovakav nalaz je očekivan s obzirom na vrstu kaznenog djela i na činjenicu da su žrtve seksualnog nasilja u većini slučajeva osobe ženskog spola (Mamula i dr., 2011). Sudionici se razlikuju i s obzirom na želju za pohađanjem edukacije iz obiteljskog nasilja, koju potrebnijom smatraju studenti prava nego studenti pomagačkih zanimanja ($\chi^2=4,718$, df=1, $p=0,039$). Studenti psihologije, socijalnog rada i drugih pomagačkih zanimanja vjerojatno su se tijekom studija susretali s temama vezanim uz problematiku obiteljskog nasilja, pa procjenjuju manje potrebnom dodatnu edukaciju iz toga područja. Temeljem navedenih nalaza, uvedena je nova praksa provođenja sustavnih edukacija za volontere na teme: obiteljsko nasilje, stres/trauma, seksualno nasilje, komunikacijske vještine.

e) Zahtjevnost pružanja podrške s obzirom na reakcije svjedoka
i vrste kaznenih djela

Kako bi se provjerilo s kakvim je svjedocima (s obzirom na njihovo ponašanje) volonterima najteže raditi, od volontera je traženo da ponuđenim opisima dodijele rang od 1 do 11, gdje 1 označava svjedoka s kojim je najteže, a 11 svjedoka s kojim je najlakše raditi.

Tablica 3: Procjena zahtjevnosti pružanja podrške različitim skupinama svjedoka* (N=60)

Rang	Skupine svjedoka	Mdn	Mo	U	p
1	Agresivni svjedoci	2	1	281,5	0,146
2	Svjedoci koji odbijaju komunikaciju	2	2	327,5	0,520
3	Svjedoci koji ne pokazuju nikakve emocije	4	3	351,5	0,816
4	Tužni, koji to pokazuju plakanjem	5	5	292,5	0,225
5	Prestrašeni svjedoci	5	6	283	0,170
6	Roditelji djece oštećenika	6	6	264	0,094
7	Djeca oštećenika	6	6	292,5	0,228
8	Svjedoci koji pretjerano pričaju	8	8	318	0,430
9	Svjedoci nižeg intelektualnog statusa	8	11	337,5	0,642
10	Svjedoci starije životne dobi	9	9	357	0,886
11	Svjedoci njegove dobi	10	11	357,5	0,892

*Mdn=medijan; Mo=mod; U= Mann-Whitney U test razlika s obzirom na vrstu studija; p=statistička značajnost

Iz tablice 3 vidljivo je da je volonterima najteže raditi s agresivnim svjedocima i svjedocima koji odbijaju komunikaciju ($Mdn_1=Mdn_2=2$). Teškim procjenjuju i rad sa svjedocima koji ne pokazuju nikakve emocije ($Mdn=4$), tužnima, koji emocije pokazuju plakanjem ($Mdn=5$), i prestrašenim svjedocima ($Mdn=5$). Najjednostavnije im je raditi sa svjedocima njihove dobi ($Mdn=10$) i svjedocima starije životne dobi ($Mdn=9$). Nisu pronađene razlike u procjeni težine rada sa svjedocima među volonterima različitog studijskog usmjerenja ($p>0,05$) (tablica 3). Prilikom pružanja podrške svjedocima s kojima im je najteže raditi, većina volontera navodi da osjeća nemoć (59%) i psihičko opterećenje (58,1%). Veliki broj ih postaje nervozan (23,8%) i osjeća tugu (20%). Također, navode osjećaj fizičkog opterećenja (6,7%), mentalno isključivanje iz situacije (5,7%), ljutnju (3,8%) i ravnodušnost (3,8%). Neki su volonteri istaknuli da im je neugodna situacija dugotrajne šutnje, da osjećaju frustriranost, ali i da su u mnogim situacijama unatoč neugodnim osjećajima uspješno pružili podršku svjedocima.

Od volontera se također tražilo da rangovima od 1 do 7 (1 označava najteže, a 7 najmanje teško), procijene zahtjevnost rada sa žrtvama i svjedocima prema vrsti kaznenog djela.

Tablica 4: Procjena zahtjevnosti pružanja podrške žrtvama i svjedocima s obzirom na vrstu kaznenog djela* (N=61)

Rang	Vrsta kaznenog djela	Mdn	Mo	U	p
1	Zlostavljanje (seksualno) djece	1	1	375	0,713
2	Silovanje	2	2	364,5	0,699
3	Ubojstvo/pokušaj ubojstva	4	4	376	0,749
4	Ratni zločin	4	4	351	0,657
5	Nasilničko ponašanje u obitelji	4	5	387	1,000
6	Razbojništvo	6	6	390,5	0,928
7	Prijetnja	7	7	370,5	0,774

*Mdn=medijan; Mo=mod; U= Mann-Whitney U test razlika s obzirom na vrstu studija; p=statistička značajnost

Volonteri su procijenili da im je najteže raditi sa djecom koja su žrtve kaznenog djela (seksualnog) zlostavljanja ($Mdn=1$). Volonteri iznimno teškim smatraju i rad sa žrtvama silovanja ($Mdn=2$). Od navedenih djela, najmanje im je zatjevan rad sa žrtvama kaznenog djela prijetnje ($Mdn=7$) i razbojništva ($Mdn=6$). Pri tome je utvrđeno postojanje razlike s obzirom na spol: žene ($Mdn=1$) su rad s djecom žrtvama seksualnog zlostavljanja procijenile značajno težim nego muškarci ($Mdn=2$) ($U=470$, $p=0,031$). Navodi su u skladu

s izjavama volontera o dodatnim edukacijama koje bi željeli pohađati (edukacije na teme seksualnog i obiteljskog nasilja). Nisu pronađene razlike među volonterima s obzirom na vrstu studija ($p>0,05$) (tablica 4).

U situacijama pružanja podrške žrtvama i svjedocima najtežih kaznenih djela, volonteri navode da osjećaju nemoć (61,2%), tugu (47,6%), ljutnju (26,2%), nervozu (20,4%), frustriranost (16,5), a manji broj navodi i osjećaj odbojnosti (5,8%) i ravnodušnost (1,9%).

Kako bi se rasteretili nakon pružanja podrške svjedocima s kojima im je najteže raditi, najčešće im koristi razgovor sa službenicima odjela (72,1%) i razgovor s drugim volonterom (69,2%). Također im koristi druženje s prijateljima (37,5%) i sport (13,5%), kojeg češće, kao način rasterećenja, navode muški sudionici istraživanja ($\chi^2=5,275$, $df=1$, $p=0,033$). Dio volontera izjavljuje da nakon volontiranja više ne razmišljaju o situaciji pružanja podrške (5,6%). Kao ostale načine opuštanja navode čitanje knjiga i pisanje dnevnika. Dobiveni nalazi bili su poticaj za uvođenje supervizije¹⁶ za volontere, što je u skladu i s odredbama Etičkog kodeksa volontera¹⁷.

Utvrđeno je da u radu sa svjedocima volontere najviše frustriraju nepravda (67,4%), propusti sustava (57,9%), osjećaj nemoći koji imaju žrtve (43,2%) i osjećaj da ne mogu pomoći (45,3%). Sudionici frustrirajućim smatraju i agresivno ponašanje svjedoka (13,7%), ponašanje službenika suda prema svjedocima i žrtvama (13,7%) i kada svjedoci ne obraćaju pažnju na ono što im govore (7,4%). 10,5% volontera koji su sudjelovali u istraživanju navodi da ih ništa ne

¹⁶ Supervizija je oblik podrške koja može omogućiti uvid u vlastiti rad, dogovaranje o standardima dobre prakse, razmjenu informacija i razvoj vještina koje su u skladu s njihovim zadacima (Žižak, 2004). Supervizija kao proces intersubjektivne interakcije može povećati djelotvornost supervizanta. To je proces specifičnog učenja i razvoja, kao i metoda podrške pri profesionalnom reflektiranju koja omogućuje pomagačima da usvoje nove profesionalne i osobne uvide kroz vlastito iskustvo (Ajudković, Cajvert, 2004). Ovakva svrha supervizije donekle se razlikuje od svrhe koju navodi Jurić u priručniku Volonterski menadžment (Jurić, 2007), a koja se više odnosi na nadziranje produktivnosti i napretka organizacijskog osoblja (što je u slučaju odjela za podršku zadaća službenika odjela kao koordinatora volontera, a ne vanjskog supervizora).

¹⁷ Etički kodeks volontera, Narodne novine 55/08, prema etičkim standardima za organizatore volontiranja među ostalim predviđa: 1) Organizator volontiranja osmišljava i provodi volonterske programe koji imaju jasne i vidljive kriterije uključivanja volontera, praćenja i vrednovanja volonterskih aktivnosti, te stvaraju ugodno i poticajno ozračje u kojem se volontere potiče na osobni razvoj kroz učenje, sudjelovanje u timskom radu i razmjenu sa suradnicima; 2) Organizator volontiranja osigurava sigurno i poticajno okruženje za volontiranje te financijske, organizacijske i ljudske resurse koji su potrebni za realizaciju volonterskih aktivnosti, vodeći računa o stručnosti i ospozobljenosti volontera za rad s korisnicima.

frustira u radu sa svjedocima i žrtvama. Pronađene su razlike s obzirom na vrstu studija: osjećaj da ne mogu pomoći svjedoku, kao izvor frustracije, češće su navodili studenti pomagačkih zanimanja nego studenti prava ($\chi^2=4,267$, $df=1$, $p=0,037$). Ovaj nalaz može se objasniti većim zahtjevima koje sebi postavljaju studenti pomagačkih zanimanja, s obzirom na svoju profesiju i potrebu pomaganja korisnicima u rješavanju njihovih problema. Prilikom pružanja podrške ne postoji mogućnost, niti je dopušteno upuštati se u savjetodavni ili terapijski rad. Relativno kratkoročne intervencije pružanja podrške na sudu koje ne daju priliku za kontinuirani rada s osobom mogu biti izvor frustracije studentima pomagačkih struka jer su oni možda više orientirani na rad s korisnicima koji uključuje razvoj odnosa i postavljanje i ostvarivanje ciljeva.

f) Procjena vlastite uspješnosti i prihvaćenosti u radnoj okolini

Od volontera se tražilo da procijene vlastitu uspješnost u pružanju podrške žrtvama i svjedocima. Pri tome se većina sudionika istraživanja procijenila uspješnim (61,9%). Potpuno uspješnim se smatra 7,6% volontera, a 30,5% sebe doživjava djelomično uspješnim. Nitko od sudionika se nije procijenio neuspješnim.

U svrhu procjene zadovoljstva volontera radnom okolinom, ispitan je njihovo zadovoljstvo profesionalnim odnosima s ostalim službenicima suda. Volonteri su vrlo zadovoljni odnosom službenika odjela prema njima: 84,6% ih je u potpunosti zadovoljno odnosom, 10,7% je zadovoljno, a 2,9% djelomično zadovoljno, dok nitko odnos nije označio nezadovoljavajućim. Volonteri se uglavnom osjećaju prihvaćenima od strane ostalih službenika suda (sudskih zapisničara, sudaca, službenika osiguranja suda). 64,7% volontera navodi da su dobro prihvaćeni, 29,4% da se od dijela službenika osjećaju prihvaćenima, a od dijela ne. 5,9% volontera je navelo da nemaju kontakt sa službenicima suda. Neprihvaćanje od strane službenika suda ogledalo se u neljubaznom i agresivnom obraćanju volonterima, te u odbijanju komunikacije i davanja potrebnih informacija volonterima. Neki volonteri izjavili su da imaju dojam da ih službenici suda ne cijene i njihov rad ne shvaćaju ozbiljno. Neprihvaćanje su najčešće doživjeli od strane sudskih zapisničara (7), raspravnih sudaca (6), službenika osiguranja suda (2) i istražnog suca (1).

Volonteri su najčešće kao nagradu za uloženi trud navodili osjećaj da su pomogli drugoj osobi (82,9%). Nagradom smatrali i kada im svjedok ili žrtva zahvali (54,3%) i osjećaj da su učinili dobro djelo (52,4%). 17,1% sudionika

navodi da ne trebaju nikakvu nagradu za uloženi trud. Navedeni rezultati u skladu su i s motivacijom volontera, jer su u velikoj mjeri izjavili da im je motivacija pomoći ljudima. Također, navedeno je i u skladu s njihovim očekivanjima za koja su naveli da su se u potpunosti ispunila (83,8%).

Zaključak

Angažiranje volontera u pravosudnom sustavu predstavlja veliki korak na polju suradnje pravosuđa i zajednice. Pružanjem prilike mladim ljudima da svojim znanjem, empatijom i solidarnošću pomažu svojim sugrađanima postiže se višestruka dobrobit, kako za osobe koje kao žrtve i svjedoci imaju potrebu za pomoći i podrškom, tako i za mlade osobe koje, zahvaljujući iskustvu i znanjima koja su stekli volontiranjem, postaju kvalitetniji profesionalci.

Motivacija za volontiranje je u skladu sa prethodnim prepostavkama i ciljanim odabirom usmjerenim na volontere koji su zainteresirani pomagati ljudima, stjecati praktična i stručna znanja i osobno se razvijati. Zbog bolje selekcije, te ovisno o potrebi, moguća je primjena psihologiskih mjernih instrumenata u svrhu procjene ličnosti (Wartegg testa crteža). Uzimajući u obzir ozbiljnost ovakve vrste volontiranja, samoprocjena spremnosti za volontiranje nakon osnovne edukacije, odnosno praktične pripreme je zadovoljavajuća, te ujedno može ukazivati i na ozbiljnost kojom volonteri pristupaju radu i svijest o zahtjevnosti posla u koji se uključuju. Zbog utvrđene razlike u procjeni spremnosti za volontiranje nakon obuke, a s obzirom na vrstu studija (studenti prava osjećaju se spremnijima od studenata pomagačkih zanimanja) osnovna edukacija je produljena na tri dana kako bi se osigurala prilika volonterima do dobiju širi opseg znanja o različitim segmentima podrške.

Dosadašnja praksa organiziranja redovnih sastanaka, kao i dodatnih edukacija, ide u prilog rezultatima iz kojih je vidljivo da volonteri problematične situacije najradije žele prokomentirati međusobno, ili sa službenicima odjela. Radi osiguranja kvalitetnog rada volontera, potrebno je posvetiti pažnju, kako njihovu odabiru, tako i obuci i edukaciji, kako bi se osigurala željena razina kvalitete, te izbjegle mogućnosti neprikladne komunikacije i reakcija, a koje bi mogle ugroziti žrtve i svjedočke. Zbog dodatne procjene pripremljenosti volontera uvedena je radionica grupne procjene, a u svrhu dodatne izobrazbe i dodatne tematske edukacije.

Podatak da je volonterima najteže raditi sa zlostavljanom djecom i žrtvama silovanja također je u skladu s očekivanjima, s obzirom na težinu kaznenog djela i moguće reakcije i posljedice koje žrtve mogu imati. U skladu s očekivanjima je i podatak da je volonterima najteže raditi s agresivnim osobama i onima koje odbijaju komunikaciju, što kod volontera u najvećoj mjeri izaziva osjećaj nemoći i psihičkog opterećenja. Zbog navedenih nalaza, a u svrhu bolje podrške volonterima, provodi se supervizija za volontere. Potrebno je osigurati kontinuirano praćenje rada volontera i u tom smislu najveću zaslugu za kvalitetan rad volontera imaju službenici odjela za podršku koji su im koordinatori, mentori i svakodnevna podrška. Svojom posvećenošću volonterima nesebično prenose svoja znanja i iskustva.

Volontiranje je u velikoj mjeri ispunilo očekivanja volontera, dok procjena uspješnosti govori u prilog kritičnosti i odgovornosti volontera. Osjećaju se prihvaćenima od strane službenika suda, što je posebno značajna informacija jer je samim time i volonterima olakšan rad.

Nesebičnim radom, pružanjem podrške i ujedno ulaganjem svog slobodnog vremena, emocija, empatije i strpljenja, volonteri osim pomoći žrtvama i svjedocima doprinose i razvoju sustava podrške svakodnevnim pomaganjem službenicima odjela. Zajedno s njima grade ugled odjela za podršku prateći postavljene standarde u pružanju podrške, vodeći računa o etičnosti i poštovanju pravila ponašanja na sudu, te respektirajući sud kao ustanovu s posebno zadanim, često nepisanim pravilima ponašanja. Volonteri zajedno sa službenicima odjela odgovaraju na izazove različitih, često nepredvidivih situacija, reakcija žrtava i svjedoka, ali i službenika suda, prilagođavajući se i poštujući osjećaje i reakcije žrtava, te nastojeći biti njihova poveznica s pravosudnim sustavom.

Literatura

Ajduković, M., Cajvert, L. (2004) Supervizija u psihosocijalnom radu. U: M. Ajduković, L. Cajvert (ur.) *Supervizija u psihosocijalnom radu*, Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, str. 13-38.

Ćulum, B. (2008) *Zašto i kako vrednovati volontiranje? Analiza modela institucionalnog priznavanja volontiranja kao preduvjeta za dugoročni razvoj kulture volontiranja i ostvarivanja prednosti u korištenju usluga ili kod zapošljavanja*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.

Etički kodeks volontera, Narodne novine br. 55/08.

Fočić, G. (2007) *Volonterstvo i razvoj zajednice, sudjelovanje građana u inicijativama u zajednici: Istraživanje uključenosti građana u civilne inicijative u zajednici kroz volonterski rad*. Rijeka: Udruga za razvoj civilnog društva SMART.

Jeđud, I., Kordić, I. (2009) *Volonterski menadžment po mjeri: Smjernice za rad s volonterima u javnim ustanovama*. Zagreb: Volonterski centar Zagreb.

Jurić, D., Tomanjik, J. (2006) *Temelji zagrebačkog volonterskog servisa*. Zagreb: Volonterski centar Zagreb.

Jurić, D. (2007) *Volonterski menadžment*. Zagreb: Volonterski centar Zagreb.

Lakoš, I., Zrinčak, S. (2011) Volontiranje studenata u Zagrebu u komparativnom kontekstu. *Revija za socijalnu politiku*, 1, str. 25-48.

Ledić, J. (2007) *Zašto ne volontiramo? Stavovi javnosti o volonterstvu*. Zagreb: Academy for Educational Development (AED).

Mamula, M., Vukmanić, M., Hojt, A., Zore, P. (2011) *Seksualno nasilje u Hrvatskoj 2000–2010*. Zagreb: Ženska soba.

Sudski poslovnik, Narodne novine br. 37/14.

Toussaint, L., Webb, J.R. (2005) Gender Differences in the Relationship Between Empathy and Forgiveness. *The Journal of Social Psychology*, 145, str. 673-685.

Zakon o volonterstvu, Narodne novine br. 58/07, 22/13.

Žižak, A. (2004) Supervizija volontera. U: M. Ajduković, L. Cajvert (ur.) *Supervizija u psihosocijalnom radu*, Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, str. 359-376.

Internet izvori

Ministarstvo pravosuđa Republike Hrvatske. Dostupno na: <https://pravosudje.gov.hr/o-ministarstvu/djelokrug-6366/iz-pravosudnog-sustava-6372/podrska-zrtvama-i-svjedocima/6156>, stranici pristupljeno 30.1.2015.

Robert Leigh (2011) Izvješće o stanju volonterstva u svijetu. Bonn: United Nations Volunteers. Dostupno na: <http://www.vcz.hr/userfiles/The%20United%20Nations%20Volunteers%282%29pdf>, stranici pristupljeno 30.1.2015.

The Swedish Crime Victim Compensation and Support Authority. Dostupno na: <http://www.brottsoffermyndigheten.se/eng/help-for-victims/support-and-help>, stranici pristupljeno 20.4.2015.

The Crown Prosecution Centre. Dostupno na: http://www.cps.gov.uk/news/fact_sheets/witness_care_units/, stranici pristupljeno 20.4.2015.

Udruga za podršku žrtvama i svjedocima. Dostupno na: <http://www.pzs.hr/>, stranici pristupljeno 20.4.2015.

UNDP u Hrvatskoj. Dostupno na: <http://www.hr.undp.org/content/croatia/hr/home.html>, stranici pristupljeno 20.4.2015.

Victim Support. Dostupno na: <https://www.victimsupport.org.uk/help-witnesses/your-journey/trial>, stranici pristupljeno 20.4.2015.

Victim Support Netherland. Dostupno na: <https://www.slachtofferhulp.nl/>, stranici pristupljeno 20.4.2015.

Volonterski centar Osijek (2006) Manifest o volonterstvu u Evropi. Brussels: European Volunteer Centre. Dostupno na: <http://vcos.hr/files/pdf/manifest.pdf>, stranici pristupljeno 20.4.2015.

NIKICA HAMER VIDMAR
MARTINA BAJTO

Experience in Working With Volunteers as Providers of Support to Victims and Witnesses in Victim and Witness Support Departments at the Courts

The aim of this paper is to present the results of a survey on the experience of engaging volunteers as providers of support for victims and witnesses in Victim and Witness Support Departments at the courts. The Independent Service for Victim and Witness Support in Ministry of Justice is responsible for the development of the victim and witness support system in Croatia. The Independent Service also coordinates the work of Victim and Witness Support Departments and develops and provides training programs and supervision for support officers and volunteers. A survey was conducted in order to determine volunteer motivation, assess the volunteers' required qualities, their educational needs, the emotional impact arising from the work with victims and witnesses and the volunteers' assessment of the level of acceptance by court officials. In order to improve the level of safety of volunteers and the organization itself, the selection and educational processes for volunteers have been improved, according to both the experience achieved by working with volunteers and the results of the aforementioned survey. Engaging volunteers in the judicial system is a large step forward in the field of co-operation between the judiciary and the community.

Key words: support, volunteer management, victims, witnesses, Croatia.

TEMIDA
Mart 2015, str. 149-154
ISSN: 1450-6637

Peta godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije „Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa“

27. i 28. novembar 2014. godine, Beograd, Srbija

Peta godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije pod nazivom *Zaštita žrtava: međunarodno pravo, nacionalna zakonodavstva i praksa* održana je u Beogradu 27. i 28. novembra 2014. godine. Cilj konferencije bio je da okupi stručnjake i stručnjakinje i istraživače i istraživačice, koji se bave pravima žrtava i pružanjem pomoći žrtvama nasilja i drugih vidova kriminaliteta i omogući razmenu iskustava, dobrih praksi i znanja. U okviru glavne teme Konferencije, nastojalo se da se kritički preispitaju pravna regulativa na međunarodnom i evropskom nivou i postojeća zakonska rešenja, politike i prakse različitih zemalja sa stanovišta obezbeđivanja efikasne zaštite žrtvama i poboljšanja njihovog ukupnog položaja. Konferencija je okupila preko 100 učesnika iz zemlje, regiona (Makedonije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slovenije), zemalja zapadne, centralne i južne Evrope (Holandije, Velike Britanije, Belgije, Italije, Mađarske, Austrije, Švajcarske, Švedske), kao i iz Australije i Izraela.

Otvaranje konferencije upriličeno je prigodnim govorom dobrodošlice predsednika Viktimološkog društva Srbije, prof. dr Slobodana Savića i direktorce Viktimološkog društva Srbije, prof. dr Vesne Nikolić-Ristanović. Na svečanom otvaranju konferencije, učesnicima su se obratili i prof. dr Marc Gruenhuijsen, predsednik Svetskog viktimološkog društva, direktor Međunarodnog viktimološkog instituta u Tilburgu i profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta Tilburg u Holandiji, prof. dr Nevena Petrušić, u to vreme Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, i Jasmina Ivanović, Gradska sekretarka za socijalnu zaštitu u Sekretarijatu za socijalnu zaštitu gradske uprave grada Beograda. U

okviru svečanog dela konferencije, dodeljene su i godišnje nagrade Viktimološkog društva Srbije.¹

Rad konferencije odvijao se kroz četiri planarne i devet tematskih sesija. Plenarne i tematske sesije obuhvatile su čitav niz tema iz oblasti prava, viktimologije i kriminologije.²

U okviru prve plenarne sesije *Zaštita žrtava: međunarodno i evropsko pravo i politika, i nacionalno zakonodavstvo Srbije*, prof. dr Marc Groenhuijsen govorio je o razvoju međunarodne i evropske politike vezane za žrtve kriminaliteta, počev od Deklaracije Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći iz 1985. godine, pa do Direktive EU o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta iz 2012. godine. On je posebno ukazao na to da je nedostatak usaglašenosti nacionalnih zakonodavstava sa normama relevantnih dokumenata obično praćen usvajanjem jačeg pravnog dokumenta, koji sadrži još ambicioznija prava za žrtve kriminaliteta. Međutim, diskutabilno je da li je tzv. „tvrdо pravo“ (*hard law*) uvek efikasnije od tzv. „mekog prava“ (*soft law*). Stoga, kako je prof. Groenhuijsen istakao, postoji opasnost da povećavanje korpusa prava za žrtve zapravo rezultira rizikom od „zasićenosti žrtvama“ na strani dela zvaničnika, koji su odgovorni za funkcionisanje krivičnopravnog sistema. Prof. dr Momčilo Grubač, profesor emeritus Pravnog fakulteta i Fakulteta za pravne i poslovne studije „Dr Lazar Vrkačić“ Univerziteta Union u Beogradu, govorio je o žrtvi krivičnog dela u zakonodavstvu Srbije, posebno se fokusirajući na problem ostvarivanja imovinskopravnog zahteva i naknade štete. On je istakao da se imovinskopravni zahtev u krivičnom postupku retko dosuđuje i da žrtve ne dobijaju naknadu kada im je najpotrebnija. Stoga, iako je položaj oštećenog u krivičnom postupku na normativnom planu relativno zadovoljavajući, još uvek postoje brojne prepreke za ostvarivanje prava žrtava (oštećenih) u praksi.

¹ Nagrada za doprinos unapređenju prava žrtava dodeljena je Brankici Stanković, novinarki B92 i Mirjani Tripković, koordinatorki u službi za žrtve Viktimološkog društva Srbije *VDS info i podrška žrtvama*. Nagrada za doprinos razvoju nekonfliktnog i sveobuhvatnog pristupa bavljenju ratom i ratnim zločinima – „Treći put“ dodeljena je prof. dr Radmili Nakaradi, redovnoj profesorki Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Nagrada talentovanom mladom istraživaču/istraživačici nije dodeljena 2014. godine.

² Knjiga apstrakata svih izlaganja dostupna je na srpskom i engleskom jeziku na internet stranici Viktimološkog društva Srbije <http://www.vds.org.rs/RealizovaneKonferencije.htm>.

Druga plenarna sesija bila je posvećena temi *Žrtve kriminaliteta, rodno bazirano nasilje i restorativna pravda: evropske politike, nacionalna zakonodavstva i praksa*. U okviru ove sesije dr Katrien Lauwaert, koordinatorka istraživanja u Evropskom forumu za restorativnu pravdu i istraživačica u Institutu za kriminologiju u Leuvenu (Belgija), govorila je o politikama EU o žrtvama kriminaliteta i restorativnoj pravdi. Ona je posebnu pažnju posvetila načinu na koji je restorativna pravda predstavljena u članu 12 Direktive EU o žrtvama iz 2012. godine, ističući da se ovaj član posebno fokusira na pravo na zaštitu žrtve u kontekstu restorativne pravde. Međutim, kritička analiza Direktive pokazala je da drugi, još značajniji elementi, kao što su povećana vidljivost i dostupnost programa restorativne pravde žrtvama kriminaliteta, nisu prepoznati kao prioritetni u ovom pravno obavezujućem dokumentu. Dr Pam Alldred, predavačica na Fakultetu zdravstvenih nauka i socijalne zaštite na Univerzitetu Brunel u Londonu i direktorka Centra za studije mladih, govorila je o rodu, rodno baziranom nasilju, pravima LGBT populacije i zločinima mržnje, na osnovu iskustava iz četiri zemlje EU: Irske, Italije, Španije i Velike Britanije. Jedno od pitanja na koje se dr Alldred posebno osvrnula je i da li bi definisanje nasilja nad ženama kao zločina mržnje pomoglo u ostvarivanju bolje zaštite. Najzad, treća izlagačica u ovoj sesiji bila je mr Sunčana Roksandić-Vidlička sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Zagrebu, koja je govorila o iskustvima Hrvatske vezano za prepoznavanje i priznavanje statusa žrtvama seksualnog nasilja u ratu, njihovim potrebama i mogućnostima za naknadu štete koju su pretrpele, a sve to u okviru restorativnog diskursa.

Nakon toga, usledilo je šest tematskih sesija. U okviru prve tematske sesije *Rodno bazirano nasilje i femicid*, istakli su se radovi dr Michaela Platzera i Milice Dimitrijević iz Akademskog saveta pri UN-u koji su govorili o femicidu, seksualnom nasilju nad ženama i genitalnom sakaćenju. U okviru iste sesije, dr Anna Alvazzi del Frate govorila je o nevidljivom femicidu. U okviru druge tematske sesije *Pomoć i podrška žrtvama* dr Ivana Stevanović je izlagala rad o zaštiti dece u krivičnim postupcima, a Nikica Hamer Vidmar i njene saradnice o obaveštavanju žrtava o izlasku počinjoca krivičnog dela iz zatvora i iskuštvima u radu sa volonterima kao pružaocima podrške u Odeljenju za podršku žrtvama i svedocima u Hrvatskoj. Posebnu pažnju na ovoj tematskoj sesiji privukao je rad prof. dr Vesne Nikolić-Ristanović „Osobe sa dijagnozom kancera kao žrtve: obrasci viktimizacije, potrebe i podrška“, koja je prezentovala rezultate istraživanja u ovoj oblasti i svog istraživanja primenom etnografskog multi-metoda, čiji rezultati osvetljavaju oblike primarne i sekundarne viktima.

mizacije sa kojima se osobe sa ovom dijagnozom suočavaju. U okviru treće tematske sesije *Reagovanje u kriznim situacijama: podrška žrtvama poplave* bilo je reči o kriznim intervencijama nakon prirodnih katastrofa, kao što je poplava u Obrenovcu koja se dogodila u maju 2014. godine. Pored psihološkinje Ane Vlajković koja je govorila o tome kako je pružana prva psihološka pomoć, izlaganje je imala i Jasmina Nikolić, rukovoditeljka službe za žrtve Viktimološkog društva Srbije *VDS info i podrška žrtvama*, koja je govorila o ulozi službi za žrtve u pružanju podrške žrtvama elementarnih nepogoda. U ovom delu, govorile su i psihološkinja Dragana Batić o intervencijama u krizi, kao i Jasmina Ivanović, Gradska sekretarka za socijalnu zaštitu iz Beograda o značaju pružanja podrške žrtvama poplava.

Tematska sesija pod nazivom *Žrtve i različiti vidovi viktimizacije* bila je posvećena temama kao što su žrtve sportskog nasilja, žrtve korupcije u zdravstvu, korupcije u policiji i slično. U okviru ove sesije istakao se rad prof. dr Olivera Bačanovića i dr Nataše Jovanove koji su govorili o viktimizaciji zaposlenih u zatvoru i teškoćama sa kojima se suočavaju u radu. U okviru tematske sesije *Razvijanje politika zaštite žrtava i suzbijanja različitih oblika kriminaliteta*, pored drugih radova koji su se bavili problemima u vezi sa istraživanjem nasilja u porodici i razvijanjem metodologije evidentiranja krivičnih dela zločina mržnje, prezentovan je i koautorski rad Bejana Šaćirija, Milice Popović i Une Radovanović iz Viktimološkog društva Srbije pod nazivom „Nasilje u porodici i poremećaji ponašanja dece: znanje i pristupi u radu stručnjaka pedagoško-psihološke službe u osnovnim i srednjim školama“. Na ovoj sesiji prezentovan je i rad prof. dr Nevene Petrušić, prof. dr Slobodanke Konstantinović Vilić i mr Natalije Žunić o institucionalnom seksizmu kao prepreci efikasnoj zaštiti od nasilja u porodici. U poslednjoj, šestoj, tematskoj sesiji prvog dana konferencije *Podrška i zaštita žrtava kriminaliteta* između ostalih, istakli su se radovi Helge Ezendam i Erika Schreijena iz Ministarstva bezbednosti i pravde iz Holandije o zaštiti žrtava kriminaliteta, njihovim potrebama i merama njihove zaštite.

U okviru prve plenarne sesije drugog dana Konferencije pod nazivom *Primjena viktimologija - profesionalna praksa viktimologije*, prof. dr Natti Ronel sa Odseka za kriminologiju Bar-Ilan Univerziteta u Izraelu govorio je o primjenjenoj viktimologiji, novini u viktimologiji koja se prvi put prezentuje na naučnim konferencijama. O istoj temi, na malo drugačiji način, govorio je i dr Moshe Bensimon sa istog Odseka. Dr Nadia Wager sa Odseka za psihologiju Bedfordshire Univerziteta iz Velike Britanije govorila je o mogućnostima primene

restorativne pravde (porodičnih konferencija) u slučajevima nasilja u porodici iz perspektive pozitivne viktimologije. Najzad, novinar Fabio Amendolara iz novina "La Gazzetta del Mezzogiorno" iz Italije govorio je o sekundarnoj viktimizaciji žena žrtava nasilja kroz italijanske medije.

Druga plenarna sesija bila je posvećena temi *Žrtve organizovanog kriminalita i rata i njihova zaštita*. U okviru nje, zapaženu prezentaciju imao je dr Uglješa Zvekić, bivši Ambasador Republike Srbije pri Ujedinjenim Nacijama i drugim međunarodnim organizacijama u Ženevi, Predsednik Generalne Skupštine Svetske organizacije za intelektualnu svojinu (WIPO) i predsedavajući Ekonomski Komisije UN za Evropu, kao i počasni član Viktimološkog društva Srbije, koji je govorio o geopolitici transnacionalnog organizovanog kriminala i viktimizaciji. Prof. dr Sam Garkawe, sa Pravnog fakulteta Southern Cross Univerziteta iz Australije, se u svom izlaganju fokusirao na žrtve u kontekstu transacione pravde. Dr Goran Bašić sa Odseka za sociologiju Lund Univerziteta u Švedskoj predstavio je rad o različitim kategorijama žrtava i nadmetanju za dobijanje statusa žrtve u pričama onih koji su preživeli rat u Bosni i Hercegovini. Poslednji rad u okviru ove plenarne sesije izložila je prof. dr Mally Shechory-Bitton sa Odseka za kriminologiju Ariel Univerziteta u Izraelu, koja je prezentovala studiju o distresu i problemima u ponašanju kod dece koja su evakuisana nakon raketnih napada.

Nakon plenarnih sesija, održane su još tri tematske sesije. U okviru tematske sesije pod nazivom *Viktimizacija, pravda i zaštita žrtava*, između ostalog, prezentovan je rad prof. dr Vesne Nikolić-Ristanović, dr Sanje Ćopić, dr Nikole Petrović i Bejana Šaćirija „Konflikti, viktimizacija i pravda u interkulturnom kontekstu Srbije“. U ovom radu predstavljen je deo nalaza empirijskog istraživanja, koje je Viktimološko društvo Srbije sprovedlo 2013. godine u okviru projekta ALTERNATIVE³. U izlaganju, poseban fokus je bio na prezentaciji nalaza koji se odnose na konflikte koji su se javljali nakon 1990. godine između pripadnika različitih etničkih grupa u tri multietničke sredine obuhvaćene istraživanjem, odnosno na obim i karakteristike viktimizacije ispitanika i njihovo mišljenje o mehanizmima podobnjim za postizanje pravde u slučajevima viktimizacije koju su doživeli. Takođe, u okviru ove tematske sesije prezentovan

³ Viktimološko društvo Srbije-VDS jedan je od partnera na realizaciji četvorogodišnjeg istraživačkog projekta ALTERNATIVE, koji koordinira Katholieke Universiteit Leuven (Belgija), a koji finansira Evropska unija u okviru Sedmog okvirnog programa Evropske komisije za istraživanja i tehnološki razvoj (FP7). Više informacija o projektu dostupno na www.alternativeproject.eu i na interent stranici Viktimološkog društva Srbije www.vds.org.rs.

je i rad mr Ljiljane Stevković „Ciklus nasilja: iskustvo nasilne viktimizacije u detinjstvu kao put u nasilnu kriminalizaciju u odrasлом dobu“. U okviru osme tematske sesije *Zaštita dece žrtava izlaganja* su bila usmerena na maloletne žrtve vršnjačkog nasilja, preko saobraćajnih nesreća do njihove sekundarne viktimizacije kroz medije. Na ovoj sesiji istakao se rad „Žrtve vršnjačkog nasilja – percepcija učenika osnovnih škola“ prof. dr Branislave Popović-Ćitić i saradnika. Poslednja, deveta tematska sesija *Razvijanje antidiskriminacionih politika i zaštita ravnopravnosti* bila je posvećena žrtvama diskriminacije (žena, osoba sa invaliditetom, i tako dalje). Na ovoj sesiji, posle koje je usledilo zatvaranje konferencije, istakao se rad dr Filipa Mirića o jeziku invalidnosti kao faktoru viktimizacije osoba sa invaliditetom.

Sledeća, šesta godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije pod nazivom *Novi trendovi u viktimološkoj teoriji i praksi: dileme i izazovi u zaštiti žrtava*, biće održana u Beogradu, 26. i 27. novembra 2015. godine.

DR SANJA ĆOPIĆ
DR NIKOLA M. PETROVIĆ

TEMIDA
Mart 2015, str. 155-158
ISSN: 1450-6637

RUTH JAMIESON (ED.)

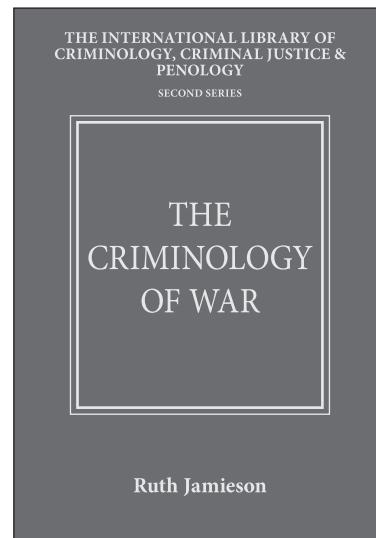
The Criminology of War

ASHGATE PUBLISHING LIMITED, FARNHAM, UK, 2014, STR. 553

Knjiga *The Criminology of War* (Kriminologija rata) koju je uredila Ruth Jamieson, predstavlja kolekciju članaka koji obrađuju kompleksne i višestruke odnose rata i kriminaliteta. Ovu zbirku čine relevantni naučni članci čiji autori pristupaju problemima iz ove oblasti iz perspektive različitih disciplina, kao što su pravo, politika, sociologija, socijalna psihologija, antropologija i studije roda, a koji su već ranije objavljeni u drugim zbornicima ili časopisima (odnosno, predstavljaju reprint).

Urednica je organizovala knjigu u sedam delova. U okviru prvog dela nazvanog *Criminologists on War* odabrani su tekstovi koji se bave temom rata i međunarodnih zločina, kao što su genocid, tortura ili zločini protiv čovečnosti. Autori ovih tekstova se slažu da je kriminologija interdisciplinarni poduhvat, ali jedan od njih, Vincenzo Ruggiero razmatra ideju da kriminolozi moraju kriminalizovati rat sam po sebi i da moraju postati branioci pacifizma, što je, naravno, ideja sa kojom se ne slažu svi kriminolozi.

U okviru dela *Transformations of War* tekstovi se bave istorijskim promenama u modernom načinu ratovanja od završetka Drugog svetskog rata. Autori ovih tekstova analiziraju promene u kriminalnim posledicama ratovanja, kao i uključivanju paravojnih formacija ili privatnih oružanih formacija,

kao novine u ratovanju. Analiziraju se i promene u razlozima za ratovanje i opravdanjima za započinjanje rata, npr. „humanitarna intervencija“ ili „rat protiv terorizma“.

U radovima u okviru trećeg dela knjige *Genocide and Crimes Against Humanity* opisuje se moderna potreba za tzv. biopolitikom i menadžmentom populacije, koje su dovele do nekih od najstrašnijih zločina u novijoj istoriji. Isto tako, ističe se i promena u načinu opravdavanja rata za slobodu i samoopredelenje, tako što danas zapadne sile podržavaju one koje se bore za takve ciljeve, a ranije su, kao kolonijalne sile, gušile u krvi takve pokušaje. Autori ističu da u kolonijama nisu važila ista moralna pravila ratovanja i da su zločini pravdani kategorisanjem neprijatelja i njihovih težnji, jer je izuzimanje iz kategorije moralnih zajednica za takve neprijatelje značilo i nestanak bilo kakve vrednosti njihovih života. U jednom od tekstova Herbert Kelman analizira genocid iz perspektive socijalne psihologije, i ističe procese autorizacije, rutinizacije i dehumanizacije kao glavne faktore koji slabe moralne inhibicije u psihološkom okruženju u kom se takvi zločini dešavaju. Tekst urednice knjige, koji se bavi komplikovanim pitanjem odnosa roda i rata, takođe se može naći u ovom delu. Ona se, između ostalog, bavi i analizom učestvovanja žena u mučenju i genocidu kao počiniteljki zločina, teme koja je naterala kriminologe da preispitaju fundamentalna pitanja o rodu, okrutnosti i poslušnosti prema autoritetu.

Četvrti deo knjige *Normative Transformations*, između ostalog, bavi se promenama u penalnoj praksi (npr. Abu Graib zatvor) i upotreboru čuvara i savetnika za bezbednost iz privatnog sektora, odnosno plaćenika. Takođe, tekstovi se bave i sve više otežanom diferencijacijom između rata i mira, civila i vojnika, državnih i privatnih borbenih jedinica, posebno posle 11. septembra i legalne rekonstrukcije mučenja, odnosno dekriminalizacije nekih oblika torture. Autori ističu da je posebno granica između civila i neprijateljskih vojnika postala nejasna, pa su oni civili koji su dovedeni u vezu sa teroristima, izuzeti od ljudskih prava.

U petom delu knjige koji nosi naziv *Gender and War* tekstovi se bave analizom upotrebe seksualnog nasilja protiv civila, kao oružja rata. U ovom delu knjige autorke Dubravka Žarkov i Vesna Nikolić-Ristanović se u svojim tekstovima bave analizom silovanja u ratovima u bivšoj Jugoslaviji. Dubravka Žarkov je analizirala medijsko pokrivanje slučajeva silovanja i genitalne mutilacije muškaraca, koje je bilo vrlo oskudno i uvek se odnosilo samo na žrtve pripadnike drugih naroda, pri čemu su počinjenici bili pripadnici neprijateljske etničke grupe. U tekstu Vesne Nikolić-Ristanović analizira se medijska propraćenost

silovanja žena za vreme rata u Bosni i Hercegovini i nekritičko prihvatanje ovih medijskih izveštaja od strane autorki feministkinja, pri čemu je došlo do nepotpunog razumevanja konflikta i definisanja žrtvi isključivo kao Muslimanki, a počinilaca kao isključivo Srba, odnosno zanemarivanja žrtava srpskog porekla. Autorka ističe da je tako za srpske autore postalo nemoguće da se bave ispitivanjem etničkog porekla žrtava i prevalencom viktimizacije, a da ne budu optuženi da brane srpske počinioce. Patnja Srpske, žrtava silovanja, je tako postala neprepoznatljiva jer je bila asocirana sa agresorom u ratu, jer su nedovoljno obavešteni autori naučnih tekstova stali na jednu stranu u konfliktu.

Šesti deo knjige *Militarized Masculinities* bavi se procesom militarizacije muške populacije kroz vojnu obuku. Analizirana su pitanja „čvrstine“, izdržljivosti, lojalnosti, discipline, poslušnosti, pripadnosti grupi i transformacije dečaka u čoveka, odnosno civila u vojnika. Posebno zanimljiv tekst u ovom delu, koji potpisuju Richard Maclure i Myriam Denov, bavi se vojnom socijalizacijom dečaka vojnika, odnosno efektima ekstremne persuazije i desenzitizacije za nasilje, koja posledično izaziva uzbuđenje i osećaj moći prilikom izvršenja zločina kod ove dece.

U poslednjem sedmom delu knjige *The Post-War Moment* tekstovi se bave sa dva važna aspekta postkonfliktnog društva – posledicama rata i tranzicijom do mira. Analizira se uticaj povratka nasilnih ili traumatizovanih veterana u društvo i proces demilitarizacije maskuliniteta, posebno onih na „gubitničkoj“ strani kojima je teže da ostave rat iza sebe. Demobilizacija u ovim tekstovima viđena je kao politički, ali i kulturni proces. Poslednja dva teksta u knjizi bave se konceptualizacijom tranzicione pravde.

Preporučio bih ovu knjigu svim kriminolozima, sociologima, viktimalozima, pravnicima, psiholozima kao i studentima koji su zainteresovani za oblast kriminologije rata, jer ova knjiga predstavlja vredan resurs i odličnu kompilaciju ključnih naučnih radova iz ove oblasti.

DR NIKOLA M. PETROVIĆ

Poziv na saradnju i preplatu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljuju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2015. godinu su: broj 2 – **Sekundarna viktimizacija i podrška žrtvama** (rok za predaju radova je 1. jun 2015. godine), broj 3 – **Pozitivna viktimologija** (rok za predaju radova je 1. septembar 2015. godine); broj 4 – **Restorativna pravda, sigurnost i žrtve** (rok za predaju radova je 1. novembar 2015. godine). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Svi brojevi naučnog časopisa Temida u 2015. godini predstavljaju doprinos obeležavanju 30 godina od usvajanja Deklaracije Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe moći, pa se autori i autorke pozivaju da u svojim radovima učine vidljivom Deklaraciju i njenu implementaciju vezano za pojedinačne teme.

Radovi (članci i prikazi) se dostavljaju u elektronskoj formi prema priloženim tehničkim uputstvima na e-mail: vds@eunet.rs ili temida.vds@gmail.com.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 20 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12, latinica.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
 - 2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail. U slučaju koautorskih radova, navesti podatke za svakog koautora/koautorku posebno.
Primer: Petar PETROVIĆ*
 - 2.2 U apstraktu moraju da budu jasno navedeni predmet i cilj rada, kao i osnovne teme koje će biti pokrivene.
 - 2.3. U uvodu, takođe, moraju biti jasno navedeni predmet i cilj, kao i struktura rada.
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:
Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.net

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavlivanja i broj strane.

Primer: (Christie, 2005: 28).

Kada ima dva ili tri autora trebalo bi ih odvojiti zapetom (npr. Boom, Kuijpers, 2012). Kada ima preko tri autora, trebalo bi navesti prezime prvog autora uz dodatak „i dr.“ (npr. Shapland i dr., 2009).

U slučaju da dva autora imaju isto prezime, navesti i prvo slovo njihovih imena (npr. H. Jones, R. Jones, 2003).

Kada se navodi sekundarni izvor, potrebno je napisati „prema“ (npr. Ćopić prema Nikolić-Ristanović, 2011).

Ukoliko se navodi više radova različitih autora u istoj zagradi potrebno ih je razdvojiti znakom tačka i zapeta (npr. Dokmanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2012). U tom slučaju radove bi trebalo poređati hronološki prema godini kada su objavljeni.

- 4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare, članove zakona i Službene glasnike.
- 4.2. Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu

6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Benton, T. (2006) *Do we need rights? If so, what sort?* U: L. Morris (ur.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.

za dokumenta preuzeta sa interneta: pored web strane upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

Primer: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012.

Pre web strane može stajati i ime autora (ako je poznat) kao i naslov teksta. U tom slučaju ispred web strane dopisati – dostupno na:

za zakone: pored imena zakona napisati u kom je Službenom glasniku objavljen.

Primer: Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 58/04.

za saopštenja sa naučnih skupova: prezime i prvo slovo imena autora, godina u zagradi, naslov rada, naziv konferencije (kurzivom), broj strane u knjizi apstrakata u zagradi, mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.

za članke iz novina: prezime i prvo slovo imena autora, godina i dan u zagradi, naslov teksta, naziv novina, broj strane.

Primer: Jovanović, A. (2012, 5. decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, str. 5.

Moguće je navesti i web izdanje novina, kada se umesto strane stavlja – dostupno na:
a zatim web adresa stranice i datum pristupa stranici.

Dodatna napomena: U popisu literature ne sme biti bibliografskih jedinica koje se ne navode u tekstu rada, a moraju biti sve jedinice koje se pominju, uključujući zakone, izveštaje, ali i web strane (koje idu u sekciju Internet izvori u okviru Literature).

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Molimo Vas da vodite računa i da pravilno koristite intelektualnu svojinu drugih autorki i autora prilikom iznošenja navoda, rezultata istraživanja, ali i grafičkih prikaza iz njihovih tekstova. Temida podleže **kontroli na plagijarizam** i nalazi se u **DOI (Digital Object Identifier) bazi i u Srpskom citatnom indeksu (SCIndeks)**.

Promena nekoliko reči iz rečenice originalnog autora ili autorke, kao i promena redosleda reči u njihovim rečenicama predstavlja plagijarizam ukoliko se taj autor ili autorka ne citiraju.

Kada se parafrazira neki deo teksta drugog autora ili autorke trebalo bi reprodukovati tačno značenje njihovih ideja, ali ih izraziti kroz sopstvene reči i drugačiju strukturu rečenica:

Npr. Nedovoljno dobri mehanizmi prepoznavanja su najverovatniji razlog malog broja zabeleženih žrtava starosti ispod 18 godina (Nikolić-Ristanović, 2009).

Isto pravilo važi i za slučaj da se pozivate na navode nekog istraživanja:

Npr. Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da skoro svaka druga žena trpi psihičko nasilje (Nikolić-Ristanović, 2010).

Ukoliko je jedini način da izrazite navode drugog autora ili autorke doslovno citiranje njihovih reči, neophodno je da te rečenice stavite pod znake navoda, a da u zagradi pored imena autora/autorke i godine u kojoj je rad objavljen, navedete i broj strane na kojoj se te rečenice nalaze u njihovom tekstu:

Npr. Autorka navodi da „manji broj maloletnih žrtava verovatno više govori o slabim mehanizmima prepoznavanja“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 255).

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Pretplata

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa Temida iznosi 750 dinara. Pretplata na štampani primerak za 2015. godinu iznosi 3.000 dinara za pojedince i 10.000 dinara za institucije.

Cena pojedinačnog štampanog primerka naučnog časopisa Temida za inostrans-tvo je EUR 30. Za inostranstvo pretplata na štampani primerak za 2015. godinu iznosi EUR 60 za pojedince i EUR 120 za institucije.

Cena pretplate obuhvata dostavljanje poštom primerka časopisa Temida i pris-tup svim elektronskim brojevima Temide u 2015. i prethodnim godinama.

Godišnja preplata za pristup elektronskim izdanjima naučnog časopisa Temida preko internet stranice Viktimološkog društva Srbije za pojedince iznosi 2000,00 dinara, a za institucije 6000,00 dinara. Pristup pojedinačnom broju u elektronskoj formi iznosi 200,00 dinara.

Godišnja preplata za pristup elektronskim izdanjima Temide preko internet stranice Viktimološkog društva Srbije za inostranstvo iznosi EUR 40 za pojedince i EUR 100 za institucije. Pristup pojedinačnom broju u elektronskoj formi za inostranstvo iznosi EUR 5.

Časopis Temida će u 2015. godini biti dostupan u elektronskoj formi na internet stranici Viktimološkog društva Srbije www.vds.org.rs i preko EBSCO istraživačke baze podataka **samo za pojedince i institucije koji plate preplatu.**

U vezi preplate na štampano izdanje ili pristup elektronskim izdanjima naučnog časopisa Temida, molimo Vas obratite se redakciji časopisa.

Call for papers and subscription

Temida is the peer reviewed journal on victimization, human rights and gender, which is accredited as an academic journal by Serbian Ministry of Science. Papers are mainly published in Serbian. Papers written in other languages are either translated in Serbian or published in the language they are written in.

Topics for 2015 are: No. 2 – **Secondary victimisation and victim support** (submission deadline: June, 1 2015), No. 3 – **Positive victimology** (submission deadline: September, 1, 2015); No. 4 – **Restorative justice, safety and victims** (submission deadline: November, 1 2015). Contributions not specifically dedicated to these themes, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the indicated terms.

All issues of Temida in 2015 will present a contribution to the 30th anniversary of the United Nations Declaration on the Rights of Victims of Crime and Abuse of Power; therefore, we call authors to make the Declaration and its implementation visible in their papers in connection to the specific topics.

Manuscripts should be submitted by e-mail: vds@eunet.rs or temida.vds@gmail.com.

All articles will be peer reviewed anonymously by two competent scholars. Afterwards, the Editorial Board will decide about its publishing. The manuscripts will not be returned.

Technical instructions for authors of articles

1. Contributions should not exceed **20 pages** typed in double line spacing. The recommended font type is Times New Roman 12.
2. First page should contain: **the title, the author's name, abstract** (up to 150 words) and **4-5 key words**.
 - 2.1. After the author's surname put the footnote that should contain the name of the institution where the author works, academic title, and e-mail. In case of multiple authors, specify data for each co-author separately.
Example: Petar PETROVIĆ*
 - 2.2. The abstract must clearly state the problem and the purpose of the paper, as well as the main topics that will be covered.
 - 2.3. The Introduction, also, must clearly state the problem and the aim, as well as the structure of the paper.
3. Subheadings should be written in the following way:

Paragraph heading (Times New Roman, 12, Bold)

Sub-Heading 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Sub-Heading 2 (alphabet letter in the bracket, Times New Roman, 12, Regular)

Example: **Victim support services**

Categories of the users

a) Women and children

* Dr Petar Petrović is docent at the Faculty... in Belgrade. E-mail: petar@example.

4. Please use the Harvard referencing system. At the end of citation you should open a bracket and give the author's surname, the year of publication and page number. Example: (Christie, 2005: 28).

When there are two or three authors they should be separated with a comma (e.g. Boom, Kuijpers, 2012).

When there is more than three authors, after the surname of the first author, add "et al." (e.g. Shapland et al., 2009).

In case that two authors share the same surname add the first letter of their first name (e.g. H. Jones, R. Jones, 2003).

When a secondary source is cited, add "according to" (e.g. Ćopić according to Nikolić-Ristanović, 2011).

If there are multiple papers of different authors in the same bracket, they should be separated with a semicolon (e.g. Dokmanović, 2011; Nikolić-Ristanović, 2012).

In that case the papers should be mentioned chronologically according to the year of publishing.

- 4.1. Footnotes should contain only brief accompanying comments, law articles and Official Gazzetes.

- 4.2. Foreign names should be written originally.

5. If the pictures and tables are included, please make a reference to them at the proper place, E.g. (Table 2)

Please give the titles above the pictures/tables.

Example: **Table 1.** Structure of victimization by gender

6. It is necessary to enclose the list of the **literature** at the end of the paper. List all the references in alphabetical order, according to the first author's surname. A list of references should contain:

For books: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the book (italic), place of publication and publisher.

E.g. Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

For book chapters: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), chapter title, In: initial, surname of the editor followed by ed. in the bracket, title of the book (italic), place of publication, name of publisher and the page numbers of the chapter.

E.g. Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. London and New York: Routledge, pp. 21-36.

For journal articles: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the article, title of the Journal (italic) and page numbers of the article.

E.g. Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, pp. 27-32.

For documents accessed by internet: give the electronic address and the date you accessed the source.

E.g. <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, page accessed 5. 10. 2012.

Prior to the web page there can be the author's name (if known) and the title of the text. In this case, in front of the web page write – available at:

For laws: next to the name of the law, mention the Official Gazette in which it was published.

E.g. Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 58/04.

For conference papers: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title, name of the conference (in italics), page number in the book of abstracts (in the bracket), place of publication, name of the publisher.

E.g. Kelly, L. (2011) Violence against women and children in the national legislations of the EU member states: an overview of the research results. *Druga godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve kriminaliteta i žrtve rata: međunarodni i domaći kontekst, knjiga apstrakta* (str. 13). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

For magazine articles: surname and initials of the author, year and day of publication in the bracket, headline, newspaper name, page number.

E.g. Jovanović, A. (2012, 5. decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, p. 5.

It is possible to specify the web edition of the newspaper, when instead of the page you can write – available at: and then web site address and the date of accessing the site.

Additional note: In the reference list there must not be bibliographic items that are not mentioned in the text, and should be all the items that are mentioned in the text, including laws, reports but also web pages (which go into a separate section called Internet sources within the Bibliography).

7. Be sure to attach the title, abstract and keywords in English at the end of the manuscript.

All articles will be peer reviewed anonymously by two competent scholars. Afterwards, the Editorial Board will decide about its publishing. The manuscripts will not be returned.

Please be sure to properly use the intellectual property of other authors during the presentation of statements, research results, and graphics from their texts. The journal *Temida* is a subject of plagiarism **control** and is located in the **DOI (Digital Object Identifier) database** and in the **Serbian Citation Index (SCIndeks)**.

Changing a few words from the sentence of the original author, as well as changing the order of words in their sentences is plagiarism if the author is not cited.

When you paraphrase a text of another author you should reproduce the exact meaning of their ideas, but express them through your own words and with a different sentence structure:

E.g. Lack of good mechanisms of recognition is the most probable cause for the small number of identified victims under the age of 18 years (Nikolic-Ristanović, 2009).

The same rule applies in the case when you wish to refer to the assertion from another research:

E.g. The survey of domestic violence in Vojvodina has shown that almost every second woman suffered psychological abuse (Nikolic-Ristanović, 2010).

If the only way to express the assertions of another author is to quote their words, you must put these sentences in quotation marks, and indicate the page number on which these sentences are located in their text in the bracket next to the names of the authors and the year in which their paper was published:

E.g. The author states that "a smaller number of minor victims probably speaks more of a poor mechanism of identification" (Nikolić-Ristanović, 2009: 284).

Technical instructions for authors of reviews

The review should not exceed 6 pages typed in double line spacing. Recommended font is 12 point Times New Roman.

Title of the review should include:

Book review: title of the book in original, translation of the book title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), name of the publisher, place of publication, year of publication and number of pages.

Conference review: title of the conference in original, translation of the conference title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), place and date of conference.

Papers should not be already published neither submitted for publishing at some other place.

Subscription

Price for single printed copy of scientific journal Temida is 750 Dinars. Annual subscription for printed copy for 2015 is 3000 RSD for individuals and 10000 RSD for institutions. Price for single printed copy for abroad is 30 EUR. Annual subscription rate for printed copy for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions. The subscription includes delivery of the copy of Temida by mail and the access to all electronic issues of Temida in 2015 and all previous years. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

The annual on-line subscription fees for Temida through the Victimology Society of Serbia web site for Serbia are 2000 RSD for individuals and 6000 RSD for institutions, while the on-line subscription for one issue is 200 RSD.

The annual on-line subscription fees for Temida through the Victimology Society of Serbia web site for abroad are EUR 40 for the individuals and EUR 100 for institutions. Subscription for one on-line issue is 5 EUR.

In 2015 journal Temida is available at the web site of the Victimology Society of Serbia www.vds.org.rs and through the EBSCO research database **only for individuals and institutions who pay the subscription.**

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i
rodu / glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-
Ristanović. – Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) –
Beograd (Đure Jakšića 5) : Viktimološko društvo Srbije
: Evropski pokret u Srbiji, 1998. – (Beograd : Prometej).
– 24 cm

Tromesečno. – Ogledni broj izašao 1997. godine

ISSN 2406-0941 (online izdanje)
ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335